

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

ISSN 2308-7420

№ 1.

2017

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумо-
ра нашр мешавад

Муассис: Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир

д. и. ф. Раҳмагуллозода Саҳидод

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабир масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Нипонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Хусейнзода, 35, Инсти-
тути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хаттии ба номи Рӯдакии Акаде-
мияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
хучраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханши-
носӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
кайд гирифта шудааст.

Ҳ а й а т и т а х р и р и я :

Абдуҷаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Маҳмадҷосиф Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Додихудо Саймиддинов

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Акаде-
мияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

ISSN 2308-7420

**№ 1.
2017**

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ**

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан

Главный редактор
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Заместитель главного редактора
к.ф. н. Аскар Хахим

Ответственный секретарь
к.ф. н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почтаи точик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Д. Саймиддинов
(член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахронов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, 2017

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

МУНДАРИҶА

ЗАБОНШИНОСӢ

Мирзоев Сайфиддин. Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар рушду густариши забон	5
Ғиёсов Нурулло. Анъанаҳои забоншиносии ҳавзаи илмии Хучанд	13
Темурова Момагул. Таркиб ва калимасозӣ дар забони тоҷик	28

АДАБИЁТШИНОСӢ

Ҳоким Қаландариён. Дидгоҳи адабии Камоли Хучандӣ	34
Насриддинов Фаҳриддин. Фозилони ҳамнишин бо Ҳоҷа Камоли Хучандӣ	42
Файзуллоев Неъматҷон. Жанри ғазал дар эҷодиёти Фарзона	60
Ғаффорова Умеда. Вежагиҳои услубӣ ва ҳунарии «Ас-Савод-ул-аъзам»-и Абулқосими Самарқандӣ ва «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»	71
Матлуба Мирзоюнус (Ҳоҷаева Матлуба Юнусовна). Шиноҳти Фуруғи Фаррухзод дар Тоҷикистон	79
Абдуллоев Ромизҷон. Баррасии масоили матншиносии осори Туғрал дар ҳошияитасеҳ ва таҳияи девони ӯ	89
Раҳматов Баҳром. Баъзе хасоиси ғазалиёти Шӯҳии Хучандӣ	99
Шарифов Шодикул. Вежагиҳои ғазалиёти Озарахш ва ҳунари радифсозии ӯ	109

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Ёров Тағоймурод. Наврӯз дар яғноб	124
Оймаҳмадов Рустам. Санъати маҷоз дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик	
Ниёзова Маҳина. Тасвири симои Абӯалӣ ибни Сино дар сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ	

**СОДЕРЖАНИЕ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Мирзоев Сайфиддин. Национальный примирения и единство и его роль в развитии национального языка	5
Гиёсов Нурулло. Лингвистические традиции Худжандского научного сообщества	13
Темурова Момагул. Структура и словообразования в таджикском языке	28

ЛИТЕРАТУРАВИДЕНИЕ

Хоким Каландариён. Литературные взгляды Камола Худжанди	34
Насриддинов Фахриддин. Современные учёные аскеты Камола Худжанди	42
Файзуллоев Нёматджон. Жанр газели в творчестве Фарзоны	60
Гафарова Умеда. «Стилистические и художественные особенности «Гарджумаи «Тафсири Табари» и «Ас-Савод-ул-аъзам» Абулькасима Самарканди»	71
Матлуба Мирзоюнус (Ходжаева Матлуба Юнусовна). Фуруговедение в Таджикистане	79
Абдуллоев Ромизджон. Исследование вопросов текстологического анализа произведений Туграла при корректировке и подготовке его произведений	89
Шарифов Шодикул.....	99
Рахматов Бахром. Некоторые особенности газелей Шухии Худжанди.....	109

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Ёров Тағоймурод. Навруз в Ягнобе	124
Оймахмадов Рустам. Метафора в таджикских рубай	
Ниязова Махина. Портрет Абуали ибн Сино в исторических и литературных источниках	

ЗАБОНШИНОСӢ

УКД 491.55

ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДУ ГУСТАРИШИ ЗАБОН

Мирзоев Сайфиддин

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

Мо, ки имрӯз дар остонаи 20-умин солгарди Ваҳдати миллӣ қарор дорем, дар ин муддат дар мамлакат дар тамоми соҳаҳо тағйироту дигаргуниҳо ба вучуд омад. Махсусан риштаҳои илму маориф, техникаву технология, иқтисод, сиёсат, забону адабиёт густариш ёфтанд. Баробари рушду инкишофи соҳаҳои дигар мардуми тоҷик дар ин давра дар риштаи илми забоншиносӣ низ ба қадри имкон ба комёбиҳои назаррас ноил гардид.

Яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳими забоншиносӣ, ки дар солҳои охир тавачҷӯҳи донишмандони тоҷикро ба худ кашидааст, ин омӯзиш ва пажӯҳиши луғоту истилоҳот ва муайян намудани қонунҳои ғанӣ гардидани захираи луғавии забон мебошад.

Вожасозӣ яке аз роҳҳои асосӣ ва муҳими ғанӣ гардонидани таркиби луғавии ҳар як забон, аз ҷумла, забони тоҷикӣ низ буда, бо чунин усул дар забон истилоҳоти зиёде ба вучуд омадааст. Усули луғавӣ-синтаксисӣ, аниқтараш аз ибораҳои изофӣ сохта шудани вожаҳои мураккаб, махсусан, калимаҳои мураккаби сечузъа идомаи мантиқии давраи адабиёти классикӣ ва давраи нав мебошад, ки имрӯз ба ҳукми анъана даромадааст, бавижа дар доираи соҳаҳои бонку бонкдорӣ, корхонаву муассисаҳои гуногун, тарабхонаву ошхонаҳо ва амсоли инҳо. Чунин роҳҳои вожасозӣ пас аз истиқлолияти кишварамон, хосатан баъди ба даст овардани Ваҳдати миллӣ қудрату суръати тоза гирифт. Чунки Ваҳдати миллӣ ба мардуми тоҷик нерӯи тозаву бунёдкорона ва созанда бахшид, ки ин раванд ба соҳаҳои мухталифи забон низ бетаъсир намонд. Аз ин ҷиҳат, Ваҳдати миллӣ барои ба таври амиқ ҳал намудани масъалаҳои миллӣ, махсусан омӯзиш ва баррасии мавзӯҳои гуногуни забон шароити мусоид фароҳам овард. Дар ин давраи начандон тӯлонӣ соҳаҳои хоҷагии халқ: иқтисод, иҷтимоӣ, илму фарҳанг аз нав мачрои худро пайдо кард, ки ин яке аз дастовардҳои бисёр муҳими Ваҳдати миллӣ буд. Ба

хамин минвол, соҳаи забон ҳам оҳиста-оҳиста ташаккул ёфта гирифт, ки ин ҳам ба сулҳу суботи кишвар ва Ваҳдати миллӣ ваҳдатифарини он вобастагии мустақкам дорад.

Забон падидаи ҷамъиятӣ буда, ҳамқадаму ҳамнафаси замон аст ва хоҳ ноҳақ ба тағйироту таҳаввулот дучор меояд ва захираи луғавӣ он дигаргуну гуногунранг мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат, дар ҳар як давраи таърихӣ вожаву истилоҳоти фароҳури замон ба вучуд меоянд. Вожаҳои нав бо роҳҳои хоси калимасозии ҳар як забон бозсозӣ мешаванд, ки дар чунин ҳолат он вожаҳо ба худ маъноҳои навро қабул мекунанд ё шакли дигар мегиранд. Фарҳанги ҳар як забон, аз ҷумла, забони тоҷикӣ низ аз чунин тағйироту таҳаввулот бебаҳра нахоҳад монд.

Барои ба таври амиқ ҳамаҷониба муайян кардани нақши истилоҳоти мураккаби сечузба ва ё бисёрҷузба, ки дар забони тоҷикӣ дар давраи истиқлолияти кишварамон ба вучуд омадаанд, ки дар ин самт то ҳол кори илмӣ назаррасе рӯйи кор наомадааст.

Аз ин ҷиҳат, мо тасмим гирифтём дар ин мақола ду вожаи соҳавӣ мураккабро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳем, ки бо номҳои **занбӯриасалпарварӣ** ва **точиктрансгаз** дар забони тоҷикӣ маъмул гаштаанд ва маҳсули давраи Ваҳдати миллӣ мебошанд.

Дар мақолаҳои қаблӣ ба нашррасида вожаҳои мураккаби соҳаи бонку бонкдорӣ, дар мисоли **Агроинвестбонк**, **Сохибкорбонк**, **Точик-содиротбонк**, **Точпромбонк** мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда буданд [76-85].

Ба ин масъала ба хотири он тавачҷӯх зоҳир шудааст, ки ин навъи калимаҳо ҷамъоварӣ гарданд ва ба риштаи пажӯҳиш кашида шаванд. Ба хотири он ки ин масъала аз мадди назари донишмандони забоншиноси қаблӣ дур монда, дар ин бора асари мукамал ё рисолаи илмӣ махсус ба вучуд наомадааст. Ҳол он ки дар таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ истилоҳҳои мураккаби сечузба ва ё бисёрҷузба кам нестанд. Дар давраи Ваҳдати миллӣ истифодаи чунин навъи вожаҳо густариш ёфта истодааст, ки маводи дар ихтиёрдоштаи мо шаҳодат бар ин медиҳад.

Масалан, соҳаи парвариши занбӯри асал ва аз он омода намудани асал яке аз пешаҳои ба ҳисоб меравад, ки рӯз то рӯз густариш меёбад, чунки талабот ба он бештар шудааст. Бинобар ҳамин, дар заминаи он вожаҳои фароҳури замон ба вучуд омадаанд, ки ин равиш ба маишат ва фарҳанги мардум алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, вожаву истилоҳоти соҳаи асалпарварӣ як бахши асосии манбаи луғавӣ забони тоҷикиро фаро мегирад, ки пажӯҳиши махсусро меҳақад. Чунки ҷараёни қору фаъолияти инсон дар парвариши

занбӯри асал собикаи дуру дарози таърихи дошта, як қисми ризку рӯзии инсон аз он вобаста аст.

Дар ин мақола яке аз вожаҳое, ки ба ин соҳа марбут аст ва бо номи **занбӯриасалпарварӣ** дар байни тоҷикон маъруфият пайдо намудааст, мавриди таҳлил ва пажӯҳиш қарор мегирад.

Вожаи **занбӯриасалпарварӣ** аз ҷиҳати сохт мураккаби бисёрҷузъа ва омехта буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ таркиб ёфтааст. Ҷузъи якум **занбӯр**, исм аст ва номи ҳашаротро ифода мекунад. Ҷузъи дуум бандаки изофӣ ва ҷузъи сеюм **асал** мебошад, ки он ҳам исм буда, номи ширинаро мефаҳмонад. Ҷузъи чорум асоси замони ҳозираи феъли **парвар** (аз парваридан, парвариш кардан) аст, ки маънои феъли амалро дорад. Ҷузъи панҷум пасванди **-ӣ** буда, дар сохтани исмҳои абстракт нақши махсусро ифода мекунад ва аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ вожаҳои нав месозад. Яке аз вазифаҳои ин пасванд он аст, ки аз баъзе калимаҳои номи касбу ҳунар, пеша месозад. Пасванди **-ӣ** на танҳо дар сохтани вожаҳои сода, балки дар ташкили калимаҳои мураккаб, аз ҷумла истилоҳоти мураккаби сечузъа суффикси пурмаҳсул ба ҳисоб рафта, ин навъи истилоҳот касбу ҳунар ва машғулиятро ба таври умумӣ чудо аз шахс ифода мекунанд.

Аз ҷиҳати баромад асосҳои вожаи мавриди пажӯҳиш ба забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ тааллуқ доранд. Чунончи, вожаҳои **занбӯр**, **парвар** (парваридан) тоҷикӣ буда, **асал** аз арабӣ вориди забони тоҷикӣ шудааст. Вожаи арабии **асал** бар ивази калимаи тоҷикии **ангубин** ё гунаи дигари он, **ангабин**, ки бунёди кӯҳан дорад, дохил гардида, мавқеи худро дар забони тоҷикӣ мустаҳкам намудааст. Вожаи арабии **асал** доираи истифодаи калимаи аслии тоҷикиро чунон танг карда баровардааст, ки тоҷикон дигар ба мафҳуми он кам сарфаҳм мераванд. Ба таври дигар гӯем, вожаи **ангубин** ба ёди фаромӯшӣ рафта, дар захираи луғавии забон ҳамчун вожаи кӯҳнашуда боқӣ мондааст. Акнун имрӯз фурсате фароҳам омадааст, ки бояд чунин вожаҳои бунёдиро аз нав зинда сохта, ба истифодаи мардум супорем.

Вожаи **занбӯр** мафҳуми умумии навъҳои мухталифи занбӯрҳо фаҳмида шуда, бо иловаи бандаки изофӣ ва **асал** иборати **занбӯри асал** ба вучуд омадааст, ки маънои нисбатан мураккаб, яъне танҳо навъи занбӯри асалро ифода мекунад. Баъдан ба ин ибора ҷузъи дигар, ки асоси замони ҳозираи феъли парваридан мебошад, пайваст гардида, вожаи мураккаби **занбӯриасалпарвар**-ро ташкил намудааст ва маънои “пеша, ҳунар”-ро касб кардааст. Пас ҷузъи ёрирасони дигар ба ин калима пасванди **-ӣ** ҳамроҳ шуда маънои онро дигар кардааст. Аз вожаи **занбӯриасалпарвар**, ки маънои машғулиятро дорад, пасванди **-ӣ** аз он маънои соҳавии ин машғулиятро ба вучуд овардааст.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки вожаи **занбӯриасалпарварӣ** чанд зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст. Зинаи аввал ба андешаи мо **асалпарвар** буда, ба шахсе ишора мешавад, ки ба парвариши асал - тайёр кардани асал машғулият дорад, ё пешаи махсуси ин соҳа ба шумор меравад. Дар зинаи дуюм аз вожаи **асалпарвар** тавассути пасванди шаклсозӣ –**ӣ** калимаи **асалпарварӣ** сохта шудааст. Баъдан чун асал аз занбӯрҳои махсус гирифта мешавад, бинобар ҳамин, ба вожаи **асалпарварӣ занбӯрро** низ пайвастанд, ки он ба шакли **занбӯриасалпарварӣ** рӯйи кор омадааст.

Точиктрансгаз. Ин вожа ҳам истилоҳи тозабунёди давраи истиқлол буда, дар натиҷаи ба вучуд омадани корхонаву ташкилотҳои хусусияти миллидошта ба миён омадааст. **Газ** ва тавлиди он яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ мебошад, аз ин рӯ роҷеъ ба ин соҳа низ вожаву истилоҳоти гуногун ба захираи луғавии забон ворид гардида истодааст, ки аз калимаҳои сода, сохта, таркибӣ ва мураккаб иборатанд.

Чун мо ба баррасии вожаҳои мураккаби сечузъаи забони тоҷикӣ сару кор дорем, бинобар ҳамин танҳо чунин навъи истилоҳот мавриди пажӯҳиш қарор мегирад. Дар маводи дар ихтиёрдошта оид ба ин қисмати масъала як вожа ба мушоҳида расид, ки он дар ин мақола таҳлил ва таҳқиқ мешавад.

Ин истилоҳ **точиктрансгаз** буда, аз се ҷузъи мустақилмаъно ба вучуд омадааст, ки аз ҷиҳати баромад ба забонҳои гуногун марбут аст. Қисми аввали калима “**точик**” мебошад, ки маънои он ба ҳама маълум аст ва ҳочат ба шарҳу тавзеҳи зиёдатӣ надорад. Вале ҷузъҳои дуюм ва сеюм, гарчанде ба назар одӣ ва фаҳмо расанд ҳам, шояд аксарияти хонандагону муҳаққиқон аз баромаду сайри таърихӣ ин вожаҳо огоҳӣ надошта бошанд. Аз ин рӯ, мо то қадри имкон барои хонанда дар бораи ҷузъҳои дуюму сеюм ҳаддалимкон равшанӣ меандозем, то онҳо низ огоҳӣ пайдо кунанд, ки чӣ гуна ин калимаҳо ба забони мо ворид шудаанд. Албатта, таҳлил ва таҳқиқи чунин навъи истилоҳот кофтукови махсусро талаб мекунад ва бояд луғатҳои гуногунро мутолиа кард, ки каме заҳматгалаб, вале хеле муфид ва кори судманд мебошад.

Ба ҳамин минвол ба истилоҳоти тоҷик вожаи ғайритоҷикии **транс** ҳамроҳ шудааст, ки ин калима дар забони тоҷикӣ дар шакли алоҳида ба кор намеравад. Вожаи **транс** аз ҷиҳати баромад аз забони лотинӣ ба гунаи **trans** буда, шояд аввал ба забонҳои аврупоӣ, баъдан ба забони русӣ ва аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ҳам роҳ ёфтааст.

Ҳамин тавр, вожаи **trans** асосан лотинӣ буда, маънои аз байни чизе ҳаракат карданро ифода мекунад. **Trans** (транс) ҷузъи аввали таркиби вожаҳои мураккабе мебошад, ки мафҳумҳои зеринро мефаҳмонад: 1. аз

байни ягон фазо ҳаракат кардан, бурида гузаштани он: трансмиссия; 2. берун аз чизе, дар тарафи дигари чизе будан: трансатлантикӣ. Барои пайдо намудани иттилоӣ бештаре метавон ба “Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернационалӣ” (1984); “Большой словарь иноязычных слов” (2004); “Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов” (2008) ва ғ. муроҷиат кард.

Ҷузъи сеюми вожаи мавриди назар **газ** мебошад, ки барои мардуми мо маъмул аст, чунки онро дар хона барои пухтани ғизоҳои гуногун истифода мебаранд. Инчунин баъзе мошинҳо низ ба воситаи газ кор карда, ҳаракат мекунанд. Бо вучуди маъмул будани номаш ба гумони мо аз баромаду сайри таърихӣ ва таърихи пайдоишу муаллифи он итиллоъ надоранд.

Вожаи **газ** ҷунонӣ буда, дар забони ҷунонӣ ба сурати **chaos** (хаос) маъруфият доштааст. Баъдан аз ҷунонӣ ба забони фаронсавӣ ба гунаи **gaz** (газ) ворид гардидааст. Дар асри 17 донишманди голландӣ Я.Б.Гелмонт вожаи номбурдаро ба сифати истиллоҳ ба соҳаи илм дохил кардааст, ки то имрӯз дар забонҳои дунё дар ҳамон шакл ва ё бо баъзе тафовутҳои овозӣ ба кор меравад. Ҳатто дар забони арабӣ, ки дар алифбои онҳо овози “г” мавҷуд нест, бо вучуди ин дар баъзе ҳолатҳо онҳо низ ин калимаро дар шакли “гоз” ё “газ” талаффуз мекунанд.

Вожаи **gaz** (газ) дар “Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернационалӣ” ба таври зайл шарҳу эзоҳ ёфтааст, ки фаҳмидани маънои он барои хонанда аз манфиат холӣ набуда ва хеле судманду муфид арзёбӣ хоҳад шуд: “... ҳолати агрегатии модда, ки дар он энергияи кинетикии ҳаракати ҳарорати зарраҳои он (молекулаҳо, атомҳо, ионҳо) аз энергияи таъсири байнихамдигарии онҳо хеле зиёд аст ва аз ҳамин сабаб, зарраҳо озодона ҳаракат мекунанд, дар тамоми ҳаҷми дастраси худашон паҳн шуда метавонанд; дар шароити муқаррарӣ гидроген, оксиген, азот газ ҳисоб меёбад...” [5, 72].

Ё ин ки **газ** вожаи фаронсавӣ буда, аз калимаи **chaos** (хаос)-и ҷунонӣ гирифта шудааст ва маънои “бетартибӣ, ҳарачумарач”-ро дорад [5, 72].

Вожаи **газ** дар ин маъно дар ФЗТ-и соли 1969 ба нашррасида ба мушоҳида намерасад, аз ин ҷо чунин бармеояд, ки ин калима ба забони тоҷикӣ дар замони Шӯравӣ тавассути забони русӣ бидуни тағйир, яъне ба сурати “газ” ворид гардида, маъруфият пайдо кардааст.

Ҳамин тавр, ба вожаи **точиктранс** калимаи **газ** васл шуда, истилоҳҳои **точиктрансгаз** ба вучуд омадааст, ки номи яке аз ташкилот ё муассисаҳои давлати Тоҷикистон мебошад. Ин истилоҳ низ маҳсули давраи Истиклол буда, аз вожаҳои баромади тоҷикӣ, лотинӣ ва ҷунонӣ дошта

сарчашма гирифта, ба сурати истилоҳи мураккаби сечузъа даромадааст, ки онро метавон ба фарҳангҳои минбаъда таҳиямешуда ворид сохт. Яъне чунин навъи истилоҳоти мураккаби сечузъа барои такмили фарҳангҳои тафсири, соҳавӣ муфиду судманд арзёбӣ мешавад. Чунки аксарияти калимаҳои мураккаби сечузъа дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ сабт нагардидаанд. Инчунин, ин навъи истилоҳот бори нахуст аз ҷониби нигорандаи ин сатрҳо мавриди таҳлил ва пажӯҳиш қарор мегирад.

Аз таҳлил ва пажӯҳиши вожаҳои мураккаби сечузъа ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки як қисмати ин навъи калимаҳо аз таркибу ибораҳо ба вучуд омада, ба маъноҳои гуногун соҳиб шудаанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки вожаҳои мавриди назар дар давраи нави ташаккули забони тоҷикӣ мақоми хосса пайдо карда, дар фарҳангҳои нав сабт хоҳанд шуд.

Ҳамчунин аҳамияти илмиву иҷтимоии ин мақола дар он инъикос меёбад, ки ба ин восита метавон барои баланд бардоштани савияи дониши муҳаққиқони ҷавон, донишҷӯён, аспирантҳо, унвонҷӯёни тоҷик заминаи мусоиду судманд фароҳам овард.

Китобнома:

1. Булико А.Н. Большой словарь иноязычных слов /А.Н.Булико. – М.: Мартин, 2004. – 703 с.
2. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома / Алиакбар Деххудо. – Техрон, 1335. Ҷ. 41с.
3. Каримова Г. Нақши вожаҳои сечузъа дар такмили забони тоҷикӣ / Г. Каримова // Маҷаллаи “Маърифати омӯзгор”, № 7, июли соли 2016. – С. 58-59.
4. Крысин Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов/Л.П.Крысин. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.
5. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернационалӣ. – Душанбе, 1984. -376 с.
6. Мирзоев С. Нақши истиқлол ва ваҳдати миллӣ дар рушду инкишофи забони адабӣ. Ваҳдат - ҷавҳари ҳастии миллат ва омили рушди устувори кишвар. С. Мирзоев. – Душанбе, 2016. – С. 76-85.

ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДУ ГУСТАРИШИ ЗАБОН

Дар ин мақола ду истилоҳи мураккаби сечузъаи соҳаҳои асалпарварӣ ва тавлидоту истеҳсоли газ, ки дар забони тоҷикӣ дар давраи Ваҳдати миллӣ ба вучуд омадаанд, мавриди таҳлил ва пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Вожаҳои мавриди таҳқиқ истилоҳҳои **занбӯриасалпарварӣ**

ва **точиктрансгаз** буда, хар як чузь ба таври чудогона таҳлил шудааст. Вожаҳои номбурда аз ҷиҳати сохт, калимасозӣ, баромад, сайри таърихӣ ва муаллифи бархе аз вожаҳо баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: занбӯриасалпарварӣ, забони тоҷикӣ, арабӣ, занбӯр, асал, тоҷиктрансгаз, транс, газ, забони франсавӣ, лотинӣ, юнонӣ, вожаҳои мураккаби сечузь, калимасозӣ.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРИМИРЕНИЯ И ЕДИНСТВО И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА

В этой статье исследуются два сложных трехкомпонентных терминов по пчеловодству, добычи и переработки газа, зародившиеся в период Национального примирения. Термины пчеловодства и таджиктрансгаз исследуются в статье по структуре, этимологии, словообразованию, историческим обозрениям.

Ключевые слова: пчеловодство, таджикский язык, арабский, пчела, мёд, таджиктрансгаз, транс, газ, французский язык, латинский, сложные трехкомпонентные слова, словообразование.

NATIONAL UNITY AND ITS ROLE IN DEVELOPMENT OF THE NATIONAL LANGUAGE

This article discusses three-component words (terminology) related to the beekeeping and gas extraction and processing, which has evolved in the last 25 years in Tajik language. The two main word-terminology, which are analyzed in detail are *zamburiasalparvari* and *tojiktransgaz*. These are examined based on individual word particle and also provided etymology of the main parts. The examination focuses on historical, derivation and word formation of these lexical units.

Keywords: beekeeping, Tajik language, Arabic, bee, honey, trans -, gas, French language, Latin, word-formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Мирзоев Сайфиддин, мудири шуъбаи забони** Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, e- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин, заведующий отделом языка Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, e- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin is head of the Tajik Language department at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, ph.: +992 919 80 38 20, e- mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

АНЪАНАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ ҲАВЗАИ ИЛМИИ ХУЧАНД

Ғиёсов Нурулло Исмаатович
ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров

Таҷрибаи кишварҳои мутараққии дунё аз он шаҳодат медиҳад, ки истиқлолияти комили ҳар як кишвар ва мақоми хоса дар байни кишварҳои мутамаддини ҷаҳон пайдо намудани он аз якҷанд омилҳо вобаста аст, ки муҳимтарини он рушди илму маориф аст, зеро ҳамаи дастовардҳои дигари ҷомеа дар ҳамин замина ба вучуд меоянд ва ҷиғунагии он аз поя ва мақоми илму маърифат дар ин ҷомеа вобастагии зич дорад.

Ҷои баҳс нест, ки бузургтарин дастоварди Тоҷикистон дар замони шӯравӣ тарҳрезӣ, поягузорӣ ва бунёду рушди илму маориф дар шакли ниҳоди ба кулӣ нав дар муқобили системаи мавҷуда (агар онро система номидан мумкин бошад) ва пӯсидаи аморатӣ буд.

Банда беҳуда таркиби «илму маориф»-ро дар якҷоягӣ истифода набурда истодаам, зеро ҳатто нигоҳи сатҳӣ ё сайри кӯтоҳе ба таърихи илми тоҷик дарак аз он медиҳад, ки бунёди онҳо дар солҳои 20-30 қарни гузашта бидуни якдигар ва дар алоҳидагӣ аз имкон берун буд. Чун мо имрӯзҳо дар арафаи таҷлили ҷашнҳои 85-солагии ва 25-солагии таъсиси мутаносибан Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров ва Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон қарор дорем ва манзури мо дар баробари ҷашн гирифтани ин падидаҳои таърихӣ ёде аз дастовардҳои илмӣ ҳам кардан аст, бояд эътироф ҳам бикунем, ки ҳавзаи илмии Хучандшаҳр маҷури донишгоҳҳо ва дар садри онҳо Донишгоҳи давлатии Хучанд аст. Чунин ҳолат аз ҳамон сиёсате сар задааст, ки дар даврони Шӯравӣ маъмул буд, яъне сиёсати аз ҳад зиёд мутамарказонидани фишангҳои сиёсӣ иқтисодӣ ба илм ҳам бетаъсир намонд. Вале, хушбахтона, ташкили донишқадаву коллечҳои гуногун дар марказҳои вилоятӣ ва, пеш аз ҳама, дар қисмати шимоли Тоҷикистон ин камбуд ва холигоҳро то андозае баргараф кард.

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ҳавзаи илмии Хучандшаҳр ҳам бо тамоми самту ҷараён ва проблемаҳои фарогирифтаи хеш баробар бо аввалин мактаби олии Хучанд аст.

Марҳалаи рушди ин ҳавзаро метавон ба ду давра тақсим кард: Давраи якум, ки солҳои 30-50-умро фаро мегирад, давраи ташаккули

донишкада, тайёр намудани кадрҳо, сохтмони пойгоҳи шоистаи илмӣ барои тадқиқот бошад, давраи дуҷум, ки аз солҳои 60-ум оғоз ёфта, то имрӯз давом дорад, давраи рушд ва камолоти илмии ин ҳавза маҳсуб мешавад.

Воқеан ҳам, имрӯз ҳавзаи илмии Хучандро на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз он ҳам мешиносанд ва эътироф мекунад. Гузашта аз ин, Хучанд имрӯз ба масобаи пойтахти фарҳангии Тоҷикистон ҷойгоҳ пайдо намудааст ва аксари намояндагони илмии Душанбе ва минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон дар баромадҳои расмӣ ғайрирасмӣ худ эълон мекунанд, ки имрӯзу фардои илми тоҷик аз ҳавзаи илмии Хучанд вобастагии қавӣ дорад. Ҳадаф аз овардани ин нуқта қибру гуруҳ ё аз ҳад зиёд нишон додани ҷойгоҳи ҳавзаи илмии Хучанд ва дастовардҳои ин ҳавза нест, балки таъкид аз ду чиз аст. Якум, бар гардани олимони ин ҳавза масъулияти азими таърихӣ вогузор шудааст. Дуҷум, дар паси ҳамаи ин эътироф талошу сиёсати оқилона ва дурбинонаи раҳбарони ҷумҳуриву вилоятӣ ва, аз ҳама муҳим, заҳмати даҳҳо нафар олимоне меистад, ки ҳаёти хешро дар роҳи расидан ба ин поя нисор кардаанд, рисолати хешро дар тарбияи кадрҳои илмӣ ва таҳкими ин ҳавза дида, ба ҷуз ин мақсад аз пайи чизе дигар нашудаанд. Ҳавзаи забоншиносии Хучанд дар масъалаи ташкил ва бапоҳезии худ, филмасал, маҷӯни чанд нафар аст, ки дар байни эшон устод Файзулло Абдуллозода дар мақоми аввал меистанд. Файзулло Абдуллозода (с.тав.1909 - с.ваф.1966) - дастпарвари Донишгоҳи Тошканд, аз соли 1932, яъне баробари таъсиси Донишқадаи омӯзгории Хучанд дар ин ҷо ба ҳайси муаллим, мудири шӯъбаи илм, аввалин мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷикӣ фаъолият бурдаанд. Маҳз ба шарофати ҳамин шахс дар кафедра як зумра мутахассисони болаёқат ҷамъ ва самтҳои илмии кафедра муайян карда мешавад. Вале ҷанги хонумонсӯзи солҳои 1941-1945 иҷрои ин нақшаҳоро ба таъхир мегузорад. Бо вучуди ин, ханӯз аз ибтидои солҳои 50-ум устодони кафедра дар мавзӯҳои шевашиносӣ, калимасозӣ ва синтаксиси забони тоҷикӣ тадқиқот мекунанд. Мисоли ин гуфтаҳо рисолаи номзадии иштирокчии Ҷанги Бузурги Ватанӣ Олимҷонов Бобочон (с.тав.1910 – с.ваф.1990) мебошад, ки соли 1956 тахти унвони «Особенности лексики ленинабадского говора таджикского языка» дар Университети давлатии Москва бо автореферат ҷоп ва ба ҳимоя пешниҳод мешавад. Ҳамзамон Қумрӣ Тоҳирова (с.тав.1922 – с.ваф.1995) ба омӯзиши шеваи тоҷикони ноҳияи Бӯстонлиқи Ўзбекистон машғул шуда, соли 1952 рисолаи номзадии хешро дар ин мавзӯ дифоъ мекунад. Дар паҳлуи онҳо иштирокчии дигари ҶБВ Турсунов Абулқосим (с.тав.1920 – с.ваф.2002) бо омӯзиши ибораҳои фразеологӣ шеваи Ленинобод камари ҳиммат баста, якҷанд мақолаҳои эшон дар маҷмӯаи мақолаҳои забоншиносӣ дар Хучанду Душанбе ҷоп мешавад. Ҳамин сарҳалқагон бу-

данд, ки баъдтар ба арсаи ин ҳавза китобу мақолаҳои Темурхон Мақсудов (с.тав.1928 – с.ваф.1993), Хувайдулло Чалиловро (с.тав.1932 – с.ваф.1998) дар масъалаҳои марбут ба шеваи Исфара ва воҳидҳои фразеологӣ [7,13] бароварданд. Ва имрӯз муҳаққиқоне, ки дар риштаи шевашиносӣ кор мебаранд ё ба тадқиқи ибораҳои забони адабӣ ё шеваҳо машғуланд, бояд бидонанд, ки эшон пайравони ин устодони шаҳиру зиндаёд ва идомадиҳандагони аввалин суннатҳои ин ҳавзаи илмӣ мебошанд. Боиси хурсандист, ки ин самти қариб ба боди фаромӯши рафта ба туфайли заҳматҳои чанд муҳаққиқони ин ҳавза боз аз нав эҳё шуд ва далели ин гуфтаҳо чоп шудани чунин асарҳо, ба мисли «Лаҳҷаи Хучанд (лексика ва фразеология)» ва «Ҳазору як таъбири лаҳҷаи Хучанд»-и Б. Осимова [16; 17], «Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд»-и устоди гиromикадри мо А.Зоҳидов ва Б.Осимова [11], «Лексика ва фразеологияи лаҳҷаи тоҷикони Андарақ»-и С.Ўзбеков [22], ки аз шумори аввалин таҳқиқот аст бахшида ба мухтассоти лаҳҷаи тоҷикони ин маҳалли воқеъ дар ноҳияи Лайлаки вилояти Боткенти Ҷумҳурии Қирғизистон ва чанд рисолаву мақолаҳои дигар ҳам мебошад.

Дар тадқиқи самти дигар - калимасозӣ хидмати Мӯъминҷон Турсунов (с.тав.1924 – с.ваф.1979) муассир аст. Ӯ соли 1954 рисолаи номзодии худро, ки ба калимасозӣ бахшида буд, дифоъ мекунад. Ӯ аз аввалин муҳаққиқонест, ки калимаҳои мураккаби навъи пайвасту тобеъ ва воситаҳои баҳамони онҳоро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Зимнан, чунин тадқиқотро имрӯзҳо шогирди М.Турсунов – устод А.Зоҳидов идома дода истодаанд ва дар асари пуарарзиши худ – «Таъсири забони русӣ ба калимасозии забони адабии тоҷик» [10] хусусиятҳои таҳаввулоти калимасозиро дар забони адабии тоҷикӣ дар нимаи дуҷуми асри ХХ баррасӣ намуда, нақши забони русиро дар маҷрои калимасозӣ нишон додаанд. Дар рисола муаллиф кӯшидааст ба масъалаҳои печидаи калимасозӣ рӯшанӣ андохта, қолабҳои сараю носараро аз ҳам ҷудо созад ва ба ғалатҳои зиёди пешина ҳам ишора кунад.

Дар солҳои 60-ум, алалхусус баъди ба ду кафедраи мустақил – кафедраи забони тоҷикӣ ва кафедраи адабиёти тоҷикӣ тақсим шудани он забоншиносӣ дар Хучанд ба пояи баландтар мебарояд. Ба назар чунин мерасад, ки омили дигари ин рушд ба кафедра омадани як зумра устодони нав ҳам мебошад, зеро маҳз дар ҳамин солҳо фаъолияти илмии чунин забоншиносон, ба мисли Фарҳод Зикриёев (с.тав.1940 – с.ваф.2015), Темурхон Мақсудов, Ӯғулой Аҳмадова (с.тав.1932 – с.ваф.2009), Саидмурод Ҳочиев оғоз ва эшон дар риштаҳои нав – морфология, синтаксис, таърихи забон тадқиқотҳои хешро анҷом медиҳанд. Маҳз дар ҳамин солҳо самтҳои асосии тадқиқотӣ дар ҳавзаи забоншиносии Хучанд муайян мешаванд ва то

солҳои истиклолият ин самтҳо бетағйир мемонанд. Дар ин солҳо силсилаи китобу дастурҳо ва мақолаҳои эшон аз дасти чоп мебарояд, ки дар байни онҳо китобҳои «Шаклҳои феълӣ бо ғридриҳандаи **истодан** дар забони адабии тоҷик»-и Ҷ.Аҳмадова [3], «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик»-и Қ.Тоҳирова дар зери таҳрири Р.Ғаффаров [21] мақоми хоса дорад.

Солҳои 70-80-ум ҳавзаи забоншиносии тоҷик дар Хучанд ба ғаъолияти чунин муҳаққиқони шинохта, ба мисли Ф. Зикриёев, А. Насриддин, А. Абдусатторов, А. Зоҳидов, С. Ҷочиев, Ҷ. Аҳмадова, Ҷ. Ҷалилов, А. Давронов, М. Дадохонов, Н. Ҳикматуллоев вобаста аст. Китобҳои «дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо»-и Ф.Зикриёев, Т.Мақсудов ва Ҷ.Ҷалилов [7], «Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии тоҷик»-и Ф.Зикриёев [8] ва «Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиса»-и ба забони русӣ навиштаи ҳамин муаллиф [9], «Лексика ва фразеологияи шеваи Исфара»-и Т.Мақсудов [13], «Баъзе масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои 1У-УШ»-и С.Ҷочиев [27] ва «Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ»-и ҳамин муаллиф [28], «Забон ва услуби М.Турсунзода (лексика)»-и А.Абдуқодиров [1] ва «Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунзода»-и ҳамин муаллиф [2], аз як тараф, ба дастовардҳои ин ҳавза далолат кунанд, аз сӯи дигар, ба самтҳои нави тадқиқот дар ин ҳавза – проблемаҳои методикаи таълими забони тоҷикӣ дар макотиби таҳсилоти умумӣ ва услубшиносӣ ишора мекунанд.

Дар ташаккул ва рушди забоншиносии тоҷики ҳавзаи илмии Хучанд хидмати доктори улуми филологӣ, профессор, Барандаи ҷозиаи давлатии ба номи Абӯалӣ Сино дар соҳаи илму техника Фарҳод Қобилович Зикриёев муассир аст. Ӯ баъди хатми факултаи таъриху филологияи Донишқадаи давлатии омӯзгории ба номи С.М. Кирови ш. Ленинобод (ҳозира ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров) соли 1962 ба шӯъбаи рӯзонаи аспирантураи ДДО ба номи Т.Г. Шевченкои ш. Душанбе дохил мешавад ва таҳти роҳбарии узви вобаста АУ ҶТ Н. Маъсумӣ рисолаи хешро таҳти унвони «Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» дар соли 1970 дифоъ мекунад ва соли 1976 онро дар шакли монография чоп менамояд.

Баъди ғимоя ғаъолияти хешро дар донишгоҳ идома медиҳад ва солҳои 80-ум ба таҳқиқи паҳлӯҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаби пайваст машғул мешавад. Соли 1986 монографияи Ф.К. Зикриёев бо номи «Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиса» [9] ба забони русӣ чоп мешавад. Соли 1987 дар мавзӯи «Хусусиятҳои

сохторию маъноии чумлаҳои мураккаби пайваст дар забони адабии ҳозираи тоҷик» рисолаи доктории ҳешро дифоъ менамояд [8].

Устод Ф.Қ. Зикриёев дар тамоми солҳои фаъолияти худ дар ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров ҳалқаи пайваст байни олимони Хучанд бо олимони Душанбе буданд, зеро сараввал худашон бо ҳавзаии забоншиносии Душанбе ҳамкорӣ зич доштанд ва ҳамкорону устодони донишгоҳро ба ин амал ҳидоят менамуданд. Осори зиёди эшон ҳам бозгӯи ин ҳақиқат аст. Рӯйдоди муҳимтарини фаъолияти Ф.Қ. Зикриёев ва ҳам ҳавзаии илмии Хучанд дар солҳои 80-уми қарни гузашта ҳамкорӣ дар навиштани «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» мебошад. Тибқи дастури раёсати Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АУ Тоҷикистон ва ҳайати таҳририяи ин асари пурқимат навиштани фаслҳои «Чумлаҳои мураккаби пайваст» ва «Чумлаи пайрави туфайлӣ» (Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Чумлаҳои сода ва ибораҳо. Душанбе: Дониш, 1989; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.3. Чумлаҳои мураккаб. Душанбе: Дониш, 1989) бар ўҳдаи профессор Ф.Қ. Зикриёев воғузур мешавад, ки ин, аз як тараф, боиси ифтихори ҳавзаии забоншиносии Хучанд ҳам бошад, аз ҷониби дигар, аз нақши олимони ин ҳавза дар рушди забоншиносии тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳад. Гузашта аз ин, мо фахр дорем, ки асари дастаҷамъонаи забоншиносии тоҷик барои дарёфти Ҷоизаи ба номи Абӯалӣ ибни Сино аз тарафи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ пешниҳод гардида, дар радифи муаллифони дигар устод Ф.Қ. Зикриёев ҳам сазовори ин унвони баланд – Барандаи ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ ибни Сино дар риштаи илм ва техника гаштанд.

Бояд гуфт, ки доираи масоили тадқиқоти устод Ф.Қ. Зикриёев бо синтаксис маҳдуд набуд ва устод ба масъалаҳои лексика, таркиби луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ, фразеология, услуб, методикаи таълим, типология ва масоили дигари назарияи забоншиносӣ ҳам таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд. Дар тӯли фаъолияти илмии қариб ним асри ҳеш таҳти роҳбарии устод Ф.Қ. Зикриёев қариб 30 нафар рисолаҳои номзадӣ ва доктории худро ҳимоя ва ба унвонҳои баланди номзад ва докторони улуми филология сазовор гаштаанд.

Камолоти ин ҳавза ба солҳои 90-ум рост меояд. Ба ин рушд, ба фикри мо, якҷанд омилҳои муҳим мусоидат карданд, ки дар сарғаҳи он ду-се ҳодиса меистад. Яке ба Донишгоҳи давлатии Хучанд табдил ёфтани собиқ Донишкадаи давлатии омӯзгорӣ ба номи С.М. Киров мебошад. Фарқи ҷиддии донишгоҳ ва таълим дар он аз дигар навъҳои мактаби олий дар он аст, ки донишгоҳ, пеш аз ҳама, барои муассисаҳои

илмӣ бояд кадр тайёр кунад. Бино бар ин, дар замони шӯравӣ теъдоди донишгоҳҳо ангуштшумор буд. Нақшаҳои таълимӣ дар донишгоҳ мутаносиб ба ин ҳадаф тарҳрезӣ шуда, ба он фанҳое бояд дохил шаванд, ки хатмкунандагонро пеш аз ҳама ба малакаи навиштани рисолаҳои илмӣ, бурдани тадқиқоти илмӣ ва амсоли он ошно кунад. Гузашта аз ин, кафедраҳои донишгоҳ ҳатман дар самтҳои муайян таҳқиқоти илмӣ баранд ва ин кафедраҳоро маҳз бо ҳамин дастовардашон шиносанд ва эътироф кунанд. Ба ин маънӣ, ҳар як кафедраи донишгоҳ дар баробари таъмини маҷрои таълими таҳассусӣ бояд масъули як ё якчанд риштаи таҳқиқот дар самтҳои таҳассуси кафедра бошад.

Омили дигар ва муассир ба ҳавзаи илмии Хучанд шомил шудани як қатор олимони чавон аз Душанбе (Нурулло Ғиёсов, Абдучамол Ҳасанов, Туғралхон Шокиров, Савринисо Ғанизода ва дигарон) маҳсуб мешаванд, ки бо сабуку равияҳои худ ба ин ҳавза навоариё ворид карданд. Кушода шудани аспирантура ва ташкил намудани Шӯрои Ҳимояи рисолаҳои номзадӣ тақдир ба рушди ин ҳавза ва ба як мактаби бузурги илмӣ табдил ёфтани он дод.

Омили сеюм, дар маркази вилоят ташкил ё ифтитоҳи донишгоҳ ё шӯъбаҳои макотиби олии Душанбе мебошад, ки дар сарғаҳи он кушодашавии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, шӯъбаи хучандии Донишкадаи политехникии Тоҷикистон ба номи акад. М. Осимӣ меистанд. Табиист, ки ин донишгоҳу донишкадаҳо самт ва фаъолияти дигардоранд ва бо ҳадафҳои муайян ташкил шудаанд. Вале мавҷудияти кафедраҳои забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ дар ҳамаи онҳо ва, аз ҳама муҳим, ба қори кафедраҳо ва раёсати ин мактабҳои олии ҷалб шудани шахсиятҳои илмӣ ба он оварда расонид, ки дар ин мактабҳо низ дар самтҳои муайяни забоншиносӣ тадқиқотҳои арзанда бурда мешаванд. Филмасал, дар ДДХБСТ дар тадқиқоти ҷунин самтҳо, ба мисли омӯзиши муқоисавии топоним ва антропонимҳои тоҷикӣ-русӣ (дотсент Д.Д. Мирзоева), фразеологизмҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ (дотсент М.Назирова) ё хусусиятҳои маъноиву сохтори ибораҳои фразеологии тоҷикӣ ва русӣ (дотсент М.М. Атоева), тадқиқотҳои сотсиоллингвистикии лексикаи русӣ-тоҷикӣ аз нигоҳи забоншиносии муқоисавӣ ва ҳамҷунин масоили марбут ба усули таълими забонҳои русӣ ва англисӣ (дотсентон Д.Д. Мирзоева, Н.Ю. Пӯлодова), этнолингвистика (проф. И. Раҳимӣ) ва ғайра ба қомеъҳои назаррас ноил шудаанд. Аз ҷониби устодони ин донишгоҳ ё дар ин донишгоҳ ба таъъ расидани осори зиёди илмӣ, масалан аввалин бор дар ҷумҳурӣ ҷоп шудани ҷунин тадқиқоти этнолингвистикии қомил таҳти унвони «Этнографическая лексика иранских языков в

историческом освещении»-и проф. И. Раҳимов [18], «Таджикская юрислингвистика, ее задачи и перспективы» [29] ва «Фарҳанги тоҷикӣ-русии истилоҳоти ҳуқуқ»-и проф. Т.Шокиров [30], «Сӣ мақола»-и дотсент Н.Ғиёсов [5], чопҳои интиқодии «Маноқиби Имоми Аъзам» [14], «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ» [20], «Донишномаи Қадархон»-и ал-Форуқӣ [6] ва «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ [12] бо таълиқоту тавзеҳоти мабсӯт аз ҷониби Н.Ғиёсов шаҳодат аз он медиҳад, ки дар ин донишгоҳ низ нерӯҳои бузурги илмӣ чамъ омадаанд ва донишгоҳ воқеан ҳам ба яке аз марказҳои муҳими таҳқиқоти филологӣ табдил ёфтааст.

Умед аст, ки дар ин мактабҳои ҳавзаии илмии Хучандшаҳр низ дар як самтҳои муайян фаъолияти илмӣ мебаранд, то дар маҷмӯъ ба ҳалли ягон проблемаи калони забоншиносии муосири тоҷикӣ меораду ин мактабҳоро низ бо ҳамин самти фаъолияташон дар ҷумҳурӣ ва берун аз он эътироф мекунанд ва мешиносанд.

Аз рӯйдодҳои муассир ва тақдирсози ин солҳо ифтиҳои Маркази пажӯҳиши тамаддуни давраи Сомониён (соли 1998) ва Факултаи забонҳои шарқ (соли 1999) маҳсӯб мешаванд, ки ҳар ду барои нашъунамои ин ҳавза ва тавсияи доираи пажӯҳиши масоили мубрами забоншиносии тоҷикӣ хидмати бебаҳо карданд.

Ин буд, ки аз солҳои 90-ум то имрӯз чанд иттиҷоҳоти муҳим дар ин ҳавза сурату масири хешро пайдо карданд ва тадқиқотҳои дар ин самтҳо ба вучудодада дар доираҳои гуногуни илмии Тоҷикистон хуб пазируфта шуданд.

Дар баробари самтҳои, ки устод Фарҳод Зикриёев тарҳрезӣ ва чандин шогирдони эшон дар ин ҷодаҳо (Ҷ.Умаралиева, С.Кенчаев, С.Ўзбеков, Б.Розиқов) рисолаҳои номзадии хешро дифоъ намуданд, се самти муҳим – лексикография, таърихи забон ва услубшиносӣ ба мадди аввал баромад. Иттиҷоҳи яқум, ки дар сарғаҳи он устоди зиндаёди мо – Абдулманнони Насриддин меистанд, имрӯзҳо ба шиносномаи мактаби забоншиносии Хучанд табдил ёфтааст. Воқеан ҳам чандин самтҳо, алалхусус фарҳангпажӯҳӣ, хос ба мактаби Хучанд шуд. Дар хотир дорам, ки ҳанӯз соли 1994 ҷиҳати иштирок ба конфаронси илмии байналмилалӣ - «Ҳазораи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ», ки 5 – 9 сентябри ҳамон сол баргузор шуд, бо устодон Абдуллоҷон Сатторов, Усмонҷон Ғаффоров ва Хунарманди мардумии Тоҷикистон Маъруфҷоҳа Баҳодуров озими Душанбе шудем. Устод Абдулманнони Насриддин ҳам бояд мерафтанд, вале кадом муҳимми хидмати дигар рӯи қор омад ва аз эшон хоҳиш карданд, ки аз ин сафар ва иштирок дар он конфаронс ин дафъа худдорӣ кунанд. Дар Душанбе, бо истифода

да аз фурсати муносиб, ба факултаи суханшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба назди устод Худой Шарифов рафтем, ки он вақт декарнии ин факултаро бар зимма дошанд. Зимни сӯҳбат дар бораи вазъи корҳои илмӣ эшон таъкид карданд, ки дар Донишгоҳи миллии чанд сол аст, ки ба мавзӯи фарҳанг ва фарҳангшиносии касе даст наметананд, зеро медонанд, ки мактаби Хучанд дар ин самт мутахассисони варзида дорад ва Хучанд ихтисоси бештар ба ин мавзӯҳо аллакай пайдо намудааст. Ин фикр дар чанд сӯҳбатҳои баъдӣ аз ҷониби дигар олимони ҳам таъкид шуд, вале дар он вақт чун бори аввал гуфта мешуд ва ногаҳон буд, дар зехни банди саҳт ҷойгир шуд. Бешак, ин фикр дастгиркунанда ва шӯҳиди мутлақи ду хулосаи муҳим аст: 1. Дуруст ва илмӣ будани мавқеи роҳбарияти илмии факулта ва донишгоҳ. 2. Хидмати арзанда ва шоистаи проф. Абдулманнони Насриддин дар ташаккули суннатҳои мактаби илмии Хучанд дар охири қарни XX ва ибтидои қарни нав, хосатан дар лексикография. Фарҳангҳои форсии асрҳои XI-XIV аз нигоҳи нақду тасҳеҳи матни осори адабӣ (Саидов Саидумрон, 1996), тавсиф ва масоили марбут ба танзими фарҳангҳои тавсифот дар назми форсӣ-тоҷикӣ классикӣ (Тоҷибоев Шарифҷон, 1998), фарҳангҳои истилоҳӣ ва хасоиси онҳо (Зоиров Ҳалимҷон, 2002), хусусиятҳои лексикографии луғатномаи устод Айни (Аҳмадов Мирзохабиб, 2002), ҷиҳатҳои адабӣ-матншиносии фарҳанги «Шарафномаи Манярӣ» (Рустамов Шавкат, 2004), хусусиятҳои луғатшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX дар мисоли «Фарҳанги Низом» (Сатторови Матлубаҳон, 2004), усули ташреҳи шакл ва маънои калима дар фарҳангҳои қарни XV-XVI (Ғиёсова Фирӯзахон, 2006) ва ҳамчунин мавзӯҳои марбут ба шарҳ, аз қабилӣ «Шарҳи қасоиди Ҳоконӣ»-и Алавии Шодиободӣ ва масъалаҳои маърифати бадеӣ (Келдиёров Тоҷибой, 2000), таҳлили ашъори Ҳофиз дар шарҳи Судӣ (Бобоева Мӯътабархон, 2007), ки таҳти роҳбарии устод Абдулманнони Насриддин дар шакли рисолаву монографияҳо дар Хучанд тайи ин солҳо ҳимоя ва ба зевари таъҷ ораста шудаанд, аз як тараф, баёнгарии матлаби фавқуззикр бошанд, аз ҷониби дигар, аз вусъати андеша ва ормонҳои раҳбари илмии ин муҳаққиқон дар масъалаи фарҳангпажӯгии тоҷикӣ ва масири ин илм дарак медиҳад.

Худи Абдулманнони Насриддин дар мактаби бузурги фарҳангпажӯгии Душанбе, аниқтараш дар мактаби устод В.А.Капранов тарбия ва ҳамчун муҳаққиқи мумтоз ба камол расиданд. Аз таҷқиқи фарҳанги тафсирии қарни XIX - «Шамс-ул-луғот» ба пажӯҳиши шарҳҳо дар таърихи адаби форсӣ-тоҷикӣ ва аз он ба масоили нусхашиносӣ, нақду баррасӣ, матншиносӣ гузаштанд.

Аз солҳои 90-ум то имрӯз ва дар мавзӯҳои мухталифи ин самт шогирдони зиёди Абдулманнони Насриддин, Абдучамол Ҳасанов ва Нурулло Ғиёсов ба мисли М.Ўрунова, М.Аҳмадов, М.Сатторова, Р.Каримхоҷаева, Ф.Ғиёсова, И.Болтубоев, Ф.Чалолова, М.Ҳоҷаева ва дигарон рисолаҳои илмии ҳешро дифоъ ва чандин кутубу рисолаҳои ҳешро чоп намудаанд.

Лозим ба таъкид аст, ки омӯзиши фарҳанг дар ҳавзаи забоншиносии Хучанд тайи даҳсолаи охир сифатан тағйир ёфт, мавзӯҳои баррасии он доманадортар шуд ва шаклу мазмуни дигар пайдо намуд. Бори аввал дар Хучанд ба чоп расидани чор фарҳанг – «Фаҳри Қаввос» аз ҷониби М. Ҳоҷаева ва С.Саидов [24], «Сурмаи Сулаймонӣ» аз ҷониби Ф.Ғиёсова [18], «Фарҳанги Қадархон» (чопаи факсимиле) аз ҷониби Н.Ғиёсов ва Р.Низомиддинова [6] ва «Луғати фурс»-и Асадӣ аз ҷониби Н.Ғиёсов [12] бурҳони қотеи ин гуфтаҳост. Дар назар аст, ки соли дигар боз ду-се фарҳанги дигар ба чоп омода шавад.

Гузашта аз ин, фарҳангҳои соҳавӣ ва осори адибони алоҳида омода ва нашр шуданд, ки мисоли онҳо «Фарҳанги истилоҳоти муסיқии «Шоҳнома»-и Н.Ҳақимов [25], «Фарҳанги тоҷикӣ-русии истилоҳоти ҳуқук»-и Т.Шокиров [30], «Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд»-и А.Зоҳидов ва Б.Осимова [11], «Фарҳанги ном»-и Фарзонаи Саидумрон [23] ва «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ»-и Абдучаббори Шоҳаҳмад [31] мебошад. Фарҳанги Фарзонаи Саидумрон, ки бо дастгирӣ ва ҳидояти бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти кишвар мӯҳтарам Э. Раҳмон рӯи чопродид, шомили беш аз 2000 номи занонаю мардона бо шарҳу тафсири онҳо мебошад. Мусанниф дар баробари овардани номҳо ва шарҳи маъно абёти зиёдеро ҳам аз осори адибони гузаштаву муосир меорад, ки маънию моҳияти ин номҳоро барҷастатар бозгӯ мекунанд ва, аз ҷониби дигар, ба баландшавии завқи номшиносӣ ва маънишиносии хонандагони фарҳанг мусоидат менамоянд.

«Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ», ки ҳосили кори 22-солаи «ин мардикори фарҳанги тоҷик» [31,7], ба қавли худи мусаннифи он, мебошад, шомили 16 ҳазор вожаву ибораҳои дар ашъори Шайх Камол ба қор бурда аст. Дар баробари овардани маънои калимаҳо А.Шоҳаҳмад кӯшидааст, ки то андозае вожаву ибораҳои муस्ताъмалро шарҳ ҳам диҳад ва ба ин васила шеваи луғатнигорӣ маъмулиро бо шеваи шарҳнависӣ бо ҳам омехта намояд. Лозим ба қайд аст, ки дар ин қор мусанниф муваффақ ҳам шудааст ва ин амал аз вежагии тозаи ин фарҳанг ва муаллифи он маҳсуб мешавад.

Самти дигар тадқиқоту осорест, ки ба таърихи забони тоҷикӣ бахшида шудаасту бори асосии он бар дӯши профессор Абдучамол Ҳасанов вогузор шудааст. Асос ва зербинои аксари ин гуна тадқиқотро проф. А.Ҳасанов бо асари фундаменталии худ таҳти унвони «Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳвӣ осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ)» [26] гузоштанд. Тадқиқоти шогирдони эшон ба масъалаҳои гуногуни фонетикиву лексикӣ ва морфологӣ аз нигоҳи диахронӣ бахшида шудаанд ва муҳимтарин нукта дар ин чода ин аст, ки муҳаққиқони баркамолу ҷавони мо – Рустамҷон Усмонов, Юсуфҷон Кенчаев, зиндаёд Икромиддин Болтубоев, Оқилхоча Сулаймонов, Осимҷон Мирмуҳаммадов, Муаттар Раҳматова, Зоирҷон Қўрғонов, Мунзифа Бобоева ва дигарон хусусиятҳои забони намунаҳои бехтарини адабиёти классикӣ, аз қабилӣ «Шоҳнома», «Таърихи Байҳақӣ», «Маснавии маънавӣ» ва ғайраҳоро ба риштаи таҳқиқ кашиданд.

Самти сеюм ба фаъолияти илмӣ ва мактаби проф. А.Абдуқодиров алоқаманд аст, ки намояндагони он хусусиятҳои луғавию услубии забони осори намояндагони барҷастаи адабиёти муосири тоҷикиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Шоҳиди ин гуфтаҳо чоп шудани асари бунёдии худи проф. А. Абдуқодиров бо номи «Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунзода» [2], ба сари қор омадани рисолаҳои номзодии муҳаққиқони ҷавони мо, амсоли М.Олимҷонов ва китоби ӯ – «Хусусиятҳои луғавию услубии насри таърихӣ» дар асоси баррасии эҷодиёти С.Улуғзода [15], Ш. Раҳматов (вазифаҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ), Б. Маҳкамова (воҳидҳои фразеологӣ дар назми Лоик), Г. Маҳкамова (антонимҳо дар ашъори Лоик), Ш. Ҳақимова (муродифот дар ашъори Лоик), Д. Эшонова (калимаҳои сермаъно дар ашъори Лоик), М. Неъматова (халқияти забони назми а.ХХ дар мисоли эҷодиёти С. Айнӣ, М. Турсунзода ва Лоик) ва ҳамчунин рисолаҳои илмӣ акнун ба итмом расидаи И. Ҳикматуллоев (Забон ва услуби Пӯлод Толис) ва М. Саидхочаева (Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ва таҳвили онҳо ба забони русӣ) ва ғайраҳо мебошад.

Ба шарофати фаъолияти илмӣ С. Ғанизода, ки таҳти роҳбарии устоди гиромикадри ҳамаи забоншиносон М.Н. Қосимова таҳқиқоти хешро мебаранд, силсилаи мақолаву китоб роҷеъ ба ҷанбаҳои муҳими таносуби сохтори ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ва синтаксисро рӯи қор оварданд ва бо ин калимаҳои мураккабро аз мавқеи синтаксиси актуалӣ мавриди таҳқиқ

ва дар заминаи омилҳои забониву ғайризабонӣ қонуниятҳои ташаккули онҳоро аз нуқтаи назари ономасиология баррасӣ намуданд [4]

Омӯзиши забони арабӣ ва форсии муосир доманаи мавзӯҳои тадқиқоти забоншиносии муосири тоҷикро дар ин хитта фарохтар кард ва чанд корхое, ки дар ин самт шуданд ва мешаванд, моро умедвор бар он мекунад, ки чанде нагузашта ҳавзаи забоншиносии Хучандро боз бо дастовардҳо дар муқоисаи забонҳои арабиву тоҷикӣ низ хоҳанд шинохт.

Табиист, ки дар ин як гузориш ҳамаи паҳлӯҳои тадқиқот ва ҳамаи ашхосро бо дастовардҳои илмиашон фаро гирифтанд аз имкон берун аст. Банда бар он кӯшидам, ки сурати умумии дастовардҳои ин мактабро бозгӯ намоям ва ба ин васила саҳми онро дар рушди забоншиносии муосири тоҷикӣ то андозае возеҳ кунам. Аз ҷониби дигар кӯшидам, то ба умдатарин самту тадқиқотҳои он, каме бошад ҳам, рӯшанӣ андохта шавад. Бо маъзарат аз дур мондани мавзӯе ё касе аз мадди назар, дар фарҷоми мақолаам, бо истифода аз ин фурсати мусоид, мехоҳам як масъалаи муҳимро таъкид кунам. Имрӯз зарурати таҳия намудани як китобе, ки ҳамаи мақолаҳо, дастурҳо, китобҳои дарсӣ, китобҳои илмӣ ба забони тоҷикӣ ва умуман забоншиносӣ марбути аз тарафи олимони вилояти Суғд навишташуда пайдо шудааст. Ҳар касе, ки ба ин кор ҳиммат мекунад, хидмати бебаҳое ба забоншиносии тоҷикӣ хоҳад кард.

Китобнома:

1. Абдуқодиров А. Забон ва услуби Мирзо Турсунзода (лексика). / А.Абдуқодиров – Душанбе: Дониш, 1988. – 220 с.

2. Абдуқодиров А. Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунзода. / А.- Хучанд: Ношир, 2011 – 412 с.

3. Аҳмадова Ӯ. Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи **истодан** дар забони адабии тоҷик. / Ӯ. Аҳмадова - Сталинобод, 1960. - 178с

4. Ғанизода С. Таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2016. – 188с.

5. Ғиёсов Н. Сӣ мақола. / Н.Ғиёсов - Хучанд: Нури маърифат, 2014 – 300 с.

6. «Донишномаи Қадархон»-и ал-Форуқӣ. Фароҳамоварандагонии матн, муаллифони муқаддима ва тавзеҳот Ғиёсов Н.И. ва Низомиддинова Р.А. – Хучанд: Ношир, 2013. – 512 с.

7. Зикриёев Ф., Мақсудов Т., Ҷалилов Ҳ. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаҳои синтаксисии онҳо. / Ф.Зикриёев, Т.Мақсудов, Ҳ.Ҷалилов - Душанбе, 1976. – 88с.

8. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии тоҷик. / Ф.Зикриёев. – Душанбе: Ирфон, 1976. -124с.

9. Зикриёев Ф. Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиста. / Ф.Зикриёев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 192с.

10. Зоҳидов А. Таъсири забони русӣ ба калимасозии забони адабии тоҷик. / А.Зоҳидов- Хучанд: Ношир, 2009. – 160 с.

11. Зоҳидов А. Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд. / Зоҳидов А., Осимова Б. - Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 392 с.

12. «Лугати фурс»-и Асадии Тӯсӣ. Муқаддима, таҳия, таълиқот, ҳошия ва феҳристи Н.Ғиёсов. / Н.Ғиёсов. - Хучанд: Нури маърифат, 2015. - 492 с.

13. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваи Исфара. / Т.Мақсудов. - Душанбе: Дониш, 1977. – 142с.

14. Маноқибӣ Имомӣ Аъзам. Муқаддима, таҳия, таҳшия, таълиқот ва луғоти Н.Ғиёсов. / Н.Ғиёсов - Хучанд: Ношир, 2011. – 21,4 ҷ. ш.ч.

15. Олимҷонов М. Хусусиятҳои луғавию услубии насри таърихӣ. / М.Олимҷонов -Хучанд: Нури маърифат, 2011.

16. Осимова Б. Лаҳҷаи Хучанд (Лексика ва фразеология). / Б.Осимова - Душанбе: ММПА, 2003. – 57 с.

17. Осимова Б. Ҳазору як таъбири лаҳҷаи Хучанд. / Б.Осимова-Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 228 с.

18. Раҳимов И. Этнографическая лексика иранских языков в историческом освещении. /И. Раҳимов - Худжанд: Нури маърифат, 2012 – 176 с.

19. «Сурмаи сулаймонӣ»-и Балёнӣ. Фароҳамоварандаи матн, муаллифи пешгуфтор, ҳавошӣ, тавзеҳот, феҳрист ва мақола Ф.Н. Ғиёсова / Ф.Ғиёсова - Хучанд: Нури маърифат, 2006. - 486с.

20. Гарҷумаи Таърихи Яминӣ. Муқаддима, таҳия, таҳшия, таълиқот, луғот ва феҳристи Н.Ғиёсов. / Н.Ғиёсов. - Хучанд: Ношир, 2013 – 420 с.

21. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. / Тоҳирова Қ. - Душанбе: Дониш, 1967. – 83с.

22. Ёзбеков С. Лексика ва фразеологияи лаҳҷаи тоҷикони Андарак. / Ёзбеков С. - Хучанд: Нури маърифат, 2014. – 184 с.

23. Фарзонаи Саидумрон. Фарҳанги ном. / Ф.Саидумрон– Душанбе: Адиб, 2014. – 336с.

24. «Фарҳанги Қаввос»-и Қаввоси Ғазнавӣ. Фароҳамоварандагони матн, муаллифони пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристҳо М.Ҳочаева

ва С.Саидов. / М.Хочаева, С.Саидов. - Хучанд: Нури маърифат, 2003. - 294с.

25. Ҳақимов Н.Г. Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»./ Н.Ҳақимов. – Хучанд: Нашриёти Р.Ҷалил, 1994. – 190с.

26. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвии осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ). / А.Ҳасанов - Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 253 с.

27. Ҳочиев С. Баъзе масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои IУ-УШ. / С.Ҳочиев – Душанбе: Дониш, 1987.

28. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX. / С.Ҳочиев. – Душанбе: Дониш, 1988. – 153с.

29. Шокиров Т. Таджикская юрислингвистика, ее задачи и перспективы. / Т.Шокиров – Душанбе: Дониш, 2011. - 156 с.

30. Шокиров Т. Фарҳанги тоҷикӣ-русии истилоҳоти ҳуқуқ. / Т.Шокиров - Хучанд: Наргис, 2012. – 384 с.

31. Шоҳаҳмад, Абдучаббор. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ. / А.Шоҳаҳмад – Хучанд: Хуросон, 2015. – 736 с.

АНЪАНАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ ҲАВЗАИ ИЛМИИ ХУЧАНД

Дар мақола муаллиф дар бораи ташаккули илми забоншиносӣ дар ҳавзаи илмии Хучанд сухан ронда, ташаккулёбии онро тавҷам бо рушди соҳаи маориф ва илм дар Тоҷикистони Шимолӣ мебинад. Бо сайри таърихӣ ба фаъолияти олимони ин ҳавза муаллиф муҳимтарин дастовардҳои ин ҳавзаро муайян ва самтҳои фаъолияти онро дар нимаи дуюми асри XX ва ибтидои қарни XXI нишон медиҳад ва бо ин саҳми забоншиносон ва ҳавзаи илмии Хучандро дар рушди забоншиносии муосири тоҷикӣ мушаххас менамояд. Муаллиф ба ҳулоса меояд, ки олимони забоншиносии ин ҳавза, махсусан, дар таҳқиқу баррасии масоили марбут ба синтаксиси забони муосири тоҷикӣ, таърихи забонҳои эронӣ, шевашиносӣ, услубшиносӣ, юрислингвистика, ономасиология ба дастовардҳои бузург ноил шудаанд. Аммо ҳавзаи илмии Хучанд ҳамонро шӯҳрати бештар бо осори илмии худ дар риштаи фарҳангшиносӣ дорад, ки дар сарғаҳи он профессори зиндаёӣ Абдулманнони Насриддин меистоданд ва мактаби эшон имрӯз ҳам анъанаҳои ташаккулдодаи асосгузори ҳешро идома медиҳад.

Калидвожаҳо: Забоншиносӣ, ҳавзаи илмии Хучанд, фарҳангшиносӣ, таърихи забонҳои эронӣ, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес

ва сӣёсати Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Гафуров

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ ХУДЖАНДСКОГО НАУЧНОГО КРУГА

В статье, затрагивается история возникновения и становления Худжандского научного круга, связанная со становлением и развитием системы образования и науки в Северном Таджикистане. Небольшой исторический экскурс и анализ научной деятельности лингвистов названного научного круга даёт возможность выделить их основные достижения, уточнить приоритетные направления деятельности во второй половине XX в. и начале XXI в. Тем самым определён вклад лингвистов научного круга Худжанда в развитие таджикского языкознания. Высказано мнение, что языковеды Худжандского научного круга внесли огромный вклад в исследование проблем, связанных с синтаксисом современного таджикского языка, историей иранских языков, диалектологией, стилистикой, ономаσιологией. Однако известность Худжандского научного круга и сегодня, прежде всего, связана с научными достижениями в области лексикографии, у истоков которой стоял покойный профессор А. Насриддин, школа которого по сей день сохраняет лучшие традиции, заложенные её основателем.

Ключевые слова: лингвистика, Худжандский научный круг, лексикография, история иранских языков, лексикология, стилистика.

LINGUISTIC TRADITIONS OF KHUJAND LITERARY CIRCLE

In his article author discusses the history of formation and development of literary circle in Khujand in particular in the framework of formation and development of the education and academic system in the Northern Tajikistan. Based on examination of the history of academic developments in the sphere of philology author points to the significance of input of the literary circle and their principal achievement providing new directions of academic activities in the second half of the twentieth and early twenty first century. Accordingly the role and contribution of the linguists and literature scholars from Khujand is brought into discourse that significantly contributed in Tajik philology. Aspects of the contribution by Khujand-based scholars in the fields of problems of syntax of the Modern Tajiki, history of Iranian languages, dialectological studies, stylistics, juridical linguistics and so in highlighted and examined. Particular reference is given to the academic activities of late A. Nasiddinov professor of

linguistics who is considered as one of the founders of the linguistic studies in Khujand.

Keywords: linguistics, Khujand literary circle, lexicography, history of Iranian languages, the Tajik State University of Law, Business and Politics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гиёсов Нурулло Исматович номзади илмҳои филология, дотсент, ҷонишини сармуҳаррири маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Ахбори ДДҲБСТ»-и Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, тел.: (+992) 92 773 96 41, e-mail: nur-1954@mail.ru

Сведения об авторе: Гиёсов Нурулло Исматович канд.филол. наук, доцент, заместитель главного редактора научно-теоретического журнала «Вестник ТГУПБП» Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, тел.: (+992) 92 773 96 41, e-mail: nur-1954@mail.ru

About the author: Ghiyosov Nurullo Ismatovich – candidate of philological sciences, Associate Professor, Vice-editor-in-charge of the journal «Bulletin of TSULBP». (Tajikistan Republic, Khujand), tel.: (+992) 92 773 96 41, e-mail: nur-1954@mail.ru

ТАРКИБ ВА КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Темурова Момагул

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимаи ҳиндуаврупоӣ аст. Ин забон дар асрҳои 1Х- Х бо номи порсии дарӣ ба сифати забони адабӣ ташаккул ёфт ва дар тӯли зиёда аз ҳазор сол системаи луғавию фонетикӣ ва грамматикӣро услубии худро ҳифз намудааст.

Албатта, калима ва калимасозӣ дар инкишофи забони адабӣ ва бой гардонидани таркиби луғавии забон роли ниҳоят муҳим мебошад.

Маъдум аст, ки «калима воҳиди асосӣ, воҳиди марказии забон ба шумор меравад»[1,37]. Бо тамоми воҳидҳои дигари забон алоқаи зич дорад ва онҳоро ба ҳам алоқаманд мекунад.

Дар инкишоф ва тараққиёти забон дар бой гардонидани таркиби луғавӣ калимаҳои мустақил роли калон мебошанд. Ҳаминро бояд қард, ки на ҳама калимаҳои мустақил ин вазифаро адо карда метавонанд. Бинобар ин саҳми калимаҳо ва аҳамияти онҳоро аз рӯйи талаботҳои зерин муайян мекунам:

1. Хусусияти номгузорӣ доштан ё надоштан
2. Мафҳумро ифода кардан ё накардан
3. Аъзои ҷумла шудан ё нашудан

Вобаста ба ин талаботҳо аз ҳиссаҳои мустақили нутқ; исм, сифат, феъл ва зарф метавонанд ин хусусиятро доро бошанд. Ин ҳиссаҳои нутқ ба ин талаботҳо, ки дар назди калима гузошта шудааст, пурра ҷавоб дода метавонанд. Онҳо ҳам хусусияти номгузорӣ доранд, ҳам мафҳумҳои гуногунро ифода мекунам ва ҳам дар ҷумла ин ё он вазифаи синтаксисиро иҷро мекунам. Ғайр аз ин дар сохтани калимаҳо ва ба ин восита дар бой гардонидани таркиби луғавии забон саҳми арзандае доранд.

Муҳимтарин хусусияти таркиби забони тоҷикӣ ин аст, ки таркиб фақат бо пасванд намешавад. Забони мо нируе дорад, ки бе пасванд таркибҳои пурмаънӣ бисозад. Масалан, бо ёрии пасванд аз калимаи дониш мешавад, ки даҳҳо таркиб сохт: аз ҷумла калимаҳои донишманд, донишвар ва донишқада. Ин таркибҳо бо пасвандҳои маъму-

лии забони тоҷикӣ сохта шудаанд. Вале агар дақиқтар таваччуҳ кунем, ин вожаҳо аз таркибҳои донишҷӯӣ ва донишпажӯҳу донишсаро, ки ду калимаанд ва бо ҳам иртиботи решагӣ ҳам надоранд, зеботар нестанд. Таркибҳои сонӣ ҳам зебо ҳам пурмаънӣ ва ҳам шоиронаанд. Ин хусусияти таркибсозии забони тоҷикиро дар гузашта фарҳангнависони мо ҳадафмандона пайгирӣ кардаанд. Онҳо фақат ба дунболи пасвандҳо ва қиёфаҳои таркибӣ нагаштаанд, балки завқи таркибписандиро дунболагирӣ кардаанд. Мутаассифона, хусусияти воло ва пурғунҷоиши таркибсозии забони тоҷикӣ дар илми забоншиносии ханӯз ба таври чомеъ таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст. Ба ин далел, мо хостем дар ин мақола сохтори таркибии сифатҳои мураккабро тадқиқ кунем. Дар ин замина мо чор гурӯҳи сифатҳои мураккабро дастабандӣ кардем, ки иборатанд аз:

1. Сифати ташбеҳӣ
2. Сифати иснодӣ (нисбат додан)
3. Сифати фоъилӣ (исму феъл)
4. Сифати дорандагӣ

Дар ин навъи сифати ташбеҳӣ исми дувум ба исми аввал ташбеҳ мешавад. Ин хусусияти таркибсозии забони тоҷикиро мо дар осори адабӣ ва илмии замони Рудаки ба ин тараф мушоҳида мекунем. Ин тарзи таркибсозӣ дар оғоз дар забони шеър мансуб буда, баъдтар дар наср низ нуфуз пайдо кардааст. Мисол: моҳру (соҳиби рӯи чун моҳ) моҳсимо, (симояш монанд ба моҳ) сарвқад (дорои қадди чун сарв), камонпой (качпо), дадманиш (дорои афъоли ҳайвонӣ), гуландом (дорои андоми чун гул), офтобрух (дорои руҳи чун офтоб), гургсифат (дорои сифати гургона), бодомчашм (дорои чашмони монанд ба бодом), дарёдил (қаси дилаш ба дарё монанд), булбулзабон касе (забонаш ширин).[2; 41]. ва ғайра

а) моҳрух:

*Дидам ба раҳ он нигори хандаро,
Он моҳруҳи ситорадандро. Муиззӣ.*

б) моҳсимо:

*Надонам аз чи сабаб ранги ошноӣ нест,
Сияҳадони сияҳчашми моҳсиморо. Ҳофиз.*

в) сарвқад:

*Бас сарвқадони симпайкар
Чун сабза ба хок хуфта андар. Шоҳин.*

Г) камонпой :

*Заҳли равиш качадамонро магир, ни
Аспи камонпой напӯяд чу тир. Амир Хусрави Дехлавӣ.*

Д) гуландом:

*Дар мазҳаби мо бода ҳалол аст, валекин
Бе рӯи ту, эй сарви гуландом, ҳаром аст. Ҳофиз.*

Барои ба дарозо нақшидани мақола мо аз зикри мисолҳо барои дигар сифатҳои мураккаб худдорӣ карда, афзуданием ки ин тарзи сифатсозӣ дар забони шеърӣ гузашта ҷойгоҳи хос дошта, таҳқиқи он ба шинохти сабки шеърӣ шоирони ҷудоғона ва муайян намудани хусусиятҳои хоси забони ин ё он давр ёрӣ мерасонад.

Сифати иснодӣ (нисбӣ)

Дар заминаи қиёсу муқобилаи осори назму насри адабиёти гузашта метавон хулоса кард, ки дар ин навъи сифати мураккаб исми аввали таркиб нақши нисбат додашударо иҷро мекунад. Илова ба он ки ин намуди сифати мураккаб дар осори адабӣ ҷойгоҳи хос дорад, дар шароити имрӯза намудҳои тозаии он низ аз забони форсӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда истодааст. Аз ҷумла ҷаҳонватан (яъне, ватанаш ҷаҳон аст).

Мисолҳои дигар:

А) чафопеша (чафочӯ, чафокор, чафогар, ситамгар)

*Ёри мо нест ситамгору чафопеша, вале
Мо зи бахти бади худ қобили ҷавру ситаме. Ҳилолӣ.*

Шаклҳои зерини ин таркиб низ мавриди истифода ҳастанд: чаннатмакон, меҳройин, инсонмадор, урупомехвар, меҳройин, хунарепеша, мардумсолор, забонбунёд ва ғайра.

Сифати фозилӣ.

Дар забони тоҷикӣ шумори бисёр зиёде аз сифатҳои мураккаб дорои сохтори исм ва решаи феъл ҳастанд. Монанди: гулфурӯш (фурӯшандаи гул), мардумгурез (касе, ки аз мардум мегурезад), донишчӯ (чӯяндаи дониш),

Чунин намуди сифат аз феълҳои табдилӣ низ сохта шудаанд. Монанди, сулҳталаб, худотарс, гӯшхарош ва ғайра. Ба назар чунин менамояд, ки дар забони тоҷикӣ қисме аз исмҳо, ки амалан аз онҳо феъли табдилӣ сохта нашудааст, низ решаи феъл ба шумор меравад ва дар таркиб бо исм монанди решаи як феъл амал мекунад. Масалан, ҳамон тавр ки гӯшхарош ба маънии харошандаи гӯш аст. Ҷоннисор низ ба маънии нисоркунандаи ҷон мебошад. Мутаассифона, чунин намуд ва

таркибҳои феълӣ дар забоншиносии тоҷик, ба дараҷаи лозимӣ омӯхта нашудааст ва хостори таҳқиқи ҷудогона мебошад. Дар заминаи он чи гуфта шуд, метавон мисолҳои фаровоне ёфт, ки сифатҳои мураккаби тоҷикӣ ба ин тарз, яъне исму решаи феъл сохта шудаанд. Зайли намуна чанд мисол меоварем:

А) шершикор (шикоркунандаи шер):

*Шерон ҳама шикорони ғизолони шӯхи ту
Ҷуз қасди сайди шершикорон намекуни. Ҷомӣ.*

Б) шабнавард (чароғи шабнавард):

*Боз бахшад бинишам он моҳи фард,
Дар замон ҳамчун чароғи шабнавард. Ҷалолитдини Балхӣ.*

В) шабпаймо (шабгард, дар вақти шаб гарданда, рохпаймо дар шаб):

*Моҳи шабпаймо, к- нолам хӯшачини ҳусни ўст,
Донае монанди холи ў надорад хирманаш. Исмати
Бухорӣ.*

Г) гуфторфурӯш (суханфурӯш, гапфурӯш, сергап):

*Боре сухан аз ошиқӣ аз баҳри чӣ гӯянд,
Онон, ки чу Хусрав ҳама гуфторфурӯшанд.
Амир Хусрави Деҳлавӣ.*

Сифати дорандагӣ.

Дар забони тоҷикӣ аз таркиби сифат бо исм сифати мураккабе сохта мешавад, ки аксаран бар дорандагӣ далолат мекунад: монанди қавипанча (дорои панҷаи қавӣ), резандом (дорои андоми рез), бадсиришт (дорои сиришти бад)ва ғайра. Дар баъзе мавридҳо аз таркиби ду исм низ сифати мураккабе сохта мешавад, ки дорандагиро ифода мекунад ва исми аввал монанди сифат аст. Аз ҷумла: обиларӯ (дорои рӯйи обиладор), оташмизоч (дорои мичози оташин), дарвешмаслак (дорои маслаки дарвешӣ)[3; 57]. ва ғайра.

А) обиларӯ:

*Шаб яке зангии пасте, ки бувад обиларӯ,
Рӯз румии дарозе, ки бувад бас ба ҷамол. Бадри Чочӣ.*

Б) оташмизоч:

*Таби оташмизочи ишқ дилсӯз аст, медонам,
Аҷоиб ташнаҷонам, чашм дур зақан дорам. Мулҳам*

Зимнан бояд гуфт, ки баъзе сифатҳоеро ки аз таркиби ду исм сохта шудаанд, наметавон дар гурӯҳҳои зикршуда дохил кард. Монандӣ, душманком, дилрахм, шерфаҳм, дастпоча ва ғайра. Барои ин намуди сифатҳо бояд таҳлиле ҷудогона анҷом дод.

Аз он чи гуфта шуд, метавон иқрор кард, ки забони тоҷикӣ имконоти номаҳдуди таркибсозӣ дошта, моро водор месозад, ки фақат ба дунболи пасвандҳо ва қиёфаҳои таркибӣ нагардем, балки дунболи завқи таркиб бошем. Ин ҳодисаи забонӣ ифодагари мушаххасот ва имкониятҳои рушди забони тоҷикист.

Китобнома:

1. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. Душанбе: Маориф, 1995 / М. Норматов. – 176 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1-М.: СЭ, 1969.-951с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2-М.: СЭ, 1969.- 947с.
4. Забони форсӣ рамзи хувияти миллӣ. //Фарҳанг, 1996, №12, 1997. - 212с.

ТАРКИБ ВА КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола дар бораи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ суҳан меравад. Метавон иқрор кард, ки забони тоҷикӣ имконоти номаҳдуди таркибсозӣ дошта, моро водор месозад, ки фақат ба дунболи пасвандҳо ва қиёфаҳои таркибӣ нагардем, балки дунболи завқи таркиб бошем. Ин ҳодисаи забонӣ ифодагари мушаххасот ва имкониятҳои рушди забони тоҷикист.

Калидвожаҳо: таркиб, калимасозӣ, забони тоҷикӣ, таркиби луғавии забон, пасванд, ҳиссаҳои мустақили нутқ.

СТРУКТУРА И СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье, в основном речь идёт о словообразовании в таджикском языке. Нужно отметить, что таджикский язык имеет множество видов слов и словообразования и это касается суффиксов, префиксов и других раздельных ячеек, которые мы не только обращаем внимания а в их разделов и части. Эти языковые явления излагают конкретных и развевающих видов и структуре в таджикском языке.

Ключевые слова: структура, словообразования, таджикский язык, языковой состав, словаря, суффикс, самостоятельный часть речи.

**THE STRUCTURE AND WORD FORMATION
OF TAJIK LANGUAGE**

The article, especially is about the word formation of Tajik Language. It will be observed, that Tajik Language consist of various kinds of word and word formation and it depends on suffices, prefixes and other deviled parts, which we pay attention also in their parts. These Language phenomenon's have concrete and improvement parts and structures in Tajik Language.

Keywords: structure, word formation, Tajik Language, suffices, parts of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темурова Момагул - номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ, тел.: (+992) 907 68 68 70, e-майл: momagul @List.ru.

Сведения об авторе: Темурова Момагул - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикских языков Таджикский технический Университет имени М. С. Осимӣ, тел.: (+992) 907 68 68 70, e-майл: momagul @List.ru.

About the author: Temurova Momagul – candidate of philological sciences, Associate Professor of Department of Tajik Languages Tajik technical University named after M. S. Osimi, ph.: (+992) 907 68 68 70, e-mail: momagul @List.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК 891.55.0921

ДИДГОҶИ АДАБИИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Ҳоким Қаландариён

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Абӯабдулло Ҷудакии АИ ҶТ*

Шайх Камоли Хучандӣ, «к-аз меҳри ӯ пур аст замири мунири мо», аз маҳбубтарин шоирони қаламрави мовароуннаҳрӣ маҳсуб меёбад. Дар тазкираи «Хизонаи омира»-и Мир Ҷулумалихон Озоди Билгиромӣ дар бораи шаҳомату қаромати Шайх ривояти аҷибе омадааст. Мувофиқи ин гуфтор «Бисотӣ мӯътақиди Исматӣ Бухорӣ буда, мункири Шайх Камоли Хучандӣ ва дар мақтае гӯяд:

*Ғазалҳои Бисотиро Камол аз худ мадон камтар,
Ки парвардаст чун Ҳочу ба оби дида Салмонаш.*

Гӯянд, Шайх Камол аз Бисотӣ ранҷид ва ин байт дар дуои бад нисбат ба ӯ гуфт:

*Бо он ки чун чароғи саҳар шуд ҷавонамарг,
Ҳам дер зист муддаии зудмири мо.*

Дуои Шайх муассир афтод ва Бисотӣ дар фурсати каме бисоти ҳаёт дарнавардид» [4, 147].

Аз ин рӯ, суҳане гуфтан, ки асли суҳани Камол ва қимату арзиши шеърро баён карда тавонад, кори осон нест.

Дар ин мақола тасмим гирифтём, то ба тариқи иҷмол дар бораи дидгоҳи адабии Камоли Хучандӣ изҳори назар намоем. Мунаққидони шеърӣ форсии тоҷикӣ огоҳанд, ки ба қавли бештари муҳаққиқони ҷи бумиву ҷи хоричӣ масъалаҳои назарияи адабӣ ва нақди адабӣ реша дар суннати фарҳанги ғарбӣ доранд. Агар ин андешаро мутлақан қабул кунем, пас, ин савол ба миён меояд, ки оё метавон бидуни таъя бар мабонии назарӣ асари нағзи адабиро офарид ва ё адиби хуб шуд? Агар мо ин саволи мазкурро ҷавоби мусбат бидиҳем, пас, осори ғаронмояву зебову гирову устувори ҳазорсоллаи мо танҳо ҳосили завқи шахсии ҳар як адиб будасту халос. Аммо ин навъ хулосабарории мо низ мантиқан дуруст нест.

Шайх Камоли Хучандӣ яқинан аз мавозину қавонини оламгири мундариҷ дар нақду назарияи адабии ғарбӣ огоҳ набудааст. Чун огоҳ набудааст, осори оламшумул аз худ боқӣ мондааст. Пас, ин мероси зикмати ҳазорсолаи мо бар асоси мизонҳову дастурҳои назарии ғарбӣ таълиф наёфтааст. Чун бар мабнои мизону дастурҳои назарии ғарбӣ иншо нашудаанд, пас, аҷдодони адабии Камол нақду назари вижаи худро дар адаб доштаанд ва аз он баҳра гирифтаанд. Аммо мутаассифона, аз он давра китоби мустақиле ба забони форсии тоҷикӣ, ки тамоми меъёру мизону дастури асари адабиро муайян намуда бошаду решаву заминаи офарида шудани осори нағзро мушаххас намояд, дастрас нест. Ин баҳси алоҳида аст ва дарди маънавии танҳо ин ҷонибу ин замон нест ва муҳаққиқони зиёде бар он даво ҷустаанд ва шояд метавон гуфт, ки натиҷае ба онҳо то андозае даст ҳам додааст.

Аз омӯзиши манзумаҳои классикии форсии тоҷикӣ як чиз бар мо мусаллам гашт, ки нуктаҳои нақдомез ва фавоиди нақдомӯз дар онҳо зиёд ба назар мерасанд. Ҳарчанд удабои классикии мо аз мабонии назариявӣ номе набурда бошанд ҳам, пояи бунёдҳои шоиронаву жанрҳои мустақили адабӣ ва мояҳои ҳамоҳангии шаклу забону муҳтаворо риоя намудаанд ва ҳамчунин аз усулҳои халқи жанрҳо хуб баҳра бурдаанд ва дар натиҷа шоирони бузурги адаби форсии тоҷикӣ дар дастгоҳи андеша ва фикри худ аз назария, шаклу равиши бисёр устувор ва мустаҳкам баҳра мебурдаанд ва дар нақду санҷиши осори дигарон қоидаҳои бисёр муҳкамро корбаст мекарданд.

Дар адаби форсии тоҷикӣ шоирон муҳимтарин табақаи фарҳангӣ дар пайандозии чараёнҳои интиқодӣ будаанд. Бинобар ин, нақди адабӣ бештару пештар аз ҳар ҷое дар миёни осори манзум рушд ва густариш ёфтааст. Дар гузаштаи адаби форсии тоҷикӣ камтар шоиреро метавон ёфт, ки дар шеър ва назми худ ба навъе вориди каламрави нақд нагашта ва шеър ё байти интиқодӣ нагуфта бошад.

Дидгоҳҳои интиқодии шоирон асосан дар ду бахш баён мешуданд:

1. Нақди шеър
2. Нақди шоир.

Сартосари майдони адаби форсии тоҷикӣ аз ин ду навъи интиқодӣ ва мавзӯоти нақди адабӣ саршор аст. Мо бо намунаҳои нақди шоирон аз шеър ва шахсияти якдигар дар адаби форсии тоҷикӣ ниҳоят зиёд рӯ ба рӯ мешавем ва ҳатто дар осори шоирони асрҳои IX-X низ ин намунаҳо бисёр ба назар мерасанд. Чунончи ин байти Шаҳиди Балхиро дар нақди яке аз гӯяндагони аср мешунавем, ки шеъраш ба қавли Рӯдакӣ «лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон» надоштааст:

*Даъвӣ кунӣ, ки шоири даҳрам, валек нест
Дар шеъри ту на ҳикмату на лаззату на чам.*

Бо таваҷҷуҳ ба девони ашъоре, ки аз Шайх Камоли Хучандӣ барҷой мондааст, метавон то ҳудуде ба навъи нигоҳи шоир ба нақд ва адабиёт наздик шуд ва ҳосили дидгоҳҳои ӯро дар чанд нуктаи умда гунҷонид:

1. Шеъри ноб ва вижагиҳои он.

Муҳимтарин заминае, ки Камол дидгоҳҳои адабии худро ба миён кашидааст, муаррифии шеъри ноб ва хасоиси он аст. Шоир барои исботи бартарии ҳунари хеш ва исботи нубуғи халлоқонаи худододи худ дар миёни анбӯҳе аз нозимони саҳткӯшу сустандеша, ки ё таҳаммули зуҳури ин истеъдодро надоранд ва ё гули маониро аз боғи ашъори ӯ дуздиданианд, мегӯяд:

*Богест пур аз гули маонӣ
Девони Камол, тозааш дор.
Шеъри дигарон чу хори уштур,
Перомуни ӯ фарози девор.
То сунбулу наргисаш начинанд,
Дуздони гули раёзи ашъор [2, 596].*

Шеъри хуб аз дидгоҳи Камол вижагиҳои зерро дорад:

1. Шеъри ноб аз лафзу маънои устувор бархӯрдор аст ва ба ифодаи Камол «хаёлотӣ латифу лафзу ҳарф»-и зариф дорад:

*Чу девони Камол афтад ба дастат
Навис аз шеъри ӯ чандон, ки хоҳӣ.
Хаёлотӣ латифу лафзу ҳарфаш,
Агар хоҳӣ, ки дарёбӣ камоҳӣ [2, 601].*

1.1. Шеъри ноб зиёд содалавҳонаву содаписандона набошад, бал андешае талаб кунад, ки ба фаҳми он тавон расид:

*Зи ҳар лафзаш равон магзар чу хома,
Ба ҳар ҳарфе фурӯ рав чун сиёҳӣ [2, 601].*

1.2. Шеъри ноб бо тақия ба додаҳои азими дониши башар ҳамроҳ бо лутфи эзидӣ дар вучуди шоир аст, яъне ҳар шеъри ноб бояд аз ду рукн – рукни таҷрибахову ёфтаҳои маърифатӣ, илмиву адабие, ки шоир бо кӯшиш онҳоро касб мекунад ва рукни завқу лутфи нигоҳ ва забони шеър, ки Худо яқбора ба шоир мебахшад, иборат бошад:

*Камол, ашъори акронат чу эъҷоз,
Гирифтам сар ба сар ваҳй асту илҳом.*

*Чу холи аз хаёли хос бошад,
Хаёл аст он, ки гирад шӯҳрати ом [2, 609].*

1.3. Шеъри ноб иртиботе ба ҳаҷму миқдор надорад, балки зоту сифоти шеър гувоҳи хубии он аст ва на сухани пуру фаровон, зеро гуфтаи кам, агар шеъри ноб аст, шоирро ҷойгоҳи устувор дар дилҳо ва чашмҳо мебахшад:

*Гуфт соҳибдиле ба ман, ки чарост,
Ки туро шеър ҳасту девон нест?
Гуфтামаш: Аз баҳри он ки чун дигарон
Сухани ман пуру фаровон нест.
Гуфт: Ҳарчанд гуфтаи ту кам аст,
Камтар аз гуфтаҳои эшон нест [2, 609].*

Ё ин ки дар байти зер Камол танҳо «як байти чарида» «аз гуфтаи ширин»-и худро болотар аз «сад дафтари шеър аз Ҳасану Хусраву Салмон» меҳисобад:

*Сад дафтари шеър аз Ҳасану Хусраву Салмон
В-аз гуфтаи ширини ту як байти чарида [3, 954].*

2. Тавсифи табъи хеш.

2.1. Яке аз муҳимтарин усулҳои нақди адабӣ, мундариҷ дар шеъри Камол, навъи нигоҳи шоир ба шеъри хеш аст. Дар воқеъ, ҳасби ҳолҳое, ки Камол аз шеъру фикри шахсияти хеш ироа мекунад, бисёр ҷолибу тоза аст. Ӯ дар муориза бо шоирони ҳамзамонаш хеста, камоли сухани худро аз зини «шарафи рӯзгори аҳли сухан» фурувардани шоирони дигар медонад:

*Буд вақте Камол Исмоил
Шарафи рӯзгори аҳли сухан.
Ба камоли ту дар сухан, к-имрӯз,
Он Камол ин шараф надошт, ки ман [2, 599].*

Муфохароту мубоҳоти шоир ҳам ҷолибанду ҳам ниёз ба андешаи бештаре доранд. Ҳарчанд Камол дар замони худаш аллакай соҳибшӯҳрат будааст ва замоне баъд ҳам ўро чун:

*Орифи ҳақшинос Шайх Камол,
Ки ҷаҳонро ба шеъри тар бигруфт.
То сухан аз даҳон бурун афтод,
Кас сухан мисли он бузург нагуфт [2, 10].*

шинохтаанд, дар баробари шеъри худ ночизу камарзиш шумурдани гуфтаи Шайх Саъдиву Ҳофизу Ҳасани Дехлавиву Амир Хусраву Салмони Совачиву Мавлонову Аттору Низомии Ганчавиву дигарон чойи баҳс дорад. Ба изҳори Камол сӯфиён дар шеъраш “бӯии сухани Аттор” ёфтаанду “маст шуданд”, чун “нусхаи риндӣ басте мутолиа карда”, ба хулосае меояд, ки “нашуд ба тарзи ғазал ҳаминони мо Ҳофиз”, суханашро “на кам аз гуфтаи Саъдӣ” пиндошта ба шунидани каломаш Саъдӣ “фурӯ шустӣ ба гозургоҳ дафтар” андешида дар баробари гуфтораш Саъдии ширингуфторро “хамӯш беҳ” амр медиҳад ва “дар пеши суханварони олам” на танҳо “Заҳир аз чой”, балки “Анварӣ ҳам” равад ва ахиран бо ин бартаричӯйиҳо қаноат накарда худро “шарафи рӯзгори аҳли сухан” меҳисобад. Албатта, дар қудрати суханвари Камол тардиде нест, аммо манбаи ин манманиҳо, ки ахлоқи шоирӣ онро қабул надорад, номаълум ба назар мерасад. Илллати ин муфохароту ноизишу ифтихоротро Камол худ низ изҳор намекунад. Дар ҳоле, ки Ҳофизи хушгуфтор мухотабро “сустназм”-е қарор дода, “луфти сухан”-и худро “худодод” муаррифӣ мекунад ва аз “устоди азал” ба “дуои субҳу охи шаб” мазмун ба орият мегирад. Ин Ҳофиз аст, ки бо ҳамаи он бузургиаш шеъри Заҳирро хубу шеъри Салмону Хочуро қавӣ меҳисобад, на сусту номақбул ва баъд, ба шарофати ҳузури ғайб, дар сухани дигарон айб меҷӯяд. Ин масъала мӯхтоҷ ба тафсиле дар ҳадди мақолаи мустақил аст ва мавзӯи баҳси мо дар ин ҷо нест (Дар бораи намунаҳо аз ифтихорияҳои бештари Шайх Камол ниг.: [1, 586-590].

2.2. Шоир зимни муқоисаи худ бо дигарон муҳимтарин вижагиҳои зехнӣ, равонӣ ва забонии худро бозгӯ менамояд. Ӯ «лоф аз сухани чу дурр»-и худ мезанад ва ба таъни ҳасудони қолабигӯӣ, ки дар таълифи шеър тақлид ба қолаби пешиниён мекунанд, бармехезад:

*Дурри суханам, к-аз ӯ занам лоф,
Лоф аз сухани чу дурр тавон зад.
Бар фарқи ҳасуди қолабигӯӣ,
«Он хиште бувад, ки бар тавон зад» [2, 603].*

2.3. Ба таъкиди Камол дониш дар шеър доштану тарзи шеър сурданро фаҳмидану тавонистан ҳанӯз камоли шоирӣ нест, балки дарёфтани сухани нозуку борик асли мақсуд аст. Шоир дар офаридани сухани нозуку борик ба марҳалае расидааст, ки огоҳона, на мағрурона, дар баробари онҳое, ки забон бар ӯ боз кушоданд, забони ҳол аз бузург будани худ мегӯяд:

*Дарёб Камол, он сухани нозуку борик,
Озурда макун хотират аз кас ба сари мӯе.*

*Гар бо ту баробар зияд он сӯфии акраъ,
Ёд аст маро дар ҳаққи ӯ байти нақӯе:
Бадҳохи ту худро зи бузургӣ чу ту донад,
Лекин масал аст ин ки «чанореву кадуе» [2, 603].*

2.4. Шайх Камол зоёии табъи худро маҳсули буридагихояш аз тамаъву бандагӣ медонад ва дар муқобили нозимони қофиягӯӣ зар-талаби ҳалқабагӯш бармехезад ва аз «нахли маонӣ бәсе» доштани ифтихор мекунад:

*Зарталабон ҳамчу дур ҳалқабагӯш омаданд,
Шукр, к-аз озодагӣ банда дар он силк нест.
Боғ агарам нест, ҳаст нахли маонӣ бәсе,
Нахли маро баргу шох чуз вараку килк нест.
Хонаи мулки маро нест ба чуз байти шеър,
Мулки дигар қофияст, қофия худ мулк нест [2, 605].*

2.5. Шоир аз истеъдоду тавоноии нодири худ ёд мекунад ва табъашро ба иксир ташбеҳ медиҳад, ки ҳар суханашро мубаддал ба зар мекунад. Ин «ғояти лутфу обдорӣ»-и девонаш аст, ки аз хондани он даҳон пуршакар мешаваду ҳасуд шарманда:

*Табъи ту, Камол, кимӣест,
К-аз вай сухани ту ҳамчу зар шуд.
Девони ту дӣ касе ҳамехонд,
Дидам, ки даҳон-ш пуршакар шуд.
Аз ғояти лутфу обдорӣ,
Ҳосид суханат шуниду тар шуд [2, 607].*

Қавли муҳаққиқи афғон Орифи Ориф дуруст аст, ки «бештарини нигоҳи Камол ба муфохара ва нозиш ба шеърӯ қудрати шоирӣ буда ва бештар аз ин ки дигаронро нақд кунад ва ба онон назар дошта бошад, ба худаш назар дошта ва дар бисёрии маворид сухани худро бартарин суханҳо хондааст» [5, 275].

Хулласи калом, Шайх Камоли Хучандӣ дар чиҳатдиҳии масоили бунёдини адаби асри худ нақши бисёр муҳим доштааст ва бархе аз муҳимтарин аркони нақди адабиро пай рехтааст, ки барои дарк ва фаҳми навъи нигоҳи мо ба нақди адабӣ бисёр қобили тавачҷуҳ ва эътиност. Ин навъ нақду назарияҳои Камол намунаҳои бештаре дорад, ки дар ин фурсат ба ин чанд нукта кифоят намудем ва метавон бедудилагӣ қазоват кард, ки Шайх Камоли Хучандӣ яке аз бунёдгузoronу ободкунандаи тарабободи сухан аст, ки доди сухан дода ва ба қавли худаш, суханаш сеҳр аст, ки ҳалолаш бод ва ғаробат дорад ва санъатталабон беҳ зи ӯ устоде наёбанд:

*То фикрати ман ниҳод бунёди сухан,
Обод шуд аз ман тарабободи сухан.
Меҳост сухан зи дасти бетабъон дод,
Додам ба ишорати сухан доди сухан [2, 615].*

Китобнома:

1. Абдулманнони Насриддин. Куллиёти осор. Ҷ.1. / Насриддин Абдулманнон. – Хучанд: Хуросон, 2013. - 608 сах.
2. Камоли Хучандӣ. Девон./ Хучандӣ Камол. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтору тавзеҳот Саъдулло Асадуллоев. – Душанбе: Адиб, 1995. -670 с.
3. Камоли Хучандӣ. Девон. / Хучандӣ Камол. Ба тасхеҳи Аҳмади Карамӣ. – Техрон, 1372.
4. Озод, Мир Ғуломалихон. Хизонаи омира./ Мир Ғуломалихон Озод. –Конпур, 1900. - 462 сах.
5. Орифи Ориф. Дидгоҳҳои наққодонаи Камоли Хучандӣ дар мавриди шеърӣ худаш ва тафоҳур ба он // Маводди Конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». –Хучанд: Ношир, 2016. – 470 сах.
6. Сатторзода А. Лутфи сухани Камол ё муқаддимае бар хунари шоирӣ // Камоли Хучандӣ. Ҷамъномаи илмӣ-адабӣ. № 4 (8), 2016. – С. 5-15.
7. Шамисо, Сирус. Камоли Хучандӣ ва нақди адабӣ // Мақолати маҷмаи бузургдошти Камоли Хучандӣ. –Техрон: Интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375. - 424 сах.

ДИДГОҲИ АДАБИИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Дар ин мақола бо таърифи ба намунаҳое чанд аз ашъори Камол, ки аз тавоноии суханофарии худ нозида, дар танқиди шеърӣ шуароӣ пешгузаштаву муосираш кӯшидааст ва бо ин амал асоси назария ва нақди адабиёти гузоштааст, сухан меравад. Муаллиф тасмим гирифтааст, ки дар бораи дидгоҳи адабии шоир изҳори назар намуда, андешаи муҳаққиқоноро, ки решаи масъалаҳои назарияи адабӣ ва нақди адабиёти дар суннати

Калидвожаҳо: Камоли Хучандӣ, нақди адабӣ, назарияи адабӣ, адабиёти форс

фарҳанги ғарбӣ пиндоштаанд, рад намояд.

ии тоҷикӣ, шеърӣ ноб, нақди шеър, нақди шоир.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗГЛЯДЫ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Предлагаемая статья основана на образцах поэзии Камола, который известен красочностью, выразительностью художественного стиля и критикой поэзии и своих предшественников и современников, чем заложил основы теории литературы и литературной критики. Автор статьи постарался изложить литературные взгляды поэта для того, чтобы опровергнуть мнение тех исследователей, которые считают, что корень вопроса о литературной теории и литературной критике заложен в традициях европейской культуры.

Ключевые слова: Камол Худжанди, литературная критика, литературные взгляды, персидско-таджикская литература, критик стихов, критик поэтов.

LITERARY VIEWS OF KAMOL KHUJANDI

This article is based on samples from the poetry of Kamol, who was proud of the ability to beautifully and enthrallingly speak and criticize the poetry of his predecessors and contemporaries and by this action laid the foundation for the theory of literature and literary criticism. The author intended to set forth the literary views of the poet and thereby deny the views of those researchers who believe that the root of the question of literary theory and literary criticism lies in the tradition of European culture.

Keywords: Kamol Khujandi, literary criticism, literary views, Persian-Tajik literature, good poem, to criticize the poetry, to criticize of the poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландариён Ҳоким Сафар, муовини директор оид ба илм ва таълими Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология. Тел.: (992) 93 489 26 26. E-mail: hokim_k@mail.ru.

Сведения об авторе: Каландариён Ҳоким Сафар, заместитель директора по науке и воспитательной части Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки, доктор филологических наук. Тел.: (992) 93 489 26 26. E-mail: hokim_k@mail.ru.

About the author: Qalandariyon Hokim Safar – The Deputy Director for Science and Education at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, doctor of philology. Tel.: (992) 93 489 26 26. E-mail: hokim_k@mail.ru.

ФОЗИЛОНИ ҲАМНИШИН БО ҲОҶА КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

*Насриддинов Фахриддин Абдуманонович
Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»*

Маърифати орифони ҳамнишин бо Ҳоҷа Камоли Хучандӣ то ҳол дар камолшиносӣ мавриди таҳқиқи хосаву амиқ қарор нагирифтааст. Он чи ба назар мерасад, танҳо ба чузъе аз мавзӯъ пайванд мегирад.

Таҳқиқи мавзӯъ метавонад дар шинохти шахсият, ҷаҳонбинӣ ва лавҳаҳои муҳими зиндагии Ҳоҷа Камоли Хучандӣ санадҳои ҷолибро пешорӯи муҳаққиқон қарор бидиҳад.

Таваҷҷуҳ ба табақоту тазкираҳо, маноқибу таърихномаҳо, ашъори ҳуди шоир ва анбӯҳе аз сарчашмаҳои дигар равшан месозад, ки дар байни ин гурӯҳи манобеъ асноди тоза ва мадорики ноомӯхтаи фаровони марбут ба мавзӯъ маҳфуз аст.

Аз баррасии манобеъ равшан мегардад, ки иддае аз орифон бо Ҳоҷа Камоли Хучандӣ бевосита ҳамнишин будаанд, иддае аз фозилони муосир иродату пайванд доштаанд, аммо муҷолисати онон бо Ҳоҷа Камол дар манобеъ сарех зикр наёфтааст ва гурӯҳе дигар, ба эҳтимоли қавӣ, дар суҳбату маҳзари ин шоири Хучандӣ будаанд. Аз ин сабаб, зарур донистем, ки мавзӯро дар се бахши алоҳида бо муаррифии умдатарин нукоти марбут ба зиндагиномаи орифон ва донишмандони ҳамнишин бо Камоли Хучандӣ баррасӣ намоем.

I. Орифоне, ки ба тасреҳи манобеъ бо Ҳоҷа Камоли Хучандӣ ҳамнишин будаанд.

1. Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ. Аз орифони Шоши (Тошканд) рӯзгори Камоли Хучандист. Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз табори урафои номӣ ба дунё омадааст. Падари ӯ Ҳоҷа Шихобуддини Шошӣ [12, 4, 389] аст, ки ӯ ба се ё чаҳор пушт ба ҷадди бузурги худ Ҳоҷа Муҳаммади Номии Бағдодӣ мепайвандад [18, 101]. Насаби Ҳоҷа Маҳмуди Шоширо то Абӯбакри Сиддиқ пайваستاанд [1, 35]. Аз гузориши Муҳаммад ибни Бурҳониддини Самарқандӣ бармеояд, ки асли Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз Бағдод будааст. Чун Ҳоҷа Қаффоли Шошӣ (ваф. 395/1004) ба Бағдод мерасад, Муҳаммади Номӣ ба сафи шогирдони ӯ ворид

гардида, ба Шош меояд ва он чо мондагор мешавад [18, 101-102]. Хоҷа Маҳмуди Шошӣ домоди Хоҷа Довуд ибни Хованди Тахур ибни Шайх Умари Боғистонӣ мебошад. Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор (тав. 806/1440 – ваф. 895/1498), ки аз пешвоёни тариқати нақшбандияи асри XV мебошад, писари ӯст.

Хоҷа Маҳмуди Шошӣ чун аксари орифон аз зироат касби рӯзӣ менамудааст. Ба ин мӯҷиб, гоҳ «Хоҷа Маҳмуди Кишоварз» низ хонда шудааст [1, 34].

Хоҷа Маҳмуди Шошӣ аз ирфон «шурбе тамом ва ҳаззе вофир дошта»-аст [12, 2, 389].

Тибқи навиштаи Абдурраҳмони Ҷомӣ, Хоҷа Камоли Хучандӣ «чанд гоҳ дар Шош мебуда» [24, 609]. Мулоқот ва суҳбати Хоҷа Камол бо Маҳмуди Шошӣ дар ҳамин фурсат сурат пазируфта ва, зоҳиран, муддатҳо дар ҳалқаи орифон бо ҳам будаанд. Мавлоно Ҷомӣ марбут ба пайванд ва дӯстии ҳарду чунин нақлро овардааст: «Хоҷа Убайдуллоҳ, адомаллоҳу бақоаху, мефармуданд, ки: «Вай чанд гоҳ дар Шош мебудааст. Волиди ман мегуфт, ки вай дар он муддат, ки он чо буд, ҳайвонӣ намехӯрд. Як бор аз вай илтимос кардем, ки: «Чӣ шавад, ки таоме, ки дар он гӯшт бошад, хӯрда шавад?» Маро гове буд, бағоят хубу фарбеҳ. Хидмат Шайх бар вачҳи тийбат фармуд, ки ҳар гоҳ, ки ту гови худро бикӯшӣ, мо гӯшт бихӯрем». Ман, бе он ки вайро вуқуф бошад, говро бикӯштам ва аз он таоме муҳайё сохтам. Ба чихати хотири ман аз он гӯшт бихӯрд» [24, 609].

2. *Шайх Зайниддини Хофӣ*. Аз орифон ва донишмандони номвари Хуросон дар нимаи дувуми асри XIV ва аввали асри XV аст. Дар оғози соли 757/1356 ба дунё омадааст [20, 7, 260]. Барои касби илм ва маорифи ирфонӣ ба муҳимтарин шахрҳои Мисру Шом, Ироку Ҳичоз ва Хуросону Мовароуннаҳр сафар намудааст. Шайх Исмоили Сисӣ, Шихобуддини Сайрофӣ, Нуриддин Абдурраҳмони Мисрӣ, Абӯтоҳир Аҳмади Хучандӣ, Зайни Ироқӣ, Камоли Хучандӣ аз ҷумлаи машоихи ӯ ба ҳисоб мераванд.

Нисбати тариқати ӯ ба Шайх Нуриддин Абдурраҳмони Мисрӣ мепайвандад.

Гурӯҳе аз орифони он рӯзгор, ба мисли Шайх Шамсуддинмуҳаммади Табодакони Тӯсӣ, Шайх Садриддини Равосӣ, Шайх Шихобуддини Сайвосӣ, Мавлоно Шамсиддинмуҳаммади Асад, Мавлоно Шихобуддини Берчандӣ, Ҷамолиддини Найрезӣ, Ҷамол Муршидии Маккӣ, Товусӣ, Дарвеш Аҳмади Самарқандӣ дар маҳзари ӯ ба камолоти маънавӣ расидаанд [24, 494; 11, 1, 160-162; 619; 18, 250; 2, 2, 74; 12, 1, 302; 324].

Зайниддини Хофӣ соҳиби таълифоти арзишманд низ буда ва нигоштаҳояш дар рӯзгори худи ӯ мавриди тавачҷуҳи аҳли ирфон будааст [18, 249].

«Шарҳи «Манозилу-с-соирин»-и Абдуллоҳи Ансорӣ», «Васоё», «Манҳачу-р-рашод линафъи-л-ибод», «Одобу-с-суфия» ва «Тақрирот» аз чумлаи осори ӯ ба шумор мераванд [21, 41; 15, 7, 22, 228, 392; 8, 1000].

Шайх Зайниддини Хофӣ дар Табрез маҳзари Хоҷа Камоли Хучандиро дарёфтааст. Тибқи навиштаи Хофиз Ҳусайни Карбалоӣ, Зайниддини Хофӣ бо орзуи хидмат ва тарбият дар маҳзари Хоҷа Камоли Хучандӣ ба Табрез меояд. Аммо зуҳду тақашшуфи Хоҷа ба ҳоли онвақтаи Зайниддин рост намеояд. Он гоҳ назди Шайх Исмоили Сисӣ мешитобад, вале ӯ ба сабаби куҳансолӣ ӯро ба шогирдӣ намепазирад¹ ва назди Абдурраҳмони Мисрӣ мефиристад. Дар Миср ба олами мукошафа раҳ намеёбад ва дар руъё бо иршоди Хоҷа Камоли Хучандӣ футӯҳ барояш мерасад. Ин иршод мӯҷиби иродати хосаи ӯ ба орифи Хучандӣ мегардад. Чунончи навиштааст: «Ҳазрати Шайх Зайниддин Абӯбақри Хофӣ, қуддиса сирруҳу, ба Табрез, ки ташриф оварда, ба иродаи иродату муриди ҳазрати Шайх омадаанд, аз рӯи эътиқоду ихлос. Чун ба хидмати Шайх расидаанд, тазаҳҳуду тақашшуфи мумӣ илайҳи бо камоли ирфону назари поки эшон бар ҷавонон рост наёмада, дил ба муриди ҳазрати Шайх натавонистааст ниҳодан. Аз хидмати ҳазрати Шайх ба мулозимати ҳазрати Шайх Исмоили Сисӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу, расида, бениҳоят муътақид гашта ва майли иродати эшон намуда. Ҳазрати Шайх Исмоилро қибари син дарёфта буда, қабули ин маънӣ нанамудаанд. Тарғиби эшон ба хидмати ҳазрати Шайх Нуруддин Абдурраҳмони Мисрӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу, карда ва гуфта, ки «шуморо ба Миср мебояд рафтани, рӯҷӯи такмили шумо аз олами ғайб ба он ҷаноб шуда. Фааммо ба он ҷо, ки мерасӣ, Шайх Нуруддин Абдурраҳмонро мунқир нагардӣ, чӣ ӯро асбоби зоҳирӣ ҳаст ва ғуломони тарқишбанд дорад, ки қибоби ӯянд, ҳамчунон ки назар ба ҷавонону майли суҳбати эшон Шайх Камолро. Фааммо Шайх Камолро хилватест бо ҳазрати Ҳақ, ҷалла ва ало, ки ӯро инҳо нуқсон намерасонад». Ба ҳар ҳол ба Миср рафта, ба хидмати мушорун илайҳи мерасад ва инобат мекунад. Ва ба ишораи олии вай ба хилват менишинад. Вайро фатҳе намешуда, аз ин маънӣ бисёр мунзачир буда. То шабе дар воқеа Шайх Камолро мебинад, ки аз ҷониби қибла аз миёни девори хилват берун омаданд ва дилдорӣ

¹ Аз ин санад бармеояд, ки ин мулоқоти Хоҷа Камол бо Зайниддини Хофӣ пеш аз соли 785/1383 сурат гирифта будааст. Зеро Исмоили Сисӣ дар соли ёдшуда аз дунё даргузаштааст (11, 2, 107).

намуданду гуфтанд, ки: “Дар намози субҳ дар рӯзи ҷумъа, баъд аз «Фотиҳа» сураи «Қоф» бихон, ки фатҳи кулӣ рӯй хоҳад намуд”. Ба фармуда амал намуда. Баъд аз он вайро футухоти маънавӣ даст дода, кораш ба итмом мерасад. Баъд аз он мутаваҷҷеҳи Табрез мегардад. Вақте ба Табрез меояд, ки ҳазрати Шайх Камол аз дунё реҳлат фармуда буда. Таассуфи бисёр бар фавти он бузургвор меҳӯрад. Муддате бар сари мазори ҳазрати Шайх сокин мегардад ва фузоти бешумор аз ботини он қудваи аброр ба он зубдаи ахёр мерасад» [11, 1, 502-503]. Ҳамчунин, Мавлоно Ҷомӣ низ аз суҳбат ва маҳзари Камолро ёфтани Шайх Зайниддини Хофӣ хабар дода, чунин нигоштааст: «Шайх Зайниддини Хофӣ, раҳимахуллоху, меғуфтааст, ки дар вақти таҳсили улум дар Табрез ба суҳбати вай расида мешуд. Маро ба ин тариқ далолат мекард ва меғуфт, ки ба нисбати иродати мо дарой. Ман гуфтам, ки маро нисбат ба шумо дағдағаҳо дар хотир мегардад. Гуфт: «Бигӯй, ки то аз он ҷавоб гӯям». Ман ҳеҷ нагуфтам, аммо дар авохир, ки ба ин тариқ даромадам ва маро дар он гушоде шуд, донистам, ки вайро мартабаи иршод, ки пеши вай кор тавон кард, будааст» [24, 610].

3. *Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ*. Аз урафои маъруфи Озарбойҷон мебошад. Ӯ ба «Шоҳ Ҳусайни Валӣ» низ машҳур аст. Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ аз табори бонаҷобат ва ҳақоикмашраб ба дунё омадааст. Насаби ӯ аз тарафи падар ба Шайх Шихобуддини Сухравардӣ (ваф. 587/1191) ва аз тарафи модар ба Шайх Сафиуддин Исҳоқ Ҳусайнии Ардабилӣ (ваф. 735/1334) мепайвандад [16, 178-179; 22, 159-160].

Соли 767/1366 ба дунё омадааст [16, 136-137]. Дар ҷавонӣ ба илми маонӣ, ҳадис, фикҳ, тафсир, мантиқ ва арабия табаххури кофӣ ба даст меорад. Он гоҳ ба сарзамини Шом сафар мекунад ва дар он ҷо дар илми ҷафру аъдод саромади рӯзгораш мегардад. Ҳафт мартаба ба зиёрати Байтуллоҳ мушарраф мешавад.

Шайх Муҳаммади Ҳиллӣ, Шайх Тоӣ, Шайх Ҳасани Самарқандӣ аз ҷумлаи маъруфтарин устодони ӯ ҳисоб меёбанд [22, 159-160; 9, 187].

Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ назди хосаву омма бисёр мукаррам будааст. Салотини он рӯзгор, ба мисли Шоҳрух Мирзо, Қаро-Юсуф, Қаро-Искандар, Ҷаҳоншоҳ ба ӯ иродат доштаанд [11, 1, 389; 16, 137].

Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ аз умри тӯлонии боэҳтиром бархурдор гардида, соли 861/1457 аз дунё даргузаштааст.

Бино ба навиштаи Ибни Карбалоӣ, Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ ба Хоҷа Камоли Хуҷандӣ иродати хоса дошта ва бо ӯ мучолиса фармудааст. Чунонки навишта: «Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ... ба шарафи

сухбати ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ, қаддасаллоху таоло сирраҳу, мушарраф гашта. Чун ҳазрати Шайх Камол аз дунё реҳлат фармудаанд, Шоҳ Хусайн бар сари мазори эшон мучовир буда, то шабе вайро ҳолате рӯй намуда шамъе аз шамъҳо(ро), ки бар сари марқади ҳазрати Шайх равшан карда будаанд, бардошта ва ба ин чо омада, ки алҳол така ва мадфани вай аст. Ва фармуда, ки Шайх ин чоро ба мо ҳавола карданд ва амр фармуданд, ки ин чо бошем. Аз он вақт то ҳангоми реҳлат... он чо сокин будаанд» [11, 1, 521].

4. *Хоҷа Муҳаммадширини Мағрибӣ*. Ориф ва шоири маъруфи муосир бо Камоли Хучандист. Соли 749/1348 дар музофоти Табрез ба дунё омадааст. Аз машоихи зиёд баҳра бардоштааст. Аммо аз ҳама бештар аз Шайх Исмоили Сисӣ касби файз намуда, ўро пири тариқати хеш баргузидааст. Бештар дар мағрибзамин рӯзгор гузаронида, касби футӯҳоти ирфонӣ намудааст. Ҷомӣ нисбати хирқаи ўро ба Муҳйиддин ибни Арабӣ пайваस्ताаст [24, 610]. Муҳаммадширини Мағрибӣ соли 809/1406 аз дунё даргузаштааст. «Асрору-л-фотиҳа», «Ҷоми ҷаҳоннамо», «Дурару-л-фарид», «Нузҳати Сосония» ва девони ашъор аз таълифоти ў маҳсуб мегардад.

Муҳаммадширини Мағрибӣ бо Хоҷа Камол мусоҳибат дошта ва мавридҳое ба бузургвориаш иқрор овардааст. Дар «Ҷавоҳиру-л-асрор»-и Озарӣ, «Нафаҳоту-л-унс»-и Ҷомӣ, «Маҷолису-л-ушшоқ»-и Камолиддини Хоразмӣ, «Равзаи атҳор»-и Ҳашри Табрезӣ, «Натоичу-л-афкор»-и Қудратуллоҳи Гупомавӣ, «Маноқиби Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ» ва чанд манбаи дигар аз мусоҳибати ҳар ду суҳан рафтааст.

Аз ҷумла, Абдурраҳмони Ҷомӣ навишта: «Мавлоно Муҳаммадширин, машҳур ба Мағрибӣ... бо Шайх Камоли Хучандӣ, раҳимахуллоху таоло, муосир буда ва суҳбат медоштааст.

Гӯянд, дар он вақт, ки Шайх ин матлаъ гуфта будааст, ки:

*Чашм агар ин асту абрӯ ину нозу ишва ин,
Алвидоъ, эй зухду такво, алфирок, эй ақлу дин.*

Чун ба Мавлоно расидааст, гуфта, ки: «Шайх бисёр бузург аст, чаро шеъре бояд гуфт, ки ҷуз маънии маҷозӣ маҳмиле дигар надошта бошад?» Шайх онро шунидааст, аз вай истидъои суҳбат карда ва худ ба табх қиём намуда ва Мавлоно низ дар он хидмат мувофиқат карда. Дар он асно Шайх он матлаъро хондааст ва фармудааст, ки:

«Чашм айн аст. Пас, мешояд, ки ба лисони ишорат аз айни қадим, ки зот аст, ба он таъбир кунанд. Ва абрӯ ҳоҷиб аст. Пас метаво-

над буд, ки онро ишорат ба сифот, ки ҳичоби зот аст, доранд». Хидмат Мавлоно тавозуъ намудааст ва инсоф дода» [24, 610-611].

Аз ин матлаб, илова бар суҳбати Муҳаммади Мағрибӣ бо Хоҷа Камол, иқрори Мағрибӣ бар чалолати қадр ва умку вусъати андешаи ирфонии орифи Хучандӣ низ равшан мегардад. Зоҳиран, Муҳаммадширини Мағрибӣ қабл аз ин меҳмонӣ дар муориза бар ин байти Хоҷа Камол ашъоре низ гуфта будааст, ки поёнтар аз забони ориф ва шеършиноси маъруфи асри XV Шайх Озари Тӯсӣ оварда хоҳад шуд.

Шоистваи ёдоварист, ки Ҳашри Табрзӣ низ ин воқеаро нақл фармудааст. Қисмати оғозии навиштаи ӯ тафсили бештар дорад ва аз он хузури чанд орифу донишманди дигар, ки онҳо таширӣ доштаанд, низ равшан мегардад. Чунонки оварда: «Рӯзе Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ ва Мавлоно Муҳаммади Машриқӣ ва Мавлоно Муҳаммади Ассор ва Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ба суҳбати касирулбехчати Шайх рафтанд ва Шайх худ бинафсиҳи мутаваҷҷеҳи таъхшуданд. Яке аз муридони гуфта, ки шумо бо ёрон ба суҳбат машғул бошед ва ин хидмат ба бандаручӯъ фармод. Шайх фармуда, ки фалаки даввор ҳаргиз сонӣ аз ин чаҳор Мавлоно Муҳаммад ба арсаи рӯзгор наёварда, ки имрӯз меҳмони мананд. Худ меҳоҳам, ки аз шарафи ин хидмат баҳравар шавам. Баъд аз тақдими маросими таъх, машғули суҳбат мешавад. Вақте Шайх ин ду матлаъ фармуда буданд: *Чашм агар ин асту...*» [22, 64].

5. *Мавлоно Муҳаммад Ассори Табрзӣ*. Аз сӯфимашрабон ва шоирони боътибори Табрз аст. Дар ҳудуди соли 720/1320 дар Табрз ба дунё омадааст. Тавассути Шайх Исмоили Сисӣ аз тасаввуф баҳраи тамоми ёфтааст. Муҳаммад Ассор аз шеърӣ ирфонӣ файзи бениҳоят бардошта буд. Ибни Карбалой навишта: «Вайро девонест муштамил бар фунуни ашъор аз қасоиди ғарро ва ғазалҳои обдор ва муқаттаот ва рубоӣ ва ғайри золика» [11, 1, 363]. Маснави «Меҳр ва Муштарӣ»-и ӯ аз шухрати ҳоса бархурдор аст. ӯ дар илми арӯзу қофия ва фунуни балоғат низ осоре доштааст. Имрӯз нусаҳае аз рисолаи «ал-Вофӣ фӣ теъдоди-л-қавофӣ»-и ӯ маҳфуз мондааст [8, 4, 638]. Муаллифи «Силсилату-л-авлиё» даргузашти ӯро дар соли 792 ӯ 793/1390-1391 доништа, маҳалли дафни ӯро дар Чарандоби Табрз навиштааст [11, 1, 366].

Аз навиштаи Ҳашри Табрзӣ, ки қаблан зимни мусоҳибаи Муҳаммадширини Мағрибӣ бо Хоҷа Камол иқтибос гардид, суҳбати Мавлоно Муҳаммад Ассори Табрзӣ низ бо шоири орифи Хучандӣ равшан аст. Афзун бар ин, Ибни Карбалой низ ба сароҳат аз дӯстии онҳо хабар дода, ҳатто ба борҳои суҳбат доштанишон ишора намуда-

аст. Он гуна, ки навишта: «Он покизаашъори валишиор Мавлоно Ҳоҷӣ Муҳаммад Ассор... муосири ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ ва Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ, қуддиса сирруҳумо ва бо эшон суҳбат медошта» [11, 1, 363].

6. *Мавлоно Муҳаммади Машриқӣ*. Зоҳиран, мурад ориф ва хаттоти камназири Табрез Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Қаттобии Машриқии Табрезист, ки ба Ҳоҷа Камоли Хучандӣ иродат дошт. Ӯ дар сулук шогирди Муҳаммадширини Мағрибӣ буд. Саъдуддини Табрезӣ дар хат устои ӯ маҳсуб мегардад [11, 1, 371]. Санади хати устодони хушнависи Озарбойҷону Хуросон тавассути писараш Абдурраҳими Хилватӣ ба ӯ мепайвандад. Ӯ дар ирфон машраби олий доштааст ва аз «қуммали авлиё» хонда шудааст [11, 1, 84; 16, 103]. Соли 812/1409 зимни сафари ҳаҷ дар Ҳалаб аз дунё даргузаштааст [11, 1, 83]. Ҷаҳони фикрӣ ва машраби ирфонии Мавлоно Муҳаммади Машриқӣ улфату иродати ӯро нисбат ба Ҳоҷа Камоли Хучандӣ ба бор овардааст. Чунонки зимни таъйини мусоҳибати Муҳаммадширини Мағрибӣ бо Камоли Хучандӣ аз «Равзаи атҳор»-и Ҳашри Табрезӣ иқтибос гардид, Мавлоно Муҳаммади Машриқӣ низ дар он чамъ хозир будааст. Афзун бар ин, ду писари худ Ҳоҷа Абдурраҳими Хилватӣ ва Ҳоҷа Абдулхайро дар хурдсолӣ ба маҳзари Шайх Камол фиристодани ӯ, ки поёнтар нақл меёбад, далели гӯёи дӯстӣ ва иродати ӯ ба ин орифи Хучандист [11, 1, 86-87].

7. *Мавлоно Муҳаммади Халилӣ*. Аз наводири рӯзгори худ будааст. Агар гузориши Ҳашрӣ саҳеҳ бошад, ӯ низ суҳбати Ҳоҷа Камолро дарёфтааст. Шайх Камол ӯро дар сафи меҳмонони худ аз нодирагон хондааст [22, 64]. Ҳашри Табрезӣ, илова бар зикри мусоҳибати ӯ бо Ҳоҷа Камол, дар зикри азизоне, ки дар мазори «Бобо Мазид» мадфунанд, аз ӯ ёд намуда, аз чумлаи ягонагони аср ва нодирагони даҳраш хондааст. Он ҷо, ки навишта: «Ҷамъи касир ва ҷамми ғафир аз авлиё ва машоих ва атқиё ва сулаҳову фузало дар ҳазираи Бобо Мазид² мадфунанд. Аз он чумлаанд: Мавлоно Исҳоқи Воиз ва Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ва Дарвеш Пирмуҳаммади Қории Шодиободӣ ва Мавлоно Шайх Муҳаммади Қорӣ... Ҷамоати мазур ҳар як ягонаи аср ва нодираи даҳр будаанд» [22, 110-111]. Дар «Равзоту-л-ҷинон» низ ин матлаб зикр гардидааст [11, 1, 96]. Ибни Карбалой аз Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ном шахс, ки дар хушнависӣ ягонаи рӯзгори худ

² Бобо Мазид – лақаби ориф ва кутб, ки номи ӯ Мавлоно Муҳаммад будааст. Соли 620/1223 даргузаштааст (22, 107-108). Мазори «Бобо Мазид» аз чумлаи маконҳои муҳтарами Табрез мебошад ва он ҷо авлиёи зиёд мадфунанд (11, 111).

будааст, дар чанд маврид маълумот додааст [11, 1, 85, 96, 98, 193]. Тибқи гузориши Ибни Карбалой, ин Мавлоно Муҳаммади Халилӣ фарзанди Мавлоно Ҳасани Халилӣ мебошад, ки ӯ яке аз ҳофизони Қуръон ва қориёни бебадили Табрз будааст ва аз аиззаи рӯзгори худ ба шумор мерафтааст [11, 1, 193].

Ин Мавлоно Муҳаммади Халилӣ шогирди Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ мебошад [11, 1, 85]. Он гуна, ки дар идома нақл меёбад, Хилватии мазкур аз шогирдони Камоли Хучандист. Чун Хилватӣ дар хурдсолӣ, дар поёни асри XIV маҳзари Хоҷа Камолро дарёфтааст ва мусоҳибати Муҳаммади Халилӣ то соли 792/1390 сурат гирифтааст³, бояд Муҳаммади Халилии мусоҳиб бо Хоҷа Камолро, ки муаррифӣ ёфт, шахсе дигар ҳисобид, ё ин ки Ҳашрӣ, чун иддае аз гузоришоти хеш, дар сабти номи ӯ дар силсилаи меҳмони Хоҷа Камол бетаваҷҷуҳӣ намудааст.

8. *Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ*. Ориф, донишманд ва хушнависи маъруфи Табрз аст. Писари Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Қаттобии Машриқии Табрзист. Дар охири асри XIV ба дунё омадааст. Ӯ аз маҳзари Камоли Хучандӣ касби файз намудааст. Ҳамчунин, аз маҳзари Муҳаммадширини Мағрибӣ, Хоҷа Алии Сафавӣ, Шайх Зайниддини Хофӣ, Шоҳ Хусайни Сарипулӣ, Мавлоно Музаффарӣ Баззоӣ, Мавлоно Шарафуддини Торумӣ ва чанд орифу донишманди рӯзгори хеш баҳра бурдааст.

Ибни Карбалой аз мақоми ӯ дар ҳаттотӣ ва мактаби хушнависи ӯ матолиби зиёдеро баён доштааст [11, 1, 83-85].

Хилватӣ дар шеър, баҳусус шеъри ирфонӣ, устод буд. Бо таҳаллуси «Машриқӣ» шеър мегуфт. Имрӯз нусхаи ягонаи девони ӯ дар Китобхонаи Британия – воқеъ дар Лондон, таҳти шумораи Ог.3313 ниғаҳдорӣ мешавад.

Хилватӣ таълифоти арзишманде аз худ ба мерос гузошта, ки ҳама аз мақоми илмӣ ва манзалати ирфонии ӯ дарак медиҳанд. Осоре, чун «Мафотеху-л-ғайб», «Ҳошия бар «Шарҳи истилоҳот»-и Абдурazzoқи Кошӣ», «Миръоту-л-ибод фӣ маърифати-л-маод», «Шарҳи рубоии хуроия», «Шарҳи абёти мушкили «Гулшани роз» аз чумлаи муҳимтарини онҳо мебошанд. Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ соли 859/1454 дар Табрз аз дунё даргузаштааст.

Ба тасреҳи Ибни Карбалой Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ дар хурдӣ ба суҳбати Камоли Хучандӣ расида ва аз ӯ аҳодису ашъоре фаро гирифтааст. Нақли Ибни Карбалой асноди чолиберо, илова бар

³ Ин назар бино бар соли вафоти Муҳаммад Ассори Табрзист, ки ӯ низ дар он суҳбат хузур дошт.

маърифати мусохибати ҳар ду, дар заминаи шинохти ҷаҳонбинӣ, афкор, манзалат, ашъори тозии Камоли Хучандӣ дар худ дорад. Ба ин мӯчиб, онро пурра иқтибос меоварем: «Навбае дар туфулият ҳазрати Хоҷа (яъне, Хилватӣ – Ф.Н.) бо бародари худ Хоҷа Абдулҳай ба хидмати ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ расидаанд. Моҳи мубораки рамазон буда. Ҳазрати Шайх фармуданд, ки имрӯз бо шумо суҳбат медорем, ки Шамсуддин (яъне, падари Хилватӣ – Ф.Н.) донист, ки мо бар сари сафарем, шуморо пеши мо фиристод. Ва баъд аз он фармудаанд, ки таом чихати эшон оваред. Эшон фармудаанд, ки мо барӯзаем. Ҳазрати Шайх фармуданд, ки шумо ҳанӯз мукаллаф ба таклифи рӯза нашудаед, бихӯред. Эшон аз камоли итоат ва инкиёд ҳасбуламри ҳазрати Шайх ифтор кардаанд. Баъд аз ифтор ҳазрати Шайх фармуд, ки шуморо зиёдати дигар низ мекунам. Ду ҳадис мехонем, шумо ёд гиред ва як байт аз ҷумлаи ашъори ман, ки дар девонам нест. Ва ҳадисҳо кудсӣ аст. Ва ин аст аввал: «ас-Савму лӣ ва ана аҷзӣ биҳи», дувум: «Таҷавваъ таронӣ таҷаррад тасил». Ва байт ин аст:

*Гирифтам остини дӯст, он ҷо дасти худ дидам,
Чунонаш даст бӯсидам, ки дасти хеш бӯсидам.*

Ҳазрати Хоҷа гирифтани аҳодисро аз Шайх ба назм оварда дар қитъае ва он ин аст:

*Шунидам ман аз шайхи комил Камол,
Ду кудсӣ ҳадису гирифтам ба дил.
Нахустин-ш «ас-Савму лӣ»-ву дигар
«Таҷавваъ таронӣ таҷаррад тасил».*

Ва он байтро низ ба тариқи назм дароварда. Ва он ин аст:

*Шунидам ҳам аз ӯ байте, ки дар девони худ гуфт:
Ман ин як байт нанвиштам, ман ин асрор пӯшидам:
«Гирифтам остини дӯст, он ҷо дасти худ дидам,
Чунонаш даст бӯсидам, ки дасти хеш бӯсидам» [11, 1, 86-87].*

Иродати Хилватӣ ба Хоҷа Камоли Хучандӣ аз қитъаи зерин, ки дар таърихи вафоти Хоҷа гуфтааст, низ пайдост: «Ҳазрати Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ, раҳимахуллоҳу, таърихи ғавти эшонро дар сурати қитъа ба назм дароварда:

*Орифи ҳақшинос, Шайх Камол,
Ки ҷаҳонро ба шеъри тар бигруфт.
То суханро сухан бурун афтод,
Кас сухан ҳамчу он бузург нагуфт.*

*Ҳаштсаду се гузашт, к-он хуршед,
Ҳамчу маҳ дар саҳоби ғайб нуҳуфт» [11, 1, 510].*

9. *Хоҷа Абдулхай.* Бародари Хоҷа Абдурраҳими Хилватист. Аз иқтибосе, ки боло дар мавриди мусоҳибати Хилватӣ оварда шуд, равшан гашт, ки Хоҷа Абдулхай бо бародари худ ҳамроҳ ба суҳбати Хоҷа Камоли Хучандӣ расидааст. Хоҷа Абдулхай дар хонадони комилан ирфонӣ тарбият ёфт ва дар хушнависӣ камназир буд. Дар хат татаббуи Ёкути Мустаъсамӣ менамудааст ва дар он бар пояе расида буда, ки тафовути хати ҳар ду мушкил будааст [11, 1, 85]. Ӯ соли 825/1422 дар ҷавонӣ аз дунё даргузаштааст ва дар ҳазираи Бобо Мазид канори Муҳаммадширини Мағрибӣ ба хок супоридаанд.

Шоистаи ёдоварист, ки Ҳашри Табрзӣ аз мусоҳибати Шайх Озарӣ бо Хоҷа Камоли Хучандӣ низ ёдовар шудааст. Он ҷо, ки навишта: «Ва низ вақте ҳазрати Шайх Камол дар шеъре фармуда: «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст», чун ба Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ хондаанд, бар Шайх эрод гирифта ва дар маънии куфри маҳмуду мазмум ин абёт гуфта:

*Аз саводулвачҳи фи-д-дорайн агар дорӣ хабар,
Чашм бигшову саводи фақру куфри мо нигар...
Пас нагӯяд: «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст»,
Ҳар кӣ бошад аз маониву ҳақонқ баҳравар.*

Дар он вило (асно, ҳангом – Ф.Н.) Шайх Озарӣ ба Табрзӣ меояд ва мобайни ин ду бузург муҳокима менамояд ва мегӯяд, ки ...» [22, 65]. Ин низ бояд аз бетаваҷҷуҳии Ҳашри доништа шавад. Зеро Озарӣ соли 784/1382 дар Исфароин ба дунё омадааст ва дар меҳани худ ба камолоти илмӣ расидааст. Хоҷа Камол соли 803/1401 аз дунё даргузаштааст. Дар ин таърих Озарӣ кучову ба Табрзӣ омада байни ду бузургвор доварӣ намудан кучо?! Асли ин матлаб дар «Ҷавоҳиру-л-асрор»-и Озарӣ (соли таълифаш пас аз 830/1427) чунин омадааст: "Вақте Шайх Камоли Хучандӣ, раҳимаҳуллоху, шеъре гуфта буд, матлаи он ин буд:

«Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст,

– Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ, ки аз муваҳҳидони он рӯзгор буд, дар муориза бар ӯ эрод гирифта буд ва қитъа дар маънии луғазӣ маҳмуд ё мазмум гуфта ва таъйини ҳар як карда. Ин аст:

Аз саводулвачҳи фи-д-дорайн агар дорӣ хабар...

Эроди Мавлавӣ аз рӯи истилоҳи қавм агарчи ворид аст, фааммо аз сухани Шайх, ки «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст», ин маънӣ маълум намешавад, ки бар ӯ эрод расад. Мурод ба «То Ҳо» хитоб ба Аҳмад аст ва он ки Шайх гуфтааст, ки «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст, баёни лисони ҳадис аст ва шак нест, ки «коф»-и калимаи Аҳадӣ, ки куфри ғайрест, бартар аст аз «То Ҳо»-и Аҳмадӣ, ки он ишорат ба чаҳордах ҳуруфи муҳкамот, касрати ғайрат аст. Ва-с-салому ʻала-л-лазина йаस्ताмиъуна-л-қавла файаттабиъуна аҳсанаҳу. Валлоҳу аълам" [23, 181].

Чунонки равшан аст, қазовати илмии Озарӣ аз чониби Ҳашрӣ ба муҳокимаи хузуриву шухудӣ маънӣ ёфта ё таҳриф пазируфтааст.

Ҳамчунин, бояд тазаккур дод, ки дар «Манокӯби Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ» иродат ва дӯстии Саййид-ато низ зикр ёфтааст [14, 163]. Саййид-ато, ки ба Ҳаким-ато низ маъруф аст (6, 6, 8056), яке аз машоихи тариқати ясавия мебошад ва муриди Зангӣ-ато хонда шудааст [14, 163]. Ба он мӯҷиб, ки Саййид-ато тахмин як аср муқаддам аз Ҳоҷа Камол аз дунё гузаштааст [10, 305], гузориши манобеъ аз ғалати таърихӣ холӣ намебошад.

II. Орифоне, ки дар манобеъ аз дӯстиву иродати онон бо Ҳоҷа Камол сухан рафтааст, аммо муҷолисати эшон сареҳ зикр наёфтааст.

1. Мавлоно Начмуддини Торумӣ. Аз орифон ва донишмандони Табрез дар охири асри XIV ва ибтидои асри XV аст. Начмуддини Торумӣ нахуст дар маҳзари падари худ Шайх Шарафуддини Нурӣ, ки аз урафои номии Табрез буд, илм омӯхт. Сипас даққиқи ирфонро аз Шайх Сафиуддин Исҳоқи Ардабилӣ фаро гирифт ва аз ӯ иҷозати иршодро ба даст овард. Пас аз даргузашти падараш дар зовияи ӯ “аз ҷиҳати иршоди ибод ақди маҷолиси насоеҳу мавоиз” [16, 127] боз намуд ва сачҷодаи иршод бигустурд.

Санади иршоди Начмуддини Торумӣ тавассути устодони Шайх Сафиуддин то Алӣ ибни Абӯтолиб мепаивандад [22, 53].

Абдурраҳими Хилватӣ дар зикри қаромот ва ҳолоти ӯ матолиберо ба қалам овардааст [11, 1, 222-223].

Начмуддини Торумӣ, илова бар табаххур дар илми сӯфия, дар фанни иншо низ нубуғи хоса дошт. Тарҷумаи тазкираи Шайх Муҳаммади Кучаҷӣ ба форсӣ, ки Мавлоно Ҳасани Паласӣ онро ба арабӣ нигошта буд ва тарҷумаи “Комилу-т-таворих”-и Ибни Асир, ки ба тасреҳи манобеъ дар қамоли фасоҳат будаанд [11, 1, 223; 6, 13, 9762], шавоҳиди адли ин иддао мебошанд.

Соли даргузашти Начмуддини Торумӣ дақиқ нест. Тақя бар санаде, ки аз тафаҳхус ба даст меояд, ҳамин қадар метавон ёд кард, ки то соли 811/1408 дар қайди ҳаёт будааст.

Хоча Камоли Хучандӣ ва Мавлоно Начмуддини Торумӣ ба ҳам дӯстиву иродат доштаанд. Бешак, борҳо бо ҳам ҳамнишин буда, ки Камоли Хучандӣ дар шаъни ӯ қитъаи зеринро сурудааст:

*“Муншии чархрову туро, эй фариди аср,
Бо он ки ҳар ду начм гирифтанд торумӣ.
Бошад тафовуте зи замин то ба осмон,
З-он начм то ба рутбати ин Начми Торумӣ» [5, 427].*

2. *Мавлоно Точиддин Али Миншорӣ.* Аз орифон ва мукриёни машхури Табрез аст. Дар илми қироат санади ӯ хеле оли афтодааст ва тавассути устодаш Мавлоно Чамолуддин Амираи Қаввос то имом Шотибӣ ва аз ӯ то Пайғамбар (с) мерасад.

Мавлоно Точиддин дар маҳаллаи Вичевияи Табрез мезистааст ва он ҷо масҷиде бино намуда будааст [11, 1, 159]. Дар вақфномаи ҳамин масҷид мусалсал алқоби марбут ба Мавлоно Точиддин зикр гардида, ки ҳама аз чалолати қадри ӯ дарак медиҳанд [11, 1, 159].

Бешубҳа, ӯ бо Хоча Камоли Хучандӣ мулоқот доштааст, вагарна ниқори андаке, ки байни ҳар ду вучуд доштааст, дар манобеъ зикр намеёфт. Зоҳиран, ин суstmехрӣ ба номувофиқии шеваи сулуки эшон пайванд мегирад. Зеро Ибни Карбалой навишта: “Миёни вай (Мавлоно Точиддин – Ф.Н.) ва ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ андак ниқоре буда. Ба воситаи он ки Мавлонои мушорун илайҳ дар камоли тақашшуфу заҳодат буд ва ҳазрати Шайх дар ғояти ирфону машраби тасаввуф. Ва масали маъруф аст. Мисраъ:

“Ки буъдалмашриқайн омад миёни Шайху Мавлоно” [11, 1, 160].

3. *Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ.* Аз орифону бузургмардони Табрез аст. Марҷаи хавосу авоми аҳди хеш буд. Ӯро барои тафовут бо ҷадди аълои табориаш – Мавлоно Шайх Муҳаммади Кучачонӣ ибни Хоча Сиддиқ “Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ” мехонанд. Бештар ба “Хоча Шайх” маъруф аст. Силсилаи насаби ӯ ба тариқи зайл бо ӯ ба як асл мепайвандад: “Хоча Шайх Муҳаммад ибни Хоча Иброҳими сонӣ ибни Хоча Аҳмадшоҳ ибни Хоча Иброҳими аввал ибни Хоча Сиддиқ” [11, 2, 41; 539].

Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ афзун бар сармояи маънавӣ, аз сармояи моддӣ низ бархурдории хоса доштааст. Дар Табрез, Бағдод,

Шом ва дигар шаҳрҳо мадорис, масочид, хонақоҳу зовияҳо бино намуда будааст [11, 2, 41; 539].

Тӯмори вақфномаи “Абвобу-л-бирр”-и ӯ дар ин замина матолиби зиёдеро то имрӯз маҳфуз доштааст [11, 2, 537-540].

Эътибори камназири ӯ салотини элхониро ба ҳарос андохта буд. Тибқи навиштаи муаллифи “Равзоту-л-чинон” ҳамин ангега мӯҷиб гардид, то аз ҷониби Султон Аҳмади Ҷалоир (ҳукм. 784-813) дар Бағдод пинҳонона ба шаҳодат расонида шавад [11, 2, 41; 9, 313-314].

Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ ва Хоҷа Камоли Хучандӣ бо ҳам мулоқот доштаанд. Вақте ки Хоҷа Камол аз Сарой боз ба Табрёз меояд. Шайхи мавсуф барои Хоҷа Камол хонақоҳу мадрасаи олие бино менамояд. Ибни Карбалой ин воқеаро чунин ба қалам оварда: “Дар сари хиёбони Табрёз мавзеъест машҳуру маъруф ба «Абдуллоҳи Ҷаббачӣ». Муддати мадид он ҷо мебошанд, то он ки Тӯктамишхон мутаваҷҷеҳи Табрёз мешавад ва Табрёзро гирифта, наҳбу ғорат мекунад, дар шуҳури санаи сабъа ва самонина ва сабъумиата (яъне, 787 – Ф.Н.), чунонки дар мутуни таворих мазкур аст. Ва ҳазрати Шайхро ҳамроҳ мебаранд, то муддати санаи самона ва тисъина ва сабъумиата (яъне, 798 – Ф.Н.) он ҷо мебошанд, чунончи ёздаҳ сол он ҷо буда бошанд. Дар ин муддат ёди Табрёз мекарда ва орзуи он балдаи таййиба менамудаанд. То охир Амир Темур бар сари Тӯктамишхон мераваду Саройро ғорат мекунад ва ҳазрати Шайхро ба Табрёз меоваранд. Ин навба, ки ташриф меоваранд, дар Валиёнқӯй қарор мегиранд. Табрёзиён аз вазъу шариф ва аҳоливу адонӣ ва бузургу кӯчак дар камоли итоат ва инқиёду эътиқод нисбат ба мушорун илайҳи будаанд. Чунонки султону аозими-л-машоихи ва-с-судур Хоҷа Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ, ал-машҳур ба «Хоҷа Шайх», раҳимаҳуллоҳу, чиҳати ҳазрати Шайх хонақоҳе ва мадрасае дар ҳаволии иморати Хоҷа Алишоҳ сохтаанд, чунонки гунбаду баъзе аз он иморат ҳанӯз боқӣ аст. Ва таклифи бисёр намудаанд ба истиқрори эшон дар он ҷо. Қабул нанамудаанд ва фармудаанд, ки «сари Камол ба гунбади фалак фуруд намеояд, мехоҳед, ки фиреб хӯрда ба ин гунбад сар фуруд оварад?» [11, 2, 502].

Чунонки равшан гардид, ин воқеа соли 798/1036 сурат гирифтааст. Агарчи дар матн лафзи сарех аз мусоҳибати ҳарду зикр наёфтааст, аммо фаҳвои кулли матолиб дӯстии ҳардуро ба таври комил баён медорад.

III. Орифоне, ки ба эҳтимоли қавӣ бо Хоҷа Камоли Хучандӣ мулоқот доштаанд.

1. *Шайх Исмоили Сисӣ (ваф. 785/1384)*. Аз бузургтарин орифони Табрезу ҳаволии он аст. Муршиди аксари машоихи Озарбойҷони Шарқӣ ба ҳисоб меравад. Ҳузури ӯро дар маҷолису ҳалқаҳои аҳли тасаввуфи Табрез ва атрофи он моёи футӯҳ ҳисобида мешуд. Бештари мусоҳибони Хоҷа Камоли Хучандӣ дар суҳбати ӯ низ будаанд.

2. *Шайх Абдуллоҳи Хучандӣ*. Аз нахустин орифони нақшбандии Хучанд ва шогирди хосаи Баҳоуддини Нақшбанд (ваф. 791/1388) мебошад [3, 96-97]. Дар Хучанди аҳди Камоли Хучандӣ аз мақоми хоса бархурдор буд. Ба «Абдуллоҳи Сабзпӯш» низ маъруф аст [14, 162].

3. *Султон Хоҷа Али Сафавӣ*. Аз урафои бузургест, ки шогирди Камоли Хучандӣ – Абдурраҳими Хилватӣ аз маҳзари ӯ мустафид гардидааст [11, 1, 85].

4. 4-5. *Мавлоно Фаҳриддини Аррағар ва Мавлоно Ғиёсиддин Муҳаммади Наққош*, ки ҳар ду ориф, мукрӣ ва муфассир будаанд. Ҳар ду аз шогирдони Мавлоно Тоҷиддин Али Миншорӣ мебошанд, ки алоқаи ӯ бо Хоҷа Камоли Хучандӣ дар баҳши қаблӣ зикр ёфт.

5. *Мавлоно Низомиддин Абдуссамад*, ки муфассир, мукрӣ, муфтӣ ва орифи номвари Табрез муаррифӣ гардидааст [11, 1, 362,363]. Мусоҳиби Хоҷа Камол – Муҳаммади Ассори Табрезӣ дар марсияи ӯ ашъоре сурудааст [11, 1, 363].

6. *Мавлоно Зиёуддини Баззои Табрезӣ*, ки аз урафои кибори Табрез аст. Аксар «Мавлоно Зиёуддин Баззоии бузурги Табрезӣ» ёд мешавад [11, 1, 366]. Аз маҳзари Шайх Исмоили Сисӣ баҳра бардоштааст.

7. *Мавлоно Абӯмуҳаммад Нуриддин Абдурраҳими Баззоӣ*. Аз орифони Табрез, ки дар маҳзари дӯст ва мусоҳиби Камоли Хучандӣ – Муҳаммадширини Мағрибӣ ба камолоти ирфонӣ расидааст ва шогирди хосаи ӯ будааст [11, 1, 366-369].

8. *Пир Шайхӣ*, ки «бисёр азизулвучуд буда, муриди ҳазрати Шайх Исмоили Сисӣ»-ст [11, 1, 427]. Дар аҳде, ки Камол дар Табрез қарор дошт, аз манзалати волии ирфонӣ бархурдор будааст [11, 1, 428].

9. *Хоҷа Иброҳим ибни Хоҷа Аҳмадшоҳи Кучачӣ*, ки гӯё дар Макка ба воситаи Шайх Исмоили Сисӣ суҳбати қутбро дарёфтааст [11, 2, 39; 104]. Аз урафои бузурги нимаи дувуми асри XIV Табрез аст.

Он чи дар ин баҳш оварда шуд, ба масобаи муште аз хирвор аст. Бешак, бо тавачҷуҳ ба манобеъ ва тааммуқ дар ҷустуҷӯи орифоне, ки дар Мовароуннаҳру Табрези аҳди Камоли Хучандӣ зистаанд ва бо мучолисону иродатмандони Хоҷаи Хучандӣ пайванд доштаанд, метавон боз садҳо нафарро ёд намуд, ки Пир Муҳаммади Гелонӣ, Мав-

лоно Маҳмуди Хатиб, Хоҷахонди Хоҷакаси, Шайх Абӯбакр ибни Пир Ҳоҷӣ, Хоҷа Машоихи Ҳамидӣ, Мавлоно Каримуддини Миёвонӣ, Пирмуҳаммади Галлабон, Пир Тоҷи Тӯлаиӣ, Мавлоно Муҳйиддини Маёвонӣ ҷумлаи онҳоянд.

Аз таҳқиқи мавзӯъ, афзун бар маърифати муҷолисони Хоҷа Камоли Хучандӣ, асноди фаровон дар мавриди шинохти аҳволу афкори ин орифу шоири Хучандӣ ба даст меояд, ки метавон чанде аз муҳимтарини онҳоро ба тариқи зайл баршуморид:

- а) Шеваи шарҳ ва маърифати ашъор;
- б) мақоми ирфонӣ ва ҷамъиятӣ;
- в) мактаби ирфонии шоир ва хусусиятҳои он;
- г) шогирдон ва муридони;
- ғ) пайванди шоир бо илми ҳадис;
- д) маърифати мактаби фикҳӣ;
- е) шинохти абёти тоза;
- ё) машраби ирфонӣ;
- ж) вазъи адабу ирфон дар аҳди шоир.

Бояд таъкид намуд, ки таҳқиқи гузардаи мавзӯъ, ки шомили маърифати тамоми шахсиятҳои мусоҳиб ва ҳамнишин бо Хоҷа Камоли Хучандӣ бошанд, метавонад уқдаҳои номакшуфи ҷаҳонбиниву рӯзгори ин фарзанди ифтихорофарои тоҷикро бозкушоӣ намояд ва дар камолшиносӣ санадҳои тозаеро пешорӯи аҳли таҳқиқ қарор бидиҳад. Зеро дар ашъори худӣ шоир ва манобеъ гоҳе ишора ва гоҳе зикри сарех аз иродат ва муҷолисату мулоқоти Хоҷа Камол бо салотин, шуаро, ҳакимон, ҳунармандон, ходимону пайвандон, ба мисли Султон Ҳусайни Чалоир, Султон Аҳмади Чалоир, Тӯхтамишхон, Мирзо Мироншоҳи Гӯраконӣ, Фарҳод-оғо, Мирвалӣ, Хусрави Фаххор, Рафеи Довудӣ, Шайх Муҳаммад, Ҳофизи Барбатнавоз, Хурдаки Самарқандӣ, Маъҷарии Самарқандӣ, Маозии Табрезӣ, Муҳаммади ходим ва дигарон ба назар мерасад.

Итминон дорем, ки минбаъд ба таҳқиқи ин мавзӯъ таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардад ва пажӯҳишҳои амиқтар сурат мепазирад.

Китобнома:

1. Аҳвол ва осори Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор/Ба кӯшиши Фарҳод Аҳрорӣ. –Ҳирот, 1385.
2. Бидлисӣ, Шарафуддин. Шарафнома. Тасҳеҳи Виляминов Владимир/ Шарафуддин Бидлисӣ. –Техрон: Асотир, 1377.

3. Бухорӣ, Салоҳ ибни Муборак. Анису-т-толибин ва уддату-с-соликин / Салоҳ ибни Мубораки Бухорӣ –Техрон: Анчумани осор ва мафохири фарҳангӣ, 1383.

4. Гупомавӣ, Қудратуллоҳ. Натоичу-л-афкор / Қудратуллоҳ Гупомавӣ–Бомбай, 1336, чопи сангӣ.

5. Девони Камоли Хучандӣ. Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ / Камоли Хучандӣ –Техрон, 1375.

6. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома / Адиакбари Деҳхудо –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1334-1345, иборат аз понздаҳ чилд.

7. Доиратулмаорифи бузурги исломӣ. –Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1373

8. Донишномаи забон ва адаби форсӣ / Ба кӯшиши Исмоил Саодат.–Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393.

9. Донишмандони Озарбойҷон. Ба қалами Муҳаммадалии Тарбият.–Техрон: Китобхонаи Фирдавсӣ.

10. Ислом энциклопедия. Зухуруддин Хуснуддинов.–Ўзбекистон миллий энциклопедияси: Давлат илмий нашриёти, 2004.

11. Карбалой, Хусайн. Равзоту-л-чинон ва ҷанноту-л-ҷанон. Тасҳеҳи Чаъфар Султони Қуррой / Хусайни Карбалой –Табрез, 1383.

12. Кошифӣ, Фаҳриддин Алӣ ибни Хусайн. Рашаҳоту айни-л-хаёт. Тасҳеҳи Алиасғари Муиниён / Фаҳриддин Алӣ ибни Хусайни Кошифӣ –Техрон: Бунёди накӯкор, 1356.

13. Лоҳурӣ, Ғуломсарвар. Хазинату-л-асфиё / Ғуломсарвари Лоҳурӣ Чопи Ҳинд, бидуни соли нашр.

14. Маноқиби Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ/Тасҳеҳи Фаҳриддин Насриддинов // Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хучандӣ, №1(1)2015.–Хучанд: Ношир, 2015. – С. 145-168.

15. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. – Ҷ.3. / Аҳмади Мунзавӣ –Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382.

16. Муҳаммадқозим ибни Муҳаммади Табрзӣ, Манзару-л-авлиё. Ба кӯшиши Мирҳошими Муҳаддис Муҳаммадқозим ибни Муҳаммади Табрзӣ – Техрон, 1388.

17. Ризоқулихони ибни Муҳаммад Ҳодии Ҳидоят. Риёзу-л-орифин. Муқаддима, тасҳеҳу таълиқоти Абулқосими Родфар / Ризоқулихони ибни Муҳаммад Ҳодии Ҳидоят –Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ, 1385.

18. Самарқандӣ, Муҳаммад ибни Бурҳониддин. Силсилат-ул-орифин ва тазкирату-с-сиддиқин. Таҳқиқ ва тасҳеҳи Эҳсонulloҳи Шукруллоҳӣ / Муҳаммад ибни Бурҳониддини Самарқандӣ –Техрон: Маркази асноди Маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1388.

19. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон.–Ҷ.4. / Забехуллоҳ Сафо –Техрон, 1364.

20. Саховӣ, Шамсудин Муҳаммад. Аз-завъ-ул-ломеъ лиаҳл-ил-қарни-т-тосеъ / Шамсуддин Муҳаммади Саховӣ –Бейрут: Дору-л-чил.

21. Табодиконӣ, Шамсуддин Муҳаммад. Тасниму-л-муқаррабин. Тасҳеҳи Сайидмуҳаммад Таботабои Бехбаҳонӣ / Шамсуддин Муҳаммади Саховӣ –Техрон: Маркази асноди Маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1382.

22. Ҳашри Табрзӣ. Равзаи атҳор. Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ / Ҳашри Табрзӣ. –Табрез, 1371.

23. Ҷавоҳиру-л-асрор. Шайх Озарӣ. Нусхаи дастнависи № 1916 / Шайх Озарӣ, Китобхонаи Миллии Тоҷикистон.

24. Ҷомӣ, Абдурахмон. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуктур Маҳмуд Обидӣ / Абдурахмони Ҷомӣ. –Техрон: Иттилоот, 1370.

25. Шервонӣ, Зайнулобидин. Бустон-ус-саёҳа / Зайнулобидини Шерозӣ –Техрон, 1315.

ФОЗИЛONI ҲАМНИШИН БО ҲОҶА КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Мақола дар мавриди фозилони орифи ҳамнишини Камоли Хучандӣ баҳс мекунад. Муҳаққиқ мавзӯи мазкурро дар таъя ба сарчашмаҳои дастиаввал, ки роҷеъ ба Камоли Хучандӣ маълумот додаанд, ба муомилоти илмӣ кашидааст. Ӯ дар мақола дар бораи бештар аз бист орифи дӯст ва ҳамнишини Камол бо овардани мухтасари шарҳи ҳоли онҳо хабар додааст.

Дар натиҷаи таҳқиқ ҷанбаҳои ноомӯхтаи ҷаҳонбинии Камоли Хучандӣ ва мақоми маънавии ӯ равшан мегардад.

Вожаҳои калидӣ: Камоли Хучандӣ, ирфон, шуаро, орифон, Хучанд, Табрз.

УЧЕННЫЕ СПОДВИЖНИКИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Рассматривая связь единомышленников - современников Камола Худжанди, автор опирается на важные материалы, в которых впервые упоминался поэт.

В статье отмечается дружба и связи более двадцати учёных - единомышленников и последователей поэта с одновременным представлением краткой биографии каждого из них.

В результате исследования всё шире постигаются неизученные стороны мировоззрения Камола Худжанди и его социальный статус.

Ключевые слова: Камол Худжанди, суфизм, теософы, Тебриз, сподвижник.

ACETIC – SCHOLARS CONTEMPORANEOUS WITH KAMAL KHUJANDI

Present article discusses the literary and friendship links between Kamal Khujandi and his contemporaneous acetic-scholars. Author explores the topic based on the earliest narratives where Kamol's name had been mentioned and his activities recognized. Aauthor examines the friendship ties between over twenty poet-scholars with Kamal Khujandi providing biographical notes about each of them.

Keywords: Kamal Khujandi, theosophists, poets, theosophist, beyond the river, Khujand, Tabriz

Маълумот дар бораи муаллиф: Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, доктори илми филология, директори Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хучандӣ» (Тоҷикистон, ш.Хучанд), e-mail: fahr79@mail.ru. Тел: +992 91 729-15-03.

Сведения об авторе: Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, доктор филологических наук, директор Государственного учреждения «Научный центр Камоли Худжанди» (Таджикистан, г.Худжанд), e-mail: fahr79@mail.ru. Тел: +992 91 729-15-03.

About the author: Nasriddinov Fahriddin, director of state institution «Scientific centre of Kamoli Khujandi», Doctor of Philology, (Tadjikistan, Khujand), Tel: (91) 729-15-03, e-mail:

ЖАНРИ ҒАЗАЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Неъматҷон Файзуллоев
ДДХ ба номи академик Бобҷон Ғафуров

Шоири халқии Тоҷикистон, устод Фарзона дар таърихи адабиёти навини тоҷик ҳамчун мӯътақид ва эҳғари жанрҳои анъанавии назм – ғазал, рубоӣ ва дубайтӣ маъруфияти тамои дорад. Зеро ӯ аз нахустин қадамҳои эҷодиаи дар баробари таълифи шеърӣ нав, шеърӣ нимой ба осори бегазанди классикони адабиёти тоҷику форс, хоса, эҷодиёти Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон тавачҷӯҳи сидқӣ гуморид ва аз мактаби нодири адабии ин суханварони бузург асрори сухан, дарси ҳунар, дарси маҳорат омӯхт ва ин таҷрибаро дар чараёни фаъолияти адабии хеш пайваста ба кор гирифт.

Эҷодиёти ганоманду рангини эшон аз анвои мухталифи адабӣ фароҳам омадааст, аммо ғазал дар он мавқеи асосӣ ва мақоми хоса дорад. Аслан, ғазал аз чумлаи дилкаштарин, марғубтарин, равону салистарин ва оҳангноктарин навъи ашъори гинӣ буда, бинӣ ба табиати асливу зотии худ, ки фарогири он ҳама назокату латофат ва шираву шарбати каломи бадеъ аст, мавриди назари кулли суханварони асил қарор гирифтааст. Ба ин маънӣ, ғазалро шоҳи жанрҳои адабии назми классикӣ метавон донист. Ҳар шоири тавонӣ, ки дар ин жанр доди сухан додааст, ё худ ба қавли Ҳоҷа Ҳофиз, воқеан, “дур суфтааст”, бегумон дар таърихи адабиёти беш аз ҳазорсолаи мо шӯҳрат ёфтааст.

Шоираи маъруф ва маҳбуби давр Фарзонабону, ки низ дар ин радиф аст, ханӯз аз овони ҷавонӣ бо дарки моҳият ва арзиши сухани бадеъ дар ин қолаби шеърӣ ғазалсароиро рисолати касбӣ, мояи ифтихор ва ҷавҳари эҷодиёти хеш донист ва маҳз бо ҳамин жанр ба адабиёти мо қадам гузошт. Рӯзномаи ҷумҳуриявии “Комсомоли Тоҷикистон” ханӯз дар соли 1985 ин шоираи ҷавонро бо се ғазалаш ба хонандагони хеш муаррифӣ намуда буд [2]. Ҳамчунин аз он ки дар аввалин маҷмӯаи кӯчаки ашъори ӯ “Тулӯи хандарез” (Душанбе, 1987) нӯҳ ғазал мушоҳида гардид, маълум мешавад, ки шоира аз ибтидои таҷрибаи эҷодиаи ба ин жанр ҳусни тавачҷӯҳ ва дилбохтагии хоса доштааст. Минбаъд аз маҷмӯа то маҷмӯаи дигар миқдори ғазалиёти эшон торафт бештар шудан гирифт, ки инро маҷмӯаҳои “Шабохони барқ” (Душанбе, 1989), “Ояи ишқ” (Душанбе, 1994), “То бекаронаҳо” (Хучанд,

1998), “Меъроци шабнам” (Душанбе, 2000), китоби сечилдаи “Қатрае аз Мӯлиён” (Хучанд, 2003), “Як гунча роз” (Хучанд, 2005), “Мӯҳри гули мино” (Хучанд, 2006), “Сад барги ғазал” (Хучанд, 2008), “Саду як ғазал” (Душанбе, 2011), “Себарга” (Хучанд, 2011), “Парниёни чон” (Душанбе, 2011), “Набзи борон” (Техрон, 2013), “Девон” (Хучанд, 2014), китоби дучилдаи “Ҳама гул, ҳама тарона” (Хучанд, 2014) ва ғайра равшан собит месозанд.

Чунонки аз номгӯи ин асарҳо бармеояд, агар ду маҷмӯаи ҳамноми шоира ва “Девон”-и ӯ комилан аз ғазал фароҳам омада бошад, пас қисмати аъзами ашъори китобҳои калонҳаҷму мӯхташами “Мӯҳри гули мино”, “Себарга” ва “Ҳама гул, ҳама тарона”-ро танҳо ғазалҳо ташкил додааст. Бо така ба маводи ин осори нашршуда метавон тахмин намуд, ки теъдоди умумии ғазалҳои Фарзона феълан тақрибан ба 700 адад расидааст. Яъне, ин маънои онро дорад, ки ғазал кайҳо инчониб ба жанри калидии эҷодиёти шоира мубаддал гаштааст ва дар муайян намудани симои хоси адабии ӯ нақши босазое дорад. Аглаби муҳаққиқони ватаниву хориҷии эҷодиёти Фарзона низ бар ин назаранд. Ба ин маънӣ, дар Пешгуфтори “Девон”-и шоира, ки аз панҷсад ғазали дилангез таркиб ёфтааст, чунин омадааст: “Девони ғазалиёти Фарзонаи Хучандӣ дар радифи гаронбортарин ва писандидатарин девонҳои шуарои номвари адабиётмон ҷои муносиб ёфта, шӯҳрату манзалати шеърӣ хушгувори тоҷикиро волотар хоҳад кард” [8, 6].

Доираи мавзӯоти ғазалиёти шоира хеле фароҳу доманадор буда, тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиву маънавӣ, таърихи халқу миллат ва кишвари моро фаро гирифтааст. Тасвири дигаргуниҳои суръатафзои зиндагӣ, тараннуми ватан ва манзараҳои табиат, васфи бузургони илму адаб ва ифтихор аз ниёгони шарофатманди хеш, ситоиши волидайн ва хислатҳои ҳамидаи инсон, нақӯҳиши бадиву хиёнат ва дигар айбу чурмҳои одамӣ, тавсифи дӯстиву рафоқат ва некиву нақӯкорӣ, тарғиби анъанаву суннатҳои миллий, парастии адлу инсоф ва ҷиммату ҷавонмардӣ, замзамаи ҳаёти ҷавонӣ ва ишқу муҳаббати поки инсонӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои ҳаётӣ, ки дар ғазалиёти эшон бо рангубори тозаӣ бадеӣ ва дар заминаи бозёфтҳои ҷолиби шоирона инъикос ёфтаанд. Аз ҳаллу фасли бадеии ҳар кадоми ин масоил диди хоси эстетикӣ муаллиф равшан зухур ёфта, садои рӯҳбахши дили пурмеҳри ӯ малеху форам ба гӯш мерасад.

Қисмати аъзами ғазалиёти Фарзона чун осори ҳамгуни дигар суҳанварон ба мавзӯи ҷовидонии адабиёт – ишқ бахшида шудааст. Аслан табиат ғазалро маҳз барои ишқиясарой ва ишқро барои ин шакли ғиноии шеърӣ офаридааст. Ба ибораи дигар, сохту қолаби

жанри ғазал ва дигар унсурҳои хоси бадеии он барои ифодаи маънову мазмунҳои ишқӣ ва ифшоӣ розу сӯзу дили инсон басо созгору мувофиқ аст. Аз ин ҷост, ки шоира имконоти жанрии қолаби мазкури шеърро чиҳати ибрази афқору андешаҳои ошиқонаву орифонаи хеш ҷиддан ба кор гирифт ва дар ғазалҳояш мафҳуми ишқро ба маънои хеле васеъ – ба маънои ишқ ба инсон, ишқ ба табиат, ишқ ба офаридгор, ишқ ба ёр ва ғайра амиқу муфассал ва навгароёна шарҳу тавзеҳ додааст.

Ғазалҳои ишқии шоира, аз қабилӣ “Дубора сӯи ту боз омадам, салом азизам”, “Қасам ба номи баҳорон, ки ман аз онӣ туям”, “Ягонае чу ту дар ин дудар наёфтаам”, “Дили ман бори дигар дилбарона метапад ё не”, “Ҳама оғози неки ман зи дидори нахустинат”, “Ишқ меояду дил ҳам ба задан меояд”, “Рӯзе даруни вожаи ишқ ошён кунам” ва “Рӯзи милоди муҳаббат рӯзи милоди Худост”, ки намунае аз хирворанд, хеле равону салис, хушоҳангу дилнишин буда, бо мазмунҳои бикр, тару тозагии тасвир, бадеияти сухан ва бозёфтҳои гоҷавию эстетикӣ муаллиф бартарӣ доранд. Масалан, дар ғазали зерин, ки мужда аз омади як навқалами хушнигоҳу хушадо ба майдони адабиёт аст, васоити тасвири бадеӣ, амсоли маҷозу истиора, тавсиф, таҷнис, тазод, таркибу ибораҳои рехтаи халқӣ, бартариҳои ҳичоҳи кушода ва дигар унсурҳои шеърӣ оҳангнокӣ ва мавзунияти байту мисраҳоро таъмин намуда, барои барҷаставу муассир ифода ёфтани мазмун хидмат кардаанд:

*Ҳама оғози неки ман зи дидори нахустинат,
Ба дил чизе намегунҷад, ба ғайри ёди ширинат.
Сиеҳӣ мезанад чашмам зи дарди дурият ҳар дам,
Ба пеши чашм меояд, ба ҷавлон мӯи мушкинат...
Агарчи ёди ту дар сар, бибурдам хешро аз ёд,
Маро ҳаргиз намебинад, нигоҳи чашми худбинат.
Чу ту бо теғи хунсардӣ дили моро қалам кардӣ,
Қалам ҳам теғ мегардад, кунун бар разму бар кинат [3, 39].*

Дигар аз мавзӯоти муҳими эҷодӣ Фарзона васфу ситоиш ва парастии волидайн, баҳусус, модар аст, ки тасвири он ҳам дар шеърҳои ҷадид ва ҳам дар ашъори суннатӣ шоира ба нудрат дучор меояд. Шеърҳои “Башорати нотаом”, “Садои сабзи имон”, “Шабӯҳат” ва ғазалҳои “Омадам хона, дар кушо модар”, “Бемор нашав, модар, бемор нашав, модар”, “Ҳарири ҷон ба роҳат густарам, фармой, модарҷон”, “Дер зӣ, эӣ модари фархундаам” ва “Аз ғайб сипар дорам, зеро ки туро дорам” аз он ҷумлаанд. Ин навъ сурудаҳои самими эшонро, ки бо биниши хоси шоирона ва услуби фардии эҷодӣ су-

рат гирифтааст, идомаи мантикии “Модарнома”-ҳои устод Мирзо Турсунзода ва Лоик Шералӣ дар даврони нави таърихӣ метавон до-нист. Муҳимтарин рукаи эстетикӣ тасвир дар ғазалҳои мавриди назар аз нигоҳи зан (духтар) офарида шудани симои ҷовидонӣ, симои гарму нуронии модар мебошад. Ин ҷо шоира модарро ҳамчун сар-чашмаи зиндагонӣ, асоси ҳастии инсон, нуру сафои хонадон, мӯнису дилбанди фарзандон ва мояи ифтихору сарбаландии хеш ситоиш намуда, кадр манзалати ӯро аз шамсу қамар ҳам, ки мабдаи кулли мавҷудоти олам аст, болотар гузоштааст. Аз ҳар сатру байти ин ғазалҳо, ки бо ҳусну назокати сирф занонаи тасвир ороиш ёфтааст, садоқати тамом ва меҳри беҳамтои шоира нисбат ба модари оқилу донишманд ва азизу муқаддаси хеш барало ҳувайдост. Порчаҳои зе-рин, ки аз се ғазали эшон иқтибос шуд, далели рӯшани ин гуфтаҳост:

*Аз ғайб сипар дорам, зеро ки туро дорам,
Тӯмори қамар дорам, зеро ки туро дорам.
Аз шамс ба кадр афзун, аз бадраи бадр афзун,
Ман чизи дигар дорам, зеро ки туро дорам.
Шодии дилам, модар, ҳодии дилам модар,
Дар ишқ сафар дорам, зеро ки туро дорам [7, 23].*

* * *

*Бемор нашав, модар, бемор нашав, модар,
Нагзор, маро нагзар, бемор нашав, модар.
Бардор сар аз болин, аз қулла шуъо барчин,
Хуршеди фурузонфар, бемор нашав модар.
Аз сини чокӣ ман бемор шавӣ, афтад
Ёқут ба хокистар, бемор нашав, модар [6, 103].*

*Ҳарири ҷон ба роҳат густарам, фармой, модарҷон,
Бад-он ҳастии зебо ҳастиям орой, модарҷон.
Нарав, доим бимону офтобона ба рӯи мо
Дари фардову фардои дигар бикшой, модарҷон.
Қушоиш хостам дар ин гузаргоҳи гираҳбаста,
Дуъо кун, эй накӯфоли муборакрой, модарҷон [7, 20].*

Дигар аз сурудаҳои бисёр равону дилнишин ва ҳиссиётбарангези Фарзона, ки ба инъикоси бадеии симои нотакрори шахсиятҳои алоҳидаи таърихӣ тааллуқ дорад, ғазали “Диле овар, ки чун дарё булӯрист” маҳсуб мегардад. Дар ин ғазали нобу шево, ки ба қобилияти баланди забондонӣ, ибораорой ва таркибсозӣҳои шоиронаи муаллиф ишорат мекунад, чехраи инсонии яке аз фарҳехтагони илму адаби

точик, донишманди фозилу фарзона, устод Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой бо камоли эҳтиром ва дилгармии тамом офарида шудааст:

*Диле овар, ки чун дарё булӯрист,
Садояш муждаи гулҳои сурист.
Чунин дилро дили ман мешиносад,
Дили поки Муҳаммадҷон Шакурист.
Таҳаммулҳои айюбонаи ӯ
Бигӯяд: маънии марди – сабурист.
Ба сар ӯро табар омад зи шаш сӯ,
Нашуд бибрида, зеро нахли турист.
Гирифтorem бар он чазби содиқ,
Ки ғайбаш пеши мо фарруххузурист.
Чӣ бемисласт ин фархундатаркиб,
Ба симо одаму бар хулқ нурист [8, 90].*

Чунонки мебинем, дар умқи ин ғазали кӯчак, ки ҳамагӣ аз шаш байт фароҳам омадааст, шоира як олам маъноро гунҷоиш додааст. Ин ҷо таркибу ибораҳои пурмаънои “Дарёи булӯри”, “Гулҳои сурӣ”, “Дили пок”, “Таҳаммулҳои айюбона”, “Нахли тури”, “Чазби содиқ”, “Фарруххузурӣ” ва “Фархундатаркиб”, ки ағлаби он маҳсули тафаккуру тахайюли шоиронаи худи муаллиф аст, барои бозгӯӣ кардани фазилатҳои шоистаи инсонӣ ва олимии ин донишманди покниҳоду нақӯном мусоидат кардаанд.

Ба пиндошти мо, дар умқи ҳар байти ин ғазал ҳикмате ниҳон аст. Масалан, байти чаҳорум, ки ишораи нозуки шоира ба рӯзҳои тираи зиндагии устод аст, хонандаи оғахро ба дарёи фикру хаёлҳои ғамангез ғӯтавар месозад. Ин ҷо муаллиф аз таҳаммулпазирӣ ва иродаву имони эшон дар мавриди мардонавор паси сар намудани озмоишҳои саҳти зиндагӣ ва дигар чабру азобҳои рӯҳии ба сари ӯ омада ёдовар шуда, ба рӯҳи бешикасти мавсуф сано хондааст. Дигар дар мисраи хулосавӣ “Ба симо одаму бар хулқ нурист” гуфтани шоира шояд ишораи ҳикматомез ба хилқати нодири инсонӣ ва фариштаи заминӣ будани ин устои зиндаёд бошад. Ниҳоят, дар мисраи сеюми ғазал паҳлӯи ҳам омадани ду дил-дили устод ва дили шогирд, ки намунаи зебои бозии сухан аст, як навъ маъноӣ рамзӣ гирифта, аз пайванди маънавию рӯҳонии муаллиф бо ин пири хирад, аз меҳру самимият ва ихлосу эътиқоди шогирд нисбат ба шахсият ва осори гаронқадри устои муаззам дарак медиҳад.

Дар ғазалиёти Фарзона тасвири бадеии кишвари тоҷикон ва бедории шуури миллӣ низ ҷойгоҳи хоса дорад. Дар ин ҷода яке аз са-

мимитарин ва муассиртарин сурудаҳои шоира, ки аз лиҳози мавзӯва ғоя бо шеъри машҳури Муҳаммад Иқбол “Эй гунҷаи хобида, чу наргис нигарон хез, Кошонаи мо рафт ба торочи ғамон, хез” иртибот дорад, ғазали пурмоия “Аҷам бедор мегардад” мебошад, ки дар он ҳофизаи таърихӣ муаллиф ва тафаккури миллии ӯ равшану возеҳ ба зухур омадааст:

*Чарас лабрези афгон шуд, Аҷам бедор мегардад,
Зи ҳар лаб бонги исён шуд, Аҷам бедор мегардад.
Дар ин хомӯшии мурда паёми зиндае омад,
Ки дар мурдоб тӯфон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Ба Ҷоми Ҷам назар кардам, ки Фирдавсӣ расиду гуфт:
Ҳар он чӣ хостӣ, он шуд, Аҷам бедор мегардад.
Таҷаддуд омаду эҳё, Фаридун омаду Доро,
Таҳамтан бар Самангон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Дари ғафлатпаноҳон боз, лаби гунгон суханпардоз,
Халоиқ Мавлавихон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Раҳонд аз аҷнабӣ худро, зи буди қолабӣ худро,
Сари худро саробон шуд, Аҷам бедор мегардад.
Намози бомдод омад, тақопӯи ҳаёт омад,
Ҳадиси хоб поён шуд, Аҷам бедор мегардад [3, 461].*

Чунонки маълум аст, ин ғазали фалсафии саршор аз ғояҳои олии ватанхоҳиву миллатпарвариро эшон тақрибан 25-26 сол муқаддам, дар давраи ҷавонии хеш, дар солҳои аввали истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ин қадар амиқу нишонрас ва ҳаяҷонбахш гуфтааст. Дар он диди амиқи таърихӣ, назари сиёсӣ ва ҷаҳонбинии пурвусъати муаллиф ба ҳубӣ эҳсос мешавад. Ҳисси баланди худогоҳиву хештаншиносӣ, ифтихор аз ниёғони бузурги хеш ва эътимод ба фардои дурашони кишвар ҳар сатри ин ғазали ҷаззобу хушоҳангро, ки аз лиҳози услубу бадеият ва шеърият низ ҷолиби диққат мебошад, фаро гирифтааст. Ин ҷо, баҳусус, корбурди бамавқеъ ва широнаи санъати талмеҳ образнокии сухан ва таъсири ҳиссии онро бамаротиб афзудааст.

Шоира дар мавзӯи хештаншиносӣ ва ёди таърихӣ чандин ғазали дигар дорад, ки аз байни он офаридаҳо диққати адабиётшиноси номвари тоҷик, устод Муҳаммадҷон Шакуриро ғазали «Даст ба кору дил ба ёр, ёр кучову кор ку!» бештар ба худ ҷалб намудааст, ки тору пуди он, дар воқеъ, бо афқору андешаҳои ниёғони шарофатманди мо сирришта шудааст:

*Даст ба кору дил ба ёр, ёр кучову кор ку?
Бо чӣ шитоб омадам, вой, ки интизор ку?
Рӯд, ки хушк шуд, чӣ монд, қатраи охири кучо
Қофила рафт, рафт, рафт, аз пайи он ғубор ку?
Ташна шудам, ки омадам, ташнаи оби Мӯлиён,
Ҳодии роҳ ханда зад, гуфт, ки чӯйбор ку?...
Мақбараҳои рафтагон муждаи бӯстон диҳанд,
Дӯст бигӯ, зи мондагон мояи ифтихор ку?
Рафт ҳазору як шабат, рафт, аз он фасона монд,
Қисса бизан барои ман, он яке аз ҳазор ку? [4, 126]*

Дар бобати бо таърих ва адабиёту фарҳанги бостонии мо иртибот доштани ин ғазал устоди равоншод чунин гуфтааст: «Дар ин шеър «даст ба кору дил ба ёр» аз шиорҳои нақшбандия аст, ки шӯҳрат дошт ва дастури амали мардум дар зиндагӣ буд. «Чӯи Мӯлиён» ишора ба шеъри устод Рӯдакӣ «Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳаме» ва шукӯҳи даврони Сомониён аст. Ин ишораҳои таърихӣ андешаҳои шоираро дар бораи бохтҳои маънавии миллат мушаххастар баён мекунад» [8, 437]. Умуман дар китоби азимҳачму арзишманди «Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист» (Душанбе, 2006) мавсуф аз эҷодиёти Фарзона бо дили гарму назари нек борҳо ёдовар шуда, нақши осори ӯро дар интишор ёфтани эътибору нуфузи шеъри тоҷикӣ миёни кишварҳои ҳамзабон ва дар паҳнои ҷаҳон махсус таъкид сохтааст.

Бояд гуфт, ки ғазалиёти Фарзона на танҳо аз лиҳози ғояву мундариҷа ва дарунмоя ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, балки аз нигоҳи санъату маҳорати нигорандагӣ, манзаранигориву образофаринӣ, риояи таносуби сухан ва мантиқи фикр, калимасозиву ибораорӣ, қофия-пардозӣҳои шоиронаи шигифтангез ва дарёфту баёни маъниҳои ғайримунтазира, ки асоси навгарӣ ва тозапардозӣҳост, афзалият дорад. Шоира, хусусан, ба қорбурди эҷодкоронаи саноеи бадеӣ, ки ба сухан хусну назокат ва ҷилои хоса мебахшад, эътибори ҷиддӣ медиҳад. Воситаҳои маъмули тасвир, аз қабилӣ маҷозу истиора, муболиғаву игрок, тазоду муқобила, тавсифу ташбеҳ, талмеху тачнис, ирсоли масал ва ғайра, ки дар ҳар ғазали эшон ба мушоҳида меояд, шираву шарбати сухан ва бадеияти каломро тақвият дода, ҷанбаи ҳаяҷонбахшии онро ба маротиб афзудааст.

Байтҳои зерини пурмаънои пандомезу ошиқона, ки зимни истифода аз тавсифу талмеху ташбеҳ ва дигар унсурҳои шеърӣ ташаккул ёфтааст ва ба балоғати назми муаллиф ишорат мекунад, намунаест аз ганҷинаи ғании ғазалиёти шоира:

*Дачла бигзор фаромӯш кунад, некӣ кун,
Нор ҳам гасби Сиёвуш кунад, некӣ кун...
Дар ҳар ачзoi ту ангезаи сад Ҳурмуз ҳаст,
То ачал ояду хомӯш кунад, некӣ кун [6, 276].*

*Садои ишқ! Давами роҳам чароғон кун,
Маро фаришта кун, оре, маро ҳам инсон кун.
Биё ба чашми ғизолам, набераи Мачнун,
Маро ба бар кашу хушбахт чун биёбон кун [6, 21].*

Умуман, яке аз падидаҳои бисёр ҷолиби ифодаи афкори фалсафию эстетикии Фарзона ғолибан тавассути корбурди моҳиронаи образҳои маъмулу анъанавии назми классикӣ тоҷику форс сурат гирифтааст, ки мисоли зайл низ аз он ҷумла мебошад:

*Зи чаҳони пуршаётин биравам, дигар наёям,
Шунавам дуои ёсин, биравам, дигар наёям...
Чу ба ба ҷони ташнаи ман нарасид пайки Фарҳод,
Биравам ба хоби ширин, биравам, дигар наёям... [8, 289]*

Дар ин ғазали равону салиси саршор аз радифу қофияҳои дохилӣ, ки оҳангнокӣ ва мавзунӣ байту мисраъҳо, пеш аз ҳама, бо он иртибот мегирад, воситаи асосии тасвири бадеӣ санъати талмеҳ мебошад. Ин санъат, ки далели боризи ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва тафаккури фароҳи муаллиф мебошад, дар таъмини образнокии фикр ва сермаъно гардидани калимаву ибораҳои шеърӣ нақши мунир бозида, таъсири ҳиссӣ ва ҷанбаи ҳаяҷонбахшоии сухани шоираро хеле тақвият додааст. Ин ҷо ҳамчунин ба ҷои вожаи “Дил” махсус ба кор рафтани мафҳуми “Ҷон” ба барҷаставу муассир ифода ёфтани маъно мусоидат кардааст, зеро дар урфият одатан “Дили ташнаи ишқ” ё худ “Дилам ташна монд” мегӯянд. Аз ин рӯ, ибораи шоиронаи “Ҷони ташна”, ки ҳусни бадеӣ ва шеърӣ каломро фузун сохтааст, шояд яке аз бозёфтҳои адабии ин суханвари навгаро бошад.

Дигар аз хусусиятҳои барҷастаи услуби эҷодии Фарзона корбурди махсуси як идда калимоти калидист, ки ҳам дар шеърҳои ҷадид ва ҳам дар ашъори суннатӣ ӯ пайваста мушоҳида мегардад. Дар ғазалиёти эшон, баҳусус, вожаҳои “бахор”, “булбул”, “дарё”, “дил”, “дӯст”, “моҳ”, “офтоб”, “субҳ” ва ғайра хеле серистеъмол буда, дар матнҳои мухталифи шеърӣ ҳар маротиба бори ягон вазифаи ғоявию эстетикиро кашидаанд. Яъне такрор ба такрор омадани ин вожаҳо дар ҳар ғазал ҳаргиз амри тасодуф набуда, балки бо мақсадҳои муайяни эҷодӣ сурат гирифтааст ва дар ифодаи саҳеҳи андешаҳои ишқӣ, ирфонӣ ва фалсафии шоира нақши рӯшан гузоштаанд.

Хуллас, шоираи тавонои мо ба ғазал, ба ин маъруфтарин ва маҳбубтарин жанри суннатӣ ҳамчун заршинос муносибат карда, тамоми дорой ва имкониятҳои бадеию услубии онро ба манфиати эҷодиёти хеш бо камоли хунармандӣ корбаст намудааст. Аз ин рӯ, ғазал дар ташаккули симои адабии эшон ва шукӯҳу рифъати осори ӯ ҷиддан мусоидат кардааст. Маҳз дар ғазал, ки оинаи чехранамост, хунари волои шоирӣ, истеъдоди фитрии эҷодӣ, чеҳраи гарму нуронӣ, тамкину хоксориву фурутанӣ ва дигар фазилатҳои шоистаи касбиву инсонии Фарзона равшан ба ҷилва омада, ӯро ба чашми ҳаводорони каломи муқаффову мухайял ҳамчун шоири файласуф, шоири мутафаккир муаррифӣ намудааст.

Дар фарҷом бояд гуфт, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи эҷодиёти рангини Фарзона, минҷумла ғазалиёти ӯ дар радифи адабиётшиносону мунаққидони маъруфу соҳибтаҷрибаи ватаниву хориҷӣ олимони нисбатан ҷавони хушзеҳну болаёқат низ торафт бештар тавачҷӯҳ гуморида истодаанд. Даҳсолаҳои охир аз ҷониби эшон бомуваффақият дифоъ гардидани чандин рисолаҳои номзадӣ, ки таҳти роҳбарии бевоситаи донишмандони шеършинос сурат гирифтааст ва ҳамчунин дар қаламрави Тоҷикистону кишварҳои хориҷӣ пайваста ба таъбирасидани китобу мақолаҳои сершумор оид ба осори сеҳрангези шоира гувоҳ бар ин медиҳад, ки эҷодиёти ӯ дар таърихи назми муосири тоҷик, барҳақ, як воқеаи муҳими адабӣ ва падидаи тозаест.

Китобнома:

1. Фарзона. Ояти ишқ / Фарзона. – Душанбе: Адиб, 1994. – 176 с.
2. Фарзона. Се ғазал / Фарзона // Комсомоли Тоҷикистон. – 1985. – 23 июн.
3. Фарзона. Қатрае аз Мулиён. Ҷилди 1 / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 510 с.
4. Фарзона. Қатрае аз Мулиён. Ҷилди 2 / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 472 с.
5. Фарзона. Қатрае аз Мулиён. Ҷилди 3 / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 378 с.
6. Фарзона. Мӯҳри гули мино / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
7. Фарзона. Себарга / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2010. – 488 с.
8. Фарзона. Девон: Панҷсад ғазали дилангез / Фарзона. – Хучанд, 2014. – 540 с.
9. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2006. – 456 с.

ЖАНРИ ҒАЗАЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Дар мақола оид ба мавқеи ғазал дар эҷодиёти шоираи муосири тоҷик Фарзона сухан рафтааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки мавқеи ғазал дар эҷодиёти Фарзона чашмрас буда, он ҳам аз нигоҳи мавзӯ ва ҳам аз ҷиҳати фарогирии матолиби иҷтимоии замон аз сойири ғазалҳои шоирони муосир фарқ менамояд. Қайд мегардад, ки ғазалиёти шоира, ғайр аз мавзӯи анъанавии ин жанри лирикӣ – ишқ, боз ба тасвири манзараҳои табиати Тоҷикистон, симои ашхоси таърихӣ, мавзӯи ҳештаншиносӣ ва ёди таърихӣ, инъикоси авзои иҷтимоии замон ва тасвири образи ҷовидонии модар бахшида шудаанд. Муайян карда мешавад, ки яке хусусиятҳои барҷастаи услуби эҷодии ғазалиёти Фарзона корбурди махсуси як идда калимоти калидист, ки ҳам дар шеърҳои ҷадид ва ҳам дар ашъори суннатии ӯ пайваста мушоҳида мегардад. Собит мегардад, ки ғазал дар ташаккули симои адабии эшон ва шукӯҳу рифъати осори ӯ чиддан мусоидат кардааст.

Вожаҳои калидӣ: Фарзона, ғазал, назми муосири тоҷик, мавзӯ, ғазали ишқӣ, ғазали иҷтимоӣ, фалсафаи шеър

ЖАНР ГАЗЕЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ ФАРЗОНЫ

В статье речь идет о роли и месте жанра газель в творчестве современной таджикской поэтессы Фарзона. Автор определяет, что упомянутый жанр занимает видное место в творчестве поэтессы и отличается от газелей других современных поэтов как с точки зрения тематики, так и в аспекте охвата социальных вопросов времени. На основе анализа произведений Фарзона выявляется, что газели поэтессы, кроме темы любви – традиционной для этого лирического жанра, посвящены также описанию пейзажей Таджикистана, изображению образа исторических личностей, теме самосознания и исторической памяти, отражению социальной обстановки времени и бессмертного образа матери.

Автор формирует вывод о том, что одной из ярких особенностей творческого стиля Фарзона в сочинении газелей является использование ряда ключевых слов, которые прослеживаются как в стихотворениях, написанных в новых формах, так и в стихах, созданных в традиционной манере. Доказывается, что обращение поэтессы к сочинению газелей в значительной мере способствовало формированию литературного образа и приданию величия ее произведениям.

Ключевые слова: Фарзона, газель, современная таджикская поэзия, тема, любовная газель, философия стиха.

GHAZAL GENRE IN WRITINGS OF FARZONA

This article examines the role and place of ghazal genre in writings of one of the contemporary Tajik poets Farzona. By pointing out the special place of ghazal in writings of Farzona author contrasts the themes and other literary mechanisms employed by between her and other contemporary poets.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоев Неъматҷон – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи адабиёти муосири тоҷики Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд).

Сведения об авторе: Файзуллоев Неъматҷон – доктор филологических наук, профессор кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд).

**ВИЖАГИҶОИ УСЛУБӢ ВА ҲУНАРИИ
«АС-САВОД-УЛ-АЪЗАМ»-И АБУЛҚОСИМИ
САМАРҚАНДӢ ВА «ТАРҶУМАИ «ТАФСИРИ ТАБАРӢ»**

*Ғаффорова Умеда
ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров*

Қарни X бо мавҷудияти таълифоти ғаровоне, ки бахшҳои муҳталифи насрро ҳам аз тарафи услуб ва ҳам аз назари муҳтаво ба вучуд овардаанд, вусъати насри форсу тоҷикро азамат бахшидааст. Аз сӯи дигар, аҳди мазкур чун дар сарғаҳи ташаккули адабиёти форсу тоҷик ва марҳилаи оғози он шинохта шудааст, вобаста ба ин метавон натиҷае ҳам гирифт, ки бунёди муҳимтарин анвои наср, хоса насри мазҳабӣ ба ин марҳилаи таърихӣ низ пайванд мегирад. Дар қанори «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» рӯи қор омадани теъдоди ғаровони осори мазҳабиву ирфонӣ ва ташаккули насри фору тоҷик дар ин давра аз ин нуқта дарак медиҳад.

«Ас-Савод-ул-аъзам»-и Абулқосими Самарқандӣ аз зумраи ҳамин гуна осори мазҳабии динӣ аст, ки дар қарни X дар тафсири ақоиди фикҳи ҳанафӣ ба қалам омадааст. Дар аксари сарчашмаҳо номи ин китоб «Рисола дар аҳкоми фикҳи ҳанафӣ» зикр шудааст [1, 168].

Вале он соли 1348 ҳ. бо унвони аслии худ «Ас-Савод-ул-аъзам» бо кӯшиши Абулҳай Ҳабибӣ ба нашр расидааст. Муаллифи асар дар ҳаҷми 61 масъала муҳимтарин арқони фикҳи ҳанафиро ба риштаи шарҳу тафсир даровардааст. Ҳарчанд ки дар тамаддуни исломӣ ин китоб ҳамчун асари муътабари динӣ ва ташреҳи ақоиди фикҳи ҳанафӣ ихтисос ёфтааст, вале он аз арзиши адабӣ ҳолӣ нест. Абулҳай Ҳабибӣ дар муқаддимаи асар ин арзишро ба таври зайл муқаррар намудааст: «Арзиши адабӣ он аст, ки яке аз қуҳантарин насрҳои дарӣ аст ва агар аз он аср бештар аз ҳазор сол, сатре ҳам ба даст ояд, муғтанам ва нигоҳдоштани аст, ҳол чӣ расад ба китобе, ки чандсад барг дорад ва намояндаи сабки қуҳани тарҷума ва насрнависии забон бошад» [3, 8].

Муқобалаву муқоисаи қанбаҳои услубӣ ва таҳлили қиссаҳои ин асар бо қиссаҳои қуръонии «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» имқон медиҳад, ки мо роҷеъ ба вижагиҳои услубиву ҳунарии ҳар ду асар ба натиҷаҳои муайян бирасем. Дар ҳоле ки «Ас-Савод-ул-аъзам» низ ба гунае асари тафсирий буда, арқони фикҳи ҳанафиро ба риштаи таҳри-

ру тавзеҳ даровардааст ва баробари ин аз муҳимтарин намунаҳои насри динӣ аст, ки дар қарни X дар канори «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ба қалам омадааст.

Нахустин умумияте, ки миёни ин ду асар ба мушоҳида мерасад, дар мавзӯи ба ҳам наздик таълиф шудани онҳо маҳсуб мешавад, зеро манзараи умумии тафсир низ мабоҳиси динӣ буда, дар «Ас-Савод-ул-аъзам» низ аркони дини мубини ислом аз дидгоҳи фирқаи чудогона шарҳу тавзеҳ меёбад. Ба ин вачҳ, ҳар ду асарро аз рӯи муҳтавиёт мутобиқи таснифоти наср аз ҷониби адабиётшиноси мумтози тоҷик Н.Салимӣ ба баҳши «насири динӣ» шомил намудан мумкин аст [2, 272].

Ин умумият ба сабки асарҳо низ албатта бетаъсир намононад. Зеро агар ба равиши баёни ҳар ду асар мувоҷеҳ шавем, маълум мешавад, ки дар ҳар ду асар нуктаҳои динӣ аз забони шахсиятҳои маъруфи олами ислом тавзеҳ мешавад. Баробари ин, дар ҳар ду асар қиссаҳо ба вачҳи тавзеҳи нукоти асли қаламдод мешаванд. Масалан, агар дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» қиссаҳо вачҳи тафсири нукоти дар оёти қуръонӣ ҷойдошта нақл шаванд, дар «Ас-Савод-ул-аъзам» ин қисас ба хотири таъйиди дастурот ва аркони муҳимтарини фикҳи ханафӣ оварда мешаванд, ки ин улум низ бар Қуръон ва мабонии дини мубини ислом така менамоянд. Дар мавриди тавзеҳи ин нукта борҳо ба қиссаҳои «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» муроҷиат намудем [ниг.: 4]. Айни ҳол қиссаеро аз «Ас-савод-ул-аъзам» нақл хоҳем кард, ки равиши хоси ҷанбаи тафсирии асарро бозгӯӣ карда, нукоти ҳамоҳанги онро бо «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ташреҳ мебахшад.

Дар тафсири масъалаи бистум, ки ба шарҳубасти моҳияти сироти ҳақ таҳсис ёфтааст, ин қисса зикр шудааст: «Абӯхурайра, разияллоҳу анҳу, ривоят кунад, ки рӯзе ба наздики Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, шудам. Расулро дидам, ки намоз нишаста мекард. Гуфтам: «Ё Расулаллоҳ! Ҷӣ будааст, ки намоз нишаста мегузорӣ?» Гуфт: «Ё Абӯхурайра, аз гуруснагӣ ва заифӣ истода наметавонам гузорид. Дар пеши мо акабаест бас баланд, яъне сирот, бар он натавон рафт, магар касе, ки сабукбор бошад».

1. Абӯхурайра гуфт: «Ё Расулаллоҳ! Ман аз сабукборон ҳастам!» Гуфт: «Ё Абохурайра! Қути фардо дорӣ?» Гуфт: «Дорам». Гуфт «Қути пасфардо дорӣ?» Гуфт: «На». Гуфт: «Агар қути пасфардо медоштӣ, ту аз гаранборон будӣ» [3, с.128].

Вобаста ба нақли қиссаҳо дар «Ас-савод-ул-аъзам», ки яке аз онҳо дар ин ҷо зикр гардид, дар канори умумиятҳои услубӣ фарқи-ятҳои кулӣ миёни қиссаҳои ҳар ду асар ба ҷашм мерасад, ки метавон онҳоро ба таври мушаххас ҷунин таъкид намуд:

1. Дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» қиссаҳо хусусияти тафсилӣ дошта, бо вусъати хоса ва доираи васеи амали қаҳрамонҳо нақл мешаванд. Масалан, баъзе қиссаҳо ҷузъиёти зиндагии қаҳрамонҳо — паёмбаронро аз ибтидо то интиҳои умр дар бархӯрд бо ашхоси дигар фаро мегиранд. Аммо чунин тафсилот дар қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» ба мушоҳида намерасанд. Балки ин қиссаҳо мушаххасии баён ва фарогирии ҷузъиёти хоси зиндагии қаҳрамонҳоро соҳиб мебошанд. Чунонки аз қиссаи болоӣ маълум мешавад, дар он танҳо як лаҳзаи суҳбати Абӯхурайра бо Расули Акрам (с) ба сурати як қисса нақл шудааст.

2. Доираи амалиёти қаҳрамонҳо дар қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» хеле кӯтоҳ ва танг буда, гоҳо ба як гуфтори кӯтоҳ ба анҷом мерасад. Аммо дар заминаи ин гуфтори кӯтоҳ як рукни муҳими динӣ шарҳубаст меёбад ё андешаи назарии муаллифи асар тасдиқи хешро меёбад. Ба ибораи дигар, қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» аз рӯи мавзӯи дар бахшҳои асар матраҳшаванда ҷой гирифта, ба як самт — ба субут расонидани фикри муаллиф равона карда шудаанд. Масалан, қиссаи «Меъроҷи Расули Акрам» дар ҳар ду китоб зикр шудааст. Вале дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» бо тафсилоти бештаре ва нақли куллияти ҷузъиёти он ба қалам омадааст. Дар «Ас-Савод-ул-аъзам» ба вачҳи тафсири ин нукта, ки Худованд ҳар паёмбареро меъроҷ ба таври махсус дод ва аспе муайян муқаррар намуд, нуктаҳои марбут ба ин матлабро аз қиссаи «Меъроҷи Расул» ба шакли қиссаи мустақил даровардааст. Ниҳоят қиссаи мазкур дар «Ас-Савод-ул-аъзам» гуфтори болоро ба субут мерасонад: «...Ва маркаби Идрис бар он фаришта кардем, ки ҳам бар офтобмуваккал аст. Ва маркаби Нух сафина кардем. Маркаби Иброҳим манҷаниқ кардем ва маркаби Сулаймон бод кардем. Ва маркаби Мӯсо асо кардем. Ва маркаби Исо, алайҳи-с-салоту ва-с-салом, пари фариштагон кардем. Ва маркаби Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, Буроқ кардем ва Меъроҷ кардем, Ҷазум кардем, Рафраф кардем, Ҷабраил кардем, Иззат кардем, Кудрат кардем» [3, 123]. Дар ин ҳолат рӯшан мешавад, ки дар қиссаҳои ин асар ҷанбаҳои назарӣ ва шарҳи матолиби динӣ нуфуз доранд. Аз ин рӯ, такрори ҳамоҳанги ҷумлаҳо ба хотири таваҷҷуҳи муаллиф ба услуби илмӣ ва дар мадди аввал қарор доштани тафсири нуқоти назарӣ сурат гирифтааст.

3. Вобаста ба ин порчаи аз қиссаи «Меъроҷ» дар «Ас-Савод-ул-аъзам» нақлшуда метавон як фарқияти онро аз нақли қиссаи «Меъроҷ» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» зикр намуд, ки ба мухтавои қиссаҳо пайванд мегирад. Дар «Ас-Савод-ул-аъзам», чунонки дар боло ишора шуд, нақл мешавад, ки дар ҷараёни Меъроҷ

Расули Акрам(с) то Байтулмақаддас маркаби Паёмбар Буроқ буд ва аз Байтулмақаддас то осмони дунё Меъроҷ буд. Ва аз осмони дунё то осмони дуюм маркабаш Чазум буд. Ва аз осмони дувум то сидратулмунтаҳо маркабаш Чабраил буд. Ва аз сидратулмунтаҳо то мазҳари аъло маркабаш Рафраф буд. Ва аз манзари аъло то ба курсӣ маркабаш Тойид буд. Ва аз курсӣ ба арш Иззат буд. Ва аз арш то ба қоба қавсайн маркабаш Қудрат буд...[3, 123]. Аммо дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ин нуктаи дар «Ас-Савод-ул-аъзам» омада вучуд надорад ва танҳо аз Буроқ ҳамчун маркаби шаби Меъроҷи Расули Акрам (с) ёд шудааст.

4. Аз назари сабку услуб ва тарзи баён дар забони қиссаҳо фарқияти кулӣ ба мушоҳида мерасад. Агар чанбаҳои бадеӣ дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» афзалият дошта бошанд, дар «Ас-Савод-ул-аъзам» ба иқтисоӣ нуфузи матлабҳои илмӣ динӣ ва ниёз ба шарҳу тавзеҳи аркони исломӣ арзишҳои адабӣ нисбатан камтар ба мушоҳида мерасанд. Аз ин рӯ, ҳарчанд ҳар ду асар тибқи дастури табақабандии Н.Салимӣ ба гурӯҳи насри динӣ шомиланд, вале «Ас-Савод-ул-аъзам» бештар мухтассоти насри илмӣ диниро фаро мегирад ва «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» насри бадеии диниро. Аз ин нигоҳ, дар забони «Ас-Савод-ул-аъзам» нуфузи истилоҳоти динӣ ва ташреҳи онҳо махсусиятҳои илмӣ онро афзалият бахшидааст. Ҳарчанд дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ин гуна ташреҳоти аркони динӣ ба мушоҳида мерасад, вале онҳо дар доираи амалиёти васеи қаҳрамонҳо ва гуфтори онҳо ба зухур омадаанд ва дар ҳоле, ки баёни тафсиру шарҳи ақоиди динӣ дар асар ба гуфтори муқаррарии қаҳрамон табдил ёфтааст, ин нуфузи услуби илмиро дар забони асар ночиз намуда, чанбаҳои бадеиро тақвият бахшидааст.

5. Дар забони қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» бештар истилоҳоти хоси динӣ ба зухур омада, қаҳрамонони қиссаҳо ба ҳайси муфассирони ақоиди назарии муаллиф ба чилва омадаанд. Самти ҳаракати хатти сужаи қиссаҳои ин асар қаблан дақиқ аст. Зеро вақте хонанда масъалаҳои назарии «Ас-Савод-ул-аъзам»-ро дар оғози ҳар бахш мутолиа менамояд, алаққай пай мебарад, ки қиссаҳои омада бештар ба тафсири ҳамин ақоид таъя мекунанд. Шояд сабаби асосии маҳдудияти амали қаҳрамон ва тафсил наёфтани воқеаҳо дар ин қиссаҳо ба ҳамин нукта вобаста бошад. Аз сӯи дигар, метавон натиҷае ба даст овард, ки ҳамин гуна чузъиётандешӣ дар қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» ва дар сурати нақлҳои кутӯҳ шарҳ додани масъалаҳои назарӣ барои эҷоди ҳамин гуна қиссаҳои хурд дар кутӯби тафосир ва осори диниву мазҳабӣ ва ирфонии қуруни мобаъд замина гузоштааст, ки ин

мухтассотро мо дар «Кашф-ул-асрор»-и Майбудӣ ва осори дигар ба мушоҳида мегирем.

6. Ҳарчанд дар забони қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» нуфузи услуби илмии динӣ ба мушоҳида мерасад, вале вучуди худи қиссаҳо ҳамчун навъи адабӣ чанбаҳои адабии асарро боло мебардоранд ва онро мӯчиби қиёс бо арзишҳои адабии «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» қарор медиҳанд. Ҳол он ки аслан ин асар дар шумори осори маъруфи динии илмии форсӣ эътироф шудааст ва бештар ба чанбаҳои таҳлилии назарӣ таъя мекунад.

7. Қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» бештар аз забони касе нақл мешаванд ё аз номи шахси севум ривоят ё нақл мегарданд. Аз ин рӯ, аксари онҳо бо ҷумлаву ибораҳои «...гӯянд», «Ривоят кунанд, ки», «Дар хабар омадааст, ки» ва монанди ин оғоз мешаванд. Масалан, дар масъалаи нуздаҳум қиссае бо ҷумлаи «Ва аммо дар хабар омадааст, ки» оғоз ёфтааст. Ин равиш дар қиссаҳои «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ҷой надорад ва тавре ки зикр шуд, қиссаҳои тафсир бештар ба таври мустақим ва муфассал аз номи муфассир нақл мешаванд ва гоҳ гоҳе дар вусъати қиссаҳо ба ин гуна ручӯъҳои дар оғози қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» омада дучор меояд, ки хеле кам ва ночизанд.

8. Қиссаҳои «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» бештар ҳамдигарро пурра мекунанд ва мисли қисса андар қисса баён шудаанд ва ҷунонки зикр гардид, дар эҷоди ин навъи қиссаҳо китоби мазкур дар адабиёти форсу тоҷик саҳми бориз гузоштааст. Аммо дар қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» бештар аз ҷиҳати муҳтаво ҳамоҳангӣ ва пайванд ба мушоҳида мерасанд, аммо давомнокӣ ва иттисоли хатти суҷа дар онҳо ҷой надорад. Ин ҳамоҳангӣ ва пайванди мавзӯии онҳо мебошад, танҳо дар дохили як бахш ба вачҳи ягонагии мавзӯи қисмати асар ба зухур меояд.

9. Дар забони «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» бештар муҳимтарин хусусият ва қавоиди ҳоси забони насри асри X маҳфуз аст, вале ин вижагиҳо дар сабку услуби «Ас-Савод-ул-аъзам» ба мушоҳида намерасад. Ҳарчанд «Ас-Савод-ул-аъзам» ба забони софу сода ва фаҳмо иншо шуда, бархе аз мухтассоти сабки асри X-ро бозгӯӣ мекунад, аммо дар қиёс ба тафсир касрати муаррабат, нуфузи забони арабӣ ва кам гардидани равишҳои ҳоси насри X ба он хос аст. Ин аз он дарак медиҳад, ки забони «Ас-Савод-ул-аъзам» бо он вижагиҳои ҳоса, ки соҳиб аст, ташаккули марҳилаи нави забони насри илмии диниро заминагузори қардааст.

10. Агар ба равиши таълифи ҳар ду асар тавачҷуҳ зоҳир намоем, аз назари аввал ҳаммонандиҳо дар эҷод ва ҷойгузинии қиссаҳо

мавҷуд аст. Масалан, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» баъд аз зикри тарҷумаи оёт ба нақли қиссаҳо шурӯъ мекунад ва пас аз анҷоми қисса бо ҷумлаи «Бозгаштем ба Қуръон» матолиби худро идома медиҳад. Дар «Ас-Савод-ул-аъзам» пас аз шарҳи назарии ақоиди ҳанафӣ барои таъйиди андешаҳои худ муаллиф қиссаҳои қуръонӣ ва нақлҳо аз рӯзгори ашхоси ақобири мазҳаб ва ирфон меоварад. Мунтаҳои қиссаҳои ин асар бошад, ҷанбаи матлаби назарино таъйид месозанд ва баъд аз анҷоми қисса муаллиф бо ҷумлаи дигар бардошт ва хулосаи худро ба ҳукми мулоҳизаи тасдиқии назари аввала баён месозад. Масалан, дар ҷараёни нақли қиссаи «Меъроҷ» натиҷаи ниҳоии ҳешро муаллиф ба таври зайл овардааст: «Ва андар Меъроҷ оёт ва ахбор бисёр омадааст. Аммо ин бас бувад оқилро» [3, 123].

Дар маҷмӯъ, ҳар ду асар бо зуҳури ҳеш дар таърихи насри форсу тоҷик ду шоҳаи як баҳши аъзми осори мансур – насри диниро пурвусъат ва ҳатто пайрезӣ намудаанд. Агар «Ас-Савод-ул-аъзам» аз намунаи барҷастаи насри илмии динӣ шинохта шавад, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» дар эҷоди насри бадеии динӣ ва бад-ин васила густариши қиссаҳои қуръонӣ дар адабиёти форсу тоҷик мақоми арзанда гузоштааст.

Китобнома:

1. Фафорова Умеда. Қиссаҳои «Қуръон» дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ». / Умеда Фафорова. – Хучанд: Ношир, 2004. – 400 саҳ.
2. Салимов Н. Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои 9-13). / Н. Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2002. - 398 саҳ.
3. Самарқандӣ, Абулқосим. «Ас-Савод-ул-аъзам»-и Абулқосими Фирдавсӣ. / Абулқосим Самарқандӣ. - Техрон, 1349 ҳ.к. – 260 саҳ.
4. Тарҷумаи тафсири Табарӣ. Қиссаҳо. Бозхони мутун ва вероии матн. Ҷаъфар Мударрисӣ Содикӣ. – Техрон, 1373 ҳ. – 440 с.

ВИЖАГИҲОИ УСЛУБӢ ВА ҲУНАРИИ «АС-САВОД-УЛ АЪЗАМ»-И АБУЛҚОСИМИ САМАРҚАНДӢ ВА «ТАРҶУМАИ «ТАФСИРИ ТАБАРИ»

Муаллиф дар мақолаи «Ас-Савод-ул-аъзам»-и Абулқосими Самарқандӣ ва «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» хусусиятҳои услубии умумӣ ва фарқкунандаи ин ду асари мансури мазҳабии давраи Сомониёнро баррасӣ намудааст. Дар асоси таҳқиқи муқоисавӣ муаллиф ба хулосае меояд, ки қиссаҳои «Ас-Савод-ул-аъзам» нисбат ба қиссаҳои «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ғайрибадеӣ ҳастанд, зеро дар ин асар

истилохоти динӣ фаровон буда, услуби илмӣ истифода шудааст. Бинобар ин, муаллиф ин асарро ба намунаҳои насри илмии динӣ ва «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»-ро ба намунаи насри бадеии динӣ нисбат медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: «Ас-Савод-ул-аъзам»-и Абулқосими Самарқандӣ, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ», сабк, адабиёти форсу тоҷик, қарни X, ҷанбаҳои адабӣ, вижагиҳои хунарӣ, қисса, насри динӣ.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ «ТАРДЖУМАИ «ТАФСИРИ ТАБАРИ»-И «АС-САВОД-УЛ-АЪЗАМ» АБУЛЬКАСИМА САМАРҚАНДИ

В данной статье анализу подвергнуты общие и отличительные стилистические особенности в этих двух прозаических религиозных произведениях периода Саманидов. На основе сопоставительного анализа автор приходит к выводу, что предания, приведенные в «Ас-Савод-ул-аъзам», являются менее художественными по сравнению с кассами «Тарджумаи «Тафсири Табарӣ», так как в этом произведении избыточно религиозные термины и используется строгий научный стиль. Поэтому автор относит данное произведение к образцам религиозно-научной прозы, а «Тарджумаи «Тафсири Табарӣ»- к образцам художественно-религиозной прозы.

Ключевые слова: «Ас-Савод-ул-аъзам» Абулькаси́ма Самарқанди, «Тарджумаи «Тафсири Табарӣ», стиль, персидско-таджикская литература, X век, художественные особенности, қисса, религиозная проза.

STYLISTIC AND ART FEATURES OF "TARJUMAI «TAFSIRI TABARI" AND "AS-SAVOD-UL-A'ZAM" OF ABULQASIM SAMARQANDI

In article "Stylistic and art features of "Tarjumai « Tafsiri Tabari" and Abulkasim Samarkandi's "As-Savod-ul-a'zam" the author analyzes the general and distinctive stylistic features in these two prosaic religious works of the Samanid period. On the basis of the comparative analysis the author comes to a conclusion that the legends provided in "As-Savod-ul-a'zam" are less art, in comparison with the legends of "Tarjumai «Tafsiri Tabari" as in this book many religious terms and strict scientific style are used. Therefore the author carries this work to samples of religious and

scientific prose, and "Tarjimai « Tafsiri Tabari" to samples of art and religious prose.

Keywords: "As-Savod-ul-a'zam" of Abulqasim Samarkandi, "Tarjimai « Tafsiri Tabari", style, Persian-Tajik literature, X th century, art features, story, religious prose.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гаффорова Умеда - доктори илми филология, профессор, директори Институти илмҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров; тел.: (992) 92-780-8-50, e-mail: umedagafar1@mail.ru.

Сведения об авторе: Гафарова Умеда – доктор филологических наук, профессор, директор Научно-исследовательского института гуманитарных наук при Худжандском государственном университете имени академика Б.Гафурова. тел.: (992) 92-780-88-50, e-mail: umedagafar1@mail.ru.

About the author: Gaforova Umeda - Doktor of science in philology, professor. Director of the Human Research Institute of Khujand State University named after academician B.Gafurov; tel.: (992) 92-780-8-50, e-mail: umedagafar1@mail.ru.

ШИНОХТИ ФУРӢҒИ ФАРРУХЗОД ДАР ТОҶИКИСТОН

*Матлубаи Мирзоюнус
ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров*

Фурӯғи Фаррухзод аз пурфурӯғтарин чехраҳои ҳунари адабӣ дар садаи ХХ аст, ки партави нубӯғи шоириаш на танҳо ба шеъри Эрон, балки ба ашъори кулли форсизабонон то имрӯз рӯшани мебахшад.

Зимнан барои шеъри хуб мафоҳими вақту фазо, марзу бум нисбӣ аст, яъне бо он ки шеър зодаи замони мушаххас ва фарогири фазои мушаххас аст, бе ҳеч душворӣ деворҳои сангини қарнҳоро раҳна мезанад ва бе рӯхсатнома аз марзҳои мамолики мухталиф мегузарад ва дар остонаи дилҳои ҳассос қарор мегирад. Боқӣ, ба ихтиёри дил аст, ки дарро рӯи он шеър мекушояд ё не. Ба ин далел аз Робиа то Фурӯғ, бо он ки даҳ қарн ин дуру аз ҳам ҷудо мекунад, фосилаи зиёде нест.

Фурӯғ агар зинда мемонд, имсол ба синни 80 мерасид. Таваллуди ӯ ба 15 даймоҳи соли 1313 баробар ба 5 январи 1935 ва вафоташ ба 24 баҳмани соли 1345 баробар ба 14 феввали 1967 мувофиқ омадааст. Дар ин фурсати кӯтоҳ – ҳамагӣ 32 сола, ки сарнавишт барояш муқаррар карда буд, ӯ ҷаҳор маҷмӯаи ашъор, аз ҷумла «Асир», «Девор», «Исён», «Таваллуде дигар»-ро интишор намуд ва ба унвони як шоири навгаро ва соҳибсабк эътироф гардид.

Дар Тоҷикистон аввалин бор ашъори Фурӯғ дар солҳои 60-уми асри мозӣ ба таъб расид. Ба қавли муҳаққиқи ҷавони тоҷик Шоира Пӯлодова «пораҳое аз ҷакидаҳои хомаи Фурӯғи Фаррухзод солҳои 60-ум тавассути матбуоти даврӣ, аз ҷумла маҷаллаи “Садои Шарк” №1 аз соли 1966 (шеърҳои “Бӯса”, “Хотирот”, “Даъват”) ва №10 аз соли 1970 (шеъри “Посух”) интишор ёфта буд» ва соли 1973 дар маҷмӯаи «Амвоҷи Қорун», ки шомили намунаҳои ашъори адибони муосири Эрон буд, 22 шеъри Фурӯғ ҷой дода шуд [2]. Ин маҷмӯа аз ҷониби аҳли адаб ва ҳаводорони шеър хеле хуш пазируфта шуд ва як воситаи хуби ошноӣ бо шеъри имрӯзи Эрон, аз ҷумла Фурӯғи Фаррухзод гардид.

Дар шакли китоби алоҳида ашъори Фурӯғ дар Тоҷикистон бори аввал соли 1983 бо эҳтимоми муҳаққиқи хушзавқи тоҷик Наима Қаҳҳорова таҳти унвони «Таваллуде дигар» ба таъб расид. Бояд гуфт, ки ин маҷмӯа тақрори китоби ҳамноми шоир набуда, балки мунтаха-

би ашъори Фурӯғ аз тамоми мероси адабии ўст. Дар пешгуфтори мухтасаре, ки ба қалами мураттиб мансуб аст, ў саъй намудааст, ки чанд сухан роҷеъ ба зиндагӣ ва марги Фурӯғ бигӯяд ва чехраи ўро аз назари донишмандон ва шоирони Эрон боз намуда, дар айни ҳол назари худро дар бораи хунар ва ибтикори ў ба қалам диҳад. Аз ҷумла, ба андешаи Наима Қаҳҳорова, «ў барҳақ ҳассосияти Ҳофиз, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Абдуллоҳи Ансориро дошт. Дар аксари шеърҳои ў ин ҳассосиятро хонанда мушоҳида хоҳад кард, алалхусус дар маснавии «Ошиқона»-аш. Барҷастагии шеъри Фурӯғ дар самимият ва садоқати он аст. Шеър беҳтарин ифодакунандаи ҳиссиёти ла-тифи инсонӣ, забони розу ниёзҳои башар аст. Ин ҳама сӯзу мастӣ, шӯру шавқ ва гиромитарин андешаҳо дар сатрҳои рангини Фурӯғи Фаррухзод шакл пазируфтаанд» [15, 12]. Маҷмӯаи мазкур, ки хеле зуд камёб гардид, пас аз даҳ сол дубора бо теъдоди 6000 ба таъб расид ва ин бор низ алоқамандон бо камоли ташнагӣ онро харидорӣ карданд.

Агар як роҳи ошноии хонандагони тоҷик бо Фурӯғи Фаррухзод интишори ашъори ў дар матбуоти даврӣ, маҷмӯаҳои дастҷамбӣ ва китобҳои алоҳида бошад, роҳи дигар таълифоти аҳли адаб ва пажӯҳишгарон дар доиратулмаорифҳо, китобҳои дарсӣ, мақолоти илмӣ ва таҳқиқӣ мебошанд. Дар ин амр хидмати профессор Худойназар Асозода, суханвар ва хунарманди мумтоз Муҳиддини Олимпур, шоири соҳибназар Фарзона, адабиётшиносон Субҳони Аъзамзод, Нуралии Нурзод, Фирӯз Набиев ва чанди дигар шоистаи зикр аст. Устоди шодравон Асозода тарҷумаи ҳол ва намунаҳои ашъори Фурӯғро ба китоби дарсии донишҷӯёни бахшҳои забон ва адабиёт ворид намуда, дар тарғиби шахсият ва хунари Фурӯғи Фаррухзод хидмати босазое анҷом дод. Муҳиддини Олимпур рисолати худро дар пайвастании кулли форсизабонон, шиносонидани ситораҳои Шарқ дарёфта буд, бинобар ин ошноӣ бо Нодири Нодирпуру Фурӯғи Фаррухзод ва ҳофизону сарояндагони номвари кишварҳои Эрону Афғонистон дар солҳои 80 ва ибтидои солҳои 90 (то замоне ки зинда буд) аз ҷониби ў ҳам дар барномаҳои телевизионӣ, ҳам тавассути аккосиҳои хунармандона ва ҳам тариқи расонаҳои хабариву нашрияҳо сурат гирифтаанд. Дар як буклете, ки бо тиражи хеле зиёд интишор намуда буд, се акси се шоири саршиноси се кишвари форсизабон: Симини Бехбаҳонӣ, Лайло Сароҳат Рӯшанӣ ва Фарзонаи Хучандиро бо намунаҳои ашъорашон ҷой дода буд. Он замон Фарзона ҳудуди 25 сол дошт. Ва ҳамин Муҳиддини Олимпур буд, ки бори аввал сабти садои Фурӯғро ба ў шунавонд ва ангеаҳои шигифтангезе дар зехни ў рӯ заданд:

«Чанд сол пеш, вақте Муҳиддини Олимпур сабти овози Фурӯғро, ки шеъри имрӯз ё ба истилоҳ шеъри сафед хондааст, бароям шунавонид, ман дар баробари он фазои густарда ҳайрон мондам. Ин тариқи ба форсӣ сухан гуфтан ҳанӯз барои ман ноошно буд. Зехни ман, ки ҳамеша аз ашъори суннатӣ, ки зарбею тамкине дорад ва садоҳову рангҳову эҳсосу растагориҳо низ дар ҳисори аркони арӯз сурат мегиранд, пур буд ва ман омода набудам, дар ин фазои нав фикрамро парвоз диҳам. Яъне он вақт он ашъори Фурӯғро нафаҳмидам ва ба шеъри суннатияш дил бастам, вале пеши худ меандешидам, ки Фурӯғ як давраи том ғазал гуфтааст, басо марохилро аз шеъри анъана сипарӣ кардааст, то оқибат дар шеъри озод худро онгуна, ки мехост, офаридааст. Маҷмӯаи «Таваллуде дигар», ки нуктаи авҷ аст дар шеъри Фурӯғ, танҳо як ғазал дорад, дигар боқӣ ҳама ашъори мутанаввеъ ҳастанд. Аммо он ғазал ҳам он чунон Фурӯғомез шудааст, ки нақши хутути гӯяндааш равшан ба назар меояд... Ӯ тамоми он самбулҳову устураҳои ҳазорсоларо, ки оростагари ғазал буданд, сӯе гузоштааст ва маънию калимотро аз ҷаҳони худ гирифтааст» [12, 37].

Фарзона, ки аҳли адаб ўро гоҳе пайрави Фурӯғ мехонанд, ҳам дар мақолаи махсус ва ҳам мусоҳибаву сафарномаҳои худ борҳо назар ва муносибати худро ба шеъри Фурӯғ баён намудааст. Мақолаи ин шоири тоҷик таҳти унвони «Дарёи сӯзон», ки соли 1993 таълиф шудааст, ҳам дар матбуоти даврӣ ва ҳам дар китоби шоир, ки бо ҳамин ном интишор ёфт, хеле нуктаҳои зарифро дар иртибот бо ҳунари шоирии Фурӯғ боз менамояд. Нахуст, суоле бармеояд, ки чаро ин мақола «Дарёи сӯзон» унвон гирифтааст? Худи муаллиф ба ин суол чунин посух медиҳад: «дарёи жарфнои пургавҳар, ки номаш Фурӯғ аст. Ин дарёи мӯъҷиза аст ё дарёи сӯзон. Ва ман, мане, ки аз обу оташ метарсам, дар соҳили ин дарё нишастаам ва меандешам, ки чӣ гуна худро бояд созам» [12,39]. Чунонки аз ин гуфта бармеояд, сухан дар бораи пайравӣ ё тақлид нест, сухан дар бораи худсозист.

Медонем, ки аксари муҳаққиқон саъй намудаанд, ки рамзу рози унвони маҷмӯаҳои Фурӯғро ба таври худ шарҳ диҳанд. Фарзона мегӯяд, ки «Ман ин номҳоро барои худ андак дигаргунатар тафсир кардаам. «Асир» ва «Девор» дар замоне ба зухур омадаанд, ки Фурӯғ ҳанӯз дар деворҳои дунёи хонаводагии худаш равшана мечуст ба дунёи бузургтар, ҳанӯз асири он калимоту самбулҳои маъмуле буд, ки аз дигарон буданд ва ба парниёни ҳарири шеъри ӯ дарбех мешуданд. Ин давраи ҷустуҷӯҳо будо талошҳо барои аз ҳама муҳосираҳои рӯҳӣ раҳо шудан ва худро офаридан. Ин даврае буд, ки ӯ ҳамчун Шоир дар

батн шакл мегирифт ва рӯзе бояд ба тамоми мерасиду берун меомад ва ин лаҳзоти берун омаданро ӯ «Исён» ном дод ва баъд таваллуд шуд Шоири комил, Шоире, ки буданаш мехост» [12, 37].

Барои ҳар соҳибқалам масъалаи асосӣ расидан ба мақоми соҳибсабкӣ аст. Сабк зоҳиран намоишгари либоси фикр аст, яъне ғолибан мутааллиқ ба шакли асар аст, ҳарчанд ки «тарзи баён» ва матлабе, ки баён мешавад, бояд пайванди бехалал дошта бошанд. Дар бораи тарзи баёни Фурӯғ андеша карда, Фарзона мегӯяд: «Ман фикр мекунам, ки Фурӯғ барои шеъраш хеле вақт пирохани муносиб чуста аст, пирохане, ки дар он ҳама тани пушукӯҳи шеъраш бо он рӯҳи ношикебо чо шаванд, вале баъд дарёфтааст, ки бехтарин пирохан барои шеър урёнист. Урёнӣ! Яъне, чи гуна урёнӣ? Урёнии оина, урёнии об. Агар ба рӯи оина парда кашед, ҷавҳараш нонамо мешавад, пас шумо худро чи гуна мебинед?». Пайванди Фурӯғ бо зиндагии воқеӣ аз назари Фарзона хеле қавист, он сон аст, ки ӯ «ҳаргиз аз қорбасти вожаҳое, ки моли шеър набуданд, парҳез намекунад ва мегӯяд: « ба ман чӣ, ки ин калимот шоирона набуданд. ҷон, ки доранд, шоиронашон мекунем». Дар шеъре омадааст:

*Овози гунги ҳамҳамаи қурбоғаҳо
Печида дар сукути пур аз рози нимашаб.*

Қурбоға чи мавҷуди дағал аст. Ҳам худаш ва ҳам номаш. Аммо ин дуруштиву зиштӣ батамом барҳам мехӯрад, вақте ба шеъри Фурӯғ ворид мешавад. Ба шеъри ваҳшии худрӯй, ба шеъре, ки ороиши маснӯиро хуш надорад, ба шеъре, ки тамомии зебоияш дар ҳақиқати самимонаи ӯст» [12, 40]. Мисли ҳамин ворид шудани «бастанӣ» ба шеър, ё «финҷони чой».

Фарзона ба нубӯғи шоирии Фурӯғ арҷ мениҳад, аммо дар баробари ин барои зеҳни ӯ баъзе нуктаҳое пазируфтани нест, Чунончи ворид кардани тафсилот ва рози шабистон ба шеър аз назари ӯ, «таҷовуз ба ҳаддҳои худовандӣ» аст. Дар баробари ин шоири тоҷик дарк мекунад, ки Фурӯғ «бепарда сухан мегӯяд ва ҳақиқати худро мекушояд. Хаёле ҳам намекунад, ки агар рӯҳониён мехонанд, чӣ мегӯянд ва агар вазирон мехонанд ё ҷӯпонон. Не, ӯ ба роҳи худ меандешад ва ба ин роҳи кӯтоҳ, ки аз фосилаи мелод то марғ вучуд дорад. Ва агар чизеро ҳам пинҳон медошт, ӯ ба худ хиёнат мекард, зеро миёни ӯ ва хонандаш девор сар мекашид, инҳо ба ҳам маҳрам намешуданд» [12, 41].

Ҳоло муҳаққиқони зиёде дар Эрон Афғонистон ва Тоҷикистон мехоҳанд қаробати шеъри Фарзонаро бо шеъри Фурӯғ муайян ку-

нанд. Чунончи, шоир ва муҳаққиқи афгон Дастгири Ноил дар мақолаи “Фурӯғ, Фарзона ва шеъри имрӯз”[5], адабпажӯхони эронӣ Алиасғари Шеърдӯст дар китоби. “Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик”[16], Парвона Барорпур. дар рисолаи, “Омӯзиши муқоисавии масоили ашъори Фурӯғи Фаррухзод ва Фарзонаи Хучандӣ” [9], Сими́ни Файзуллоҳӣ “Таҳқиқи муқоисавии оҳангҳои иҷтимоӣ дар ашъори Фурӯғи Фаррухзод ва Гулрухсор Сафиева” [10], Алиасғари Буванди Шаҳриёрӣ ва Тоҳира Сайидризоӣ “Муқоисаи шеъри Фурӯғи Фаррухзод, Фарзонаи Хучандӣ ва Холида Фурӯғ аз манзари назарияи Ҷонсун ”[1], адабиётшиноси тоҷик Нурув Нуралӣ дар мақолаҳои “Фурӯғ, Сипехрӣ дар вусъатободи шеъримуосири тоҷик”[1] ва “Фурӯғ ва шеъри бонувони тоҷик” талош кардаанд, ки пайвандҳои зехнии шеъри Фурӯғро бо ашъори занони шоири дигар, аз ҷумла Фарзона ба риштаи таҳқиқ кашанд.

Дар иртибот бо масъалаи пайравӣ ва идомаи суннатҳои адабӣ Фарзона мисоле аз Фурӯғ меорад: «Фурӯғ дар мавриди шеъри Нимо Юшич – нахустин гӯяндаи шеъри нав гуфта буд, ки «Ман ҳаргиз намеҳохам муқаллиди бевичдони Нимо бошам». Ман ҳам ҳаргиз намеҳостам муқаллиди маънирабӯи Фурӯғи Фаррухзод бошам ё Аҳавони Солис, ё Сипехрӣ, ё устодон Лоиқу Гулрухсор ё каси дигар» [12, 41].

Фарзона дар як идда осори дигари худ, аз ҷумла сафарномаву мусоҳибаву мақолоташ низ назари худро ба шеъри Фурӯғ баён намуздааст, ки ҳамаи онро метавон бо ҳам маҷмӯа кард. Чунончи, дар сафарномаи Ингилистон “Хуршедҳои шаҳри туманпӯш”, сафарномаи Эрон “Шеъри хокӣ, шеъри обӣ, шеърҳои офтобӣ”, дар мусоҳиба бо адабиётшиноси варзидаи Эрон Муҳаммад Хуқуқӣ ва дар мақолаи “Паёми гули ёс” роҷеъ ба шаклу қолаб, ҳунари маънисозӣ ва тасвирнигорӣ, вожагузинӣ, авзони арӯз ва қолабҳои нави шеърӣ изҳори назар намуздааст. Дар мақолаи охир Фарзона аз ҳунари шоирии бонувони суханвар ҳарф зада, дар айни ҳол шеъри Фурӯғро бо ашъори яке аз муваффақтарин шоирони имрӯзи тоҷик Гулрухсор муқоиса мекунад:

«Масалан, Фурӯғ панҷараро дӯст медошт. Нигоҳи ӯ ба хутути дунё ба василаи як панҷарае буд, ки ӯро ба меҳмониҳои офтоб ва гунчишкон мебард. Фурӯғ бузургтарин масоили иҷтимоӣро бо ҳарфҳои отифӣ мегуфт. Ӯ хеле нарму латиф сухан мегуфт, аммо чунон мегуфт, ки ҷаҳон ӯро мешунид. Ӯ сиёсӣ набуд, аз матолиби хусусии худ, ки ҳамзамон эҳсоси ҳамагонии қулли инсонҳо ҳам ҳаст, ҳарф мезад. Аммо Гулрухсор шоирест, ки шахсияти худфурӯзаш дар чорсӯ

чарака мезанад. Чараси фарёдаш хуфтаҳои ҳазорсоларо бармехезонад, чуръату часорати беназираш дили мардхоро меларзонад. Касе тасаввур намекунад, ки ӯ баъди ҳамаи садамаҳои рӯҳонӣ ва сактаҳои иҷтимоӣ таслимшудаду фурӯнишаста дар баробари панҷарае ашк резад. Ӯ вақти киёми шадидтарин дардҳо истеъдоди хандидан ва ранҷро мағлуб кардан дорад. Ӯ вучуду суруди захминашро боз ба майдони пайкор меорад, ӯ ба мо латифаи ширин намегӯяд, балки разм мекунад бо аҳреманони зиндагӣ, бо қотилони имон, бо веросторони беинсофи рӯҳи башар, бо зулми тақвим, бо ҳар чи наҳс, бо ҳар чи зишт» [13, 86]

Шоир ва адабиётшиноси тавонои тоҷик Нуралӣ Нуров дар мақолаи худ аз ташаккули мактаби нерӯманди шеъри Фурӯғ дар Тоҷикистон, бардошти шоирони тоҷик Фарзона, Адиба, Гулноз, Шаҳнозро аз Фурӯғ ҳарф зада, аз ашъори ҳар кадоми инҳо намунаҳоеро меорад ва бо шеъри Фурӯғ рӯ ба рӯ мегузорад. Чунончи менависад:

“Фарзона, шоири шӯҳратёри тоҷик, ки бешак, аз пешгомони адабиёти имрӯзи форсӣ шинохта шудааст, бо эътиқоду ихлосе тамом ба дунболи Фурӯғ сухан ба забон меоварад ва ин шеъри худро, ки “Номаи табрик” унвон дорад, истиқболӣ аз шеъри “Эй ҳафтсолагӣ”-и Фурӯғ медонад ва дар оғози шеър ба ин ишора ҳам карда:

*Шоҳонаи азиз!
Ин субҳи шаҳрвар (шаҳревар) ба қудуми ту офтоб,
Гулдастае зи хӯшаи анвор бастааст.
Бар остонае, ки қадам мениҳӣ, бубин,
Тарҳи азизи кӯдакии ман нишастааст.
Имрӯз ман аз ойина мепурсам,
Тасвири ҳафтсолагиам ку?” [7]*

Дарвоқеъ шеъри «Эй ҳафтсолагӣ»-и Фурӯғ аз чаззобтарин ашъори ин суханвар аст, ки ба қавли Фарзона, ҳар кас, ҳатто касе ки маънишинос нест, аз он андӯҳи боҳтанро ба хубӣ эҳсос мекунад:

*Эй ҳафтсолагӣ!
Баъд аз ту, ки ҷои бозимон зери миз буд,
Аз зери мизҳо
Ба пушти мизҳо
Ва аз пушти мизҳо
Ба рӯи мизҳо расидем.
Ва аз рӯи мизҳо бозӣ кардем
Ва боҳтем, ранги туро боҳтем.*

Аммо бояд гуфт, ки агар дар шеъри Фурӯғ андӯху яъси шоир ифода ёфта бошад, дар шеъри Фарзона, ки эҳдо дар рӯзи ҳафтсолагии кӯдакаш аст,

хотироти ширини кӯдакӣ бозгӯ шудааст ва ин шеър номаи шо-диангез аст.

Мақолаи дигари Нуралӣ Нуров «Муфассири руъёҳо» нақде ба китоби нависандаи ин сатрҳо «Шукуфаи андӯх» аст, ки дар он муаллиф бо камоли донишмандӣ ва некназарӣ ин китобро аз назари мӯхтаво ва сабк ба риштаи таҳқиқ мекашад [8].

Дар мақолаи адабпажӯхи жарфнигар Субҳони Аъзамзод «Нимнигоҳе ба шеъри Фурӯғ ва навгонии фурӯғшиносии тоҷик» низ, ки рисолаи мо «Шукуфаи андӯх» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, муаллиф на танҳо ба ин асар баҳо медиҳад, балки назари худро низ ба шеъри Фурӯғ ва фурӯғшиносии тоҷик баён менамояд. Ӯ дуруст қайд мекунад, ки роҷеъ ба паҳлуҳои зиндагӣ шахсият ва даҳои шоирии Фурӯғ як зумра осори таҳқиқе ба қалами пурмоятарин ва бонуфузтарин муҳаққиқони эронӣ, зубдагони таҳқиқоти адабии эроншиносӣ дуктур Ризо Бароҳанӣ, дуктур Сирусӣ Шамисо, дуктур Фатҳуллоҳи Давлатшоҳӣ, Бехрӯзи Ҷалолӣ, Муҳаммади Ҳуқуқӣ ва чанде аз пажӯҳишгарони тоҷик, амсоли профессор Худойназар Асо-зода ва Наима Қаҳҳорова таълиф шудаанд. Агар арсаи пажӯҳишҳои мутааддиди фурӯғшиносиро шабеҳи корзори пурнабарди ҳастиебии муҳаққиқон бишуморем, эшон бо як талоши ҷонгудозонае барои «бозхонии хутути рамз, омезиши чашмҳову дастҳо, оинаву панҷараҳо ва шабҳову тирагиву зулматҳои хастагинопазир»-и Фурӯғ даст ёзида-анд, ки ниҳоят чашмгиранд» [4,42].

Дар бораи равобитаи адабии Тоҷикистон бо Эрон ва масоили шинохти Фурӯғи Фаррухзод дар кишвари мо муҳаққиқи ҷавон Шоира Пӯлодова зимни дастабандии осори марбут ба ин шоир мақолаи судманде таълиф намудааст [10].

Дар поёни ин мақола чанд ҳарфе роҷеъ ба рисолаи «Шукуфаи андӯх» [6] афзуда мешавад. Ин рисола соли 1999 таълиф шуда, дар 232 саҳифа интишор ёфтааст. Рисола аз пешгуфтор, ду боб, сӯгномаҳои шоирон дар марги Фурӯғ ва китобнома иборат аст. Агар дар боби аввал лаҳазоти зиндагии воқеии Фурӯғ дар фазои шеъри ӯ мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад, дар боби дуюм ба зиндагии ҳунарии Фурӯғ таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст. Дар ин қисмати китоб ҷаҳоншиносии Фурӯғ, калимаву таркиботи калидӣ, аз ҷумла «дастҳо», «оина», «паранда» ва «шаб» дар маърази таҳқиқ қарор гирифта, муаллиф б шеъри Фурӯғро тафсир намудааст. Дар фаслҳои дигари рисола

муҳимтарин аносири бадеии шеъри Фурӯғ ва ибтикори ин шоир дар шеъри форсӣ ба қалам омадааст.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки шинохти Фурӯғ дар Тоҷикистон қариб 50 сол аст, ки идома дорад. Вале бояд гуфт, ки ҳам дар бознаши ашъори ӯ ва ҳам дар таҳқиқи осораи ӯ ҳам имкон дорад, ки қорҳои муҳиму арзишманд ба сомон бирасад. Зеро Фурӯғ воқеан ҳам мисли ҳеҷ кас набудааст, зеро, ба қавли шоири иродатманди ӯ «касе ба он авҷи офтобии сухан чун Фурӯғ бебоку зебо раҳ накушодааст. Бонӯе дар меҳроби дилҳо ингуна равшанчароғе наафрӯхтааст, ки Фурӯғ. Бонӯе, ки вучодаш ва рӯҳаш ҳама фарёди зебоӣ буданд» [11, 39]. Бинобар ин ба итминон метавон гуфт, ки шинохти Фурӯғ дар Тоҷикистон идома дорад ва адабпажӯҳии тоҷик рисолаву мақолоти навобаронаву пурмоҷро аз донишварон ҳамеша интизор аст.

Китобнома

1. Алиасғар Буванди Шаҳриёрӣ ва Тоҳира Сайидризоӣ. Муқоисаи шеъри Фурӯғи Фаррухзод, Фарзонаи Хучандӣ ва Холида Фурӯғ аз манзари назарияи Ҷонсун. // Пажӯҳиши адабиёти муосири ҷаҳон, давраи 19, №1, 1393, аз с.45 то 71.

2. Амвоҷи Корун. Бо кӯшиши Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҷобул Додалишох. – Душанбе: Ирфон, 1973.-312 с.

3. Асозода Х. Таърихи адабиёти Эрон. / Х. Асозода. – Душанбе, 1997.

4. Аъзамзод С. Нимнигоҳе ба шеъри Фурӯғ ва навғонии фурӯғшиносии тоҷик. // Хучанд, 2000, № 6, с. 41-45

5. Дастгири Ноил. Фурӯғ, Фарзона ва шеъри имрӯз // Хучанд, 1997, №12, с. 79

6. Матлубаи Мирзоюнус. Шукуфаи андӯх. / Мирзоюнус Матлуба. – Хучанд, 1999. - 232 саҳ.

7. Нуров Нуралӣ. Фурӯғ, Сипеҳрӣ дар вусъатободи шеъри муосири тоҷик, Чашмандози шеъри форсӣ. / Нуралӣ Нуров Нуралӣ, 2004, с. 92

8. Нуров Нуралӣ. Муфассири рӯёҳо // Ҳақиқати Суғд, 2000, июн

9. Парвона Барорпур. Сравнительное изучение проблем творчества Фуруг Фаррухзод и Фарзона Худжанди. Автореф. дисс. канд. филол. наук, Душанбе, 2012 – 24 с.

10. Пӯлодова Шоира. Чанд сухан дар бораи равобити адабии Эрон ва Тоҷикистон // Аҳбори ДДХБСТ, 2015, № 2 , с. 146

11. Симини Файзуллоҳӣ “Сравнительный анализ социальных мотивов поэзии Фуруги Фаррухзод и Гулрухсор Сафиевой” Автореф. дисс. канд. филол. наук, Душанбе, 2012, -25 с.

12. Фарзона. Дарёи сӯзон (маҷмӯаи мақолаҳо)/ Фарзона - Душанбе: Адиб, 2014, - 240 сах.

13. Фарзона. Паёми гули ёс. Дар китоби Дарёи сӯзон. – Душанбе: Адиб, 2014, - с. 83-89

14. Фарзона. Хуршедҳои шаҳри туманпӯш. Дар китоби Дарёи сӯзон, Душанбе, Адиб, 2014, с.89-123

15. Фарзона. Шеърҳои хокӣ, шеърҳои обӣ, шеърҳои офтобӣ. Дар китоби Дарёи сӯзон, Душанбе, Адиб, 2014, с.13-21

16. Фуруғи Фаррухзод. Таваллуде дигар (тартибдиҳанда Наима Қаҳҳорова). - Душанбе: Адиб, 1993. - 173 сах.

17. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеърҳои имрӯзи тоҷик, Алиасфар Шеърдӯст. – Д.: Адиб, 1997. - 272 сах.

ШИНОХТИ ФУРУҒИ ФАРРУХЗОД ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таърих ва мӯҳтавои осоре, ки барои шинохти шоири бузурги Эрон Фуруғи Фаррухзод мусоидат мекунанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаалиф на танҳо ба масъалаи нашри осори шоир дар Тоҷикистон, балки роҷеъ ба интишори мақолаву гузориш ва монографияҳои марбут ба шеърҳои ӯ таваҷҷӯҳ зоҳир намулдааст.

Дар мақола осори адабиётшиносон ҳам ба тартиби хронологӣ ва ҳам дар иртибот бо масоили меҳварии Фуруғшиносӣ – ибтикорот дар шеърҳои форсӣ, мавзӯву мӯҳтаво, поэтикаву сабк мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Зикр мешавад, ки эҷодиёти Фуруғи Фаррухзод ба шеърҳои муосири тоҷик низ таъсиргуздор аст. Дар ҳулоса роҷеъ ба нашри маҷмӯаи ашъори шоир, силсилаи мақолоти илмӣ, очерки сафарӣ, монографияи махсус ва ашъоре, ки ба ифтихори ин шоир дар Тоҷикистон рӯи қор омадаанд, суҳан рафтааст.

Вожаҳои калидӣ: Фуруғшиносӣ, маҷмӯаи ашъор, мақола, сафарнома, адабпажӯх, эроншиносӣ, сабк, муҳаққиқ

ФУРУГОВЕДЕНИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена изучению творчества известной иранской поэтессы Фуруг Фаррухзод в Таджикистане. В ней рассмотрены не только вопросы издания творчества поэтессы в Таджикистане, но и публикация статей, заметок и монографии, посвященных ее поэзии.

Работы литературоведов анализируются как в хронологическом порядке, так и в связи с поставленными в них проблемами фуруговедения относительно ее новаторства в персоязычной поэзии, тематики, содержания, поэтики, стиля. Устанавливается, что творчество Фуруг Фаррухзод оказало влияние и на таджикскую современную поэзию. Делается вывод о существовании специальных изданий ее сборников стихов, цикла литературоведческих статей, путевых заметок, отдельной монографии, а также стихов, посвященных Фуруг Фаррухзод

Ключевые слова: Фуруговедение, сборник стихов, статья, петевые заметки, литературовед, иранистика, стиль, исследователь

FURUGH FARRUHZOD IN TAJIKISTAN

The article deals with the study of the great Iranian poetess Furugh Farruhzod in Tajikistan. The author considers not only the publication issues of the poetess's writings in Tajikistan, but also the publications of articles and monograph length studies devoted to her poetry. The article presents chronological analysis all the available publication and scholarly works in connection with Furugh Farruhzod in the context of literature genre studies focusing on her innovation in the Persian poetry, themes, content, poetics, style. Without doubts Furugh Farruhzod's works had also impact on the Tajik contemporary poetry.

Keywords: Furugh studies, a collection of poems, article, travel notes, specialist in literature, Iranian Studies, style, researcher

Маълумот дар бораи муаллиф: Матлуба Мирзоюнус (Ходжаева Матлуба Юнусовна), доктори илми филология, профессори кафедраи адабиёти муосири тоҷики, тел.: +992 92 733 56 96
matluba.khojaeva@gmail.com.

Сведения об авторе: Матлуба Мирзоюнус (Ходжаева Матлуба Юнусовна), доктор филологических наук, профессор кафедры таджикской современной литературы, тел.: +992 92 733 56 96
matluba.khojaeva@gmail.com.

About the author: Matluba Mirzoyunus (Khojaeva Matluba Yunusovna), Doctor of Philological Sciences, Professor of the department of Tajik Modern Literature, tel.: +992 92 733 56 96
matluba.khojaeva@gmail.com.

**БАРРАСИИ МАСОИЛИ МАТНШИНОСИИ
ОСОРИ ТУҒРАЛ ДАР ҲОШИЯИ ТАСҲЕҲ
ВА ТАҲИЯИ ДЕВОНИ Ӯ**

*Абдуллоев Ромизҷон Холмуминович
Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғ.Ғафуров*

Бо тасҳеҳ, тавзеҳот ва пешгуфтори шоир ва муҳаққиқи тоҷик Нуралӣ Нурзод омода гардидани «Девон»-и нисбатан мукаммали ашъори шоири маъруф ва суҳанвари мумтози нимаи дувуми асри нуздаҳ ва ибтидои асри ХХ Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ ишорат ба домана пайдо кардани фаъолияти илмии Нуралӣ Нурзод дар баҳши анҷом додани пажӯҳишоти арзандаву қобили мулоҳиза ва таъбу нашри осори ҳамин гуна пайравону алоқамандони мактаби бедилӣ, ки дар як давраи муайян бар асари ҳаводиси таърихӣ мавриди нақду баррасӣ қарор нагирифта буданд, дорад. Ба таъбири дигар, Нуралӣ Нурзод бо гироиши бештараф ба омӯзишу маърифати ашъори Мирзо Абдулқодири Бедил ва бозгӯӣ кардани таъсири он ба суҳанварони баъдии қаламрави Моваруннаҳр ҳамоҳангиаш ба раванди тасҳеҳу нашри нусаҳ низ бараъло эҳсос мешавад, ки чараён гирифтани чунин шева ҳам мучиби таъби нашри нави «Девон»-и Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ дар шароити кунунӣ гардид. Ҳамин гуна воқеаи муҳиму хотирмон барои илми тоҷик чандин сол қабл аз ин дар соли 2007 ҳангоми аз ҷоп баромадани «Девон»-и бозмондаи падарсолори шеърӣ форсӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ба вуқӯъ пайваста буд, ки шарафи таҳияи онро муҳаққиқи донишманди тоҷик Қодирӣ Рустам бар дӯш дорад. Омода намудани чунин нусаҳҳои хуби илмӣ-интиқодӣ ёрмандие барои ба марҳалаи сифатан нав ворид гардидани матншиносии амалӣ дорад, ки саҳми Қодирӣ Рустам ва Нуралӣ Нурзод дар ин радиф бо тасҳеҳи «Девон»-ҳои Рӯдакиву Туғрал бениҳоят калон мебошад. «Девон»-и ба тозагӣ оmodанамудаи муҳаққиқ Нуралӣ Нурзод бар асоси нусаҳи ҷопи сангии соли 1916 дар Бухоро интишор ёфта ва муқобала бо нашрҳои охир тасҳеҳ гардида, ҳовии 331 ғазал, 11 қасида ба шумули “Фироқнома” (дар ҷавоби “Фироқнома” – Анварӣ ва Ҳочуи Кирмонӣ), 12 муҳаммас, 5 мусаддас, 1 мусамман, “Соқинома”, “Наврӯзнома”, чанд маснавии кӯтоҳ, ки бо номи «Арза» омадаанд, ҳамчунин маснавии нотамоми “Лайлӣ ва Мачнун”, 9 рубой мебошад.

Тавре аз муқаддимаи «Девон» бармеояд, он бар асоси тартиби таҳияи «Девон»-и чопи сангии соли 1916 мураттаб гардида, зимнан во-баста ба суннати таҳияи девонҳо дар гузашта ғазалиёти дар ин нашр мавҷуд набуда бо муқобала аз нашрҳои дигар ворид карда шудааст. Бо он, ки чопи сангии «Девон»-и дар соли 1916 нашршудаи шоир аз камиву котиҳо оғоз намуда, зимни рӯйи қор овардани ҳамин гуна нусхаҳои ҷадид ба сифати яке аз маъхазҳои муҳими осори суҳанвар дар ибтидои асри гузашта мавриди назари муҳаққиқ қарор гирифтааст. Бо вучуди мавҷуд будани баъзе маъсалаҳои норавшани паҳлӯҳои ғазолияти эҷодии шоир пас аз нашри ин «Девон», шахсан ба такмили таҳрири нусхаи «Девон»-и худаш машғул шудани Нақибхон Туғрал ҳам, ки нусхаи чопи сангии мазкур натиҷаи он аст, хушбахтона маълумотҳо ҳастанд ва дар ҷараёни тасҳеҳ таваҷҷуҳи муҳаққиқро ҳамин гуна афзалиятҳо ба худ кашада, ӯро водор ба он кардааст, ки бо нигоҳ доштани хусусияти ин нусхаи муҳими ашъори шоир ба чопи нашри илмӣ-интиқодии «Девон»-и суҳанвар иқдом намояд. Ҳарчанд дар нашрҳои қаблӣ ишораҳои дар асоси ин нусха чоп гардидани онҳо мавҷуданд, вале боз ҳам маълум гардид, ки ханӯз ба таври бояду шояд ин маъсала мавриди назари мусахҳохон қарор нагирифтааст. Муҳаққиқ бо ҷалби як дафтари мусаввадаи шоир, ки фарогирандаи намунаҳои тозаи сурудаҳои шоир ба ҳисоб меравад, мушаххасан ба бозгӯии равишҳои пешанамудааш дар раванди тасҳеҳи ашъори шоир пардохта, имкони ба ин «Девон» ворид намудани ашъори дар матбуот нашршудаи Нақибхон Туғралро пайдо кардааст, ки то ин дам дар ягон маҷмӯаи осори чопшудаи суҳанвар ба таъбир нарасидаанд. Чун таваҷҷуҳи муҳаққиқ дар ҳангоми баҳогузорӣ ба осори матбуӣ суҳанвар ба барқарорсозии асолати матни мавриди назар бештар ҷалб гардидааст, бо баробари зикри ин гуна масоил ишораҳои ба ҷиғу-нагии таъбири ашъори Туғрал низ рӯйи қор овардааст. Масалан, бо нишон додани ин се байти мақтаи қасидаи дар «Гулшани адаб» ба-таъбирасида:

*Гар муддаӣ даъво кунад, ин назмро иншо кунад,
Худро абас расво кунад, зеро ки ҳазён парварад.
Осон набошад ин суҳан, дуррест аз баҳри адан,
К-аш оварӣ дар анҷуман, моно, ки нуқсон парварад.
Ин назми Қоонӣ бувад, гӯ Бедили сонӣ бувад,
Абётро бонӣ бувад, сад қасру айвон парварад.*

ки матнаш бо нусхаи чопи сангӣ мутобиқат доштааст, перомуни забт нашудани 17 байти ин қасида дар нашрҳои дигар иттилоъ додааст, ки истифодаи ин равиш ҳам метавонад ёрмандие дар нишон додани манзараи умумии осори то ин дам ба алоқамандони шеъри Туғрал манзур-

гардидаи шоир дошта бошад. Муҳаққиқ бо зикри ин се байти қасидаи шоир, ки бори аввал тавассути «Гулшани адаб» пешорӯи аҳли фазлу хирад гузошта шудааст, афзалияти ҳамин гуна сарчашмаҳоро дар муаррифии мероси чунин суҳанварони ношинохтаи солҳои ҳаштодуми асри гузашта бозгӯ кардааст. Бо назардошти чунин омил сабабҳои дар “Гиёҳи меҳр” ҳазф гардидани ғазалҳои шоирро пайдо намуда, навиштааст: “Албатта, яке аз сабабҳои берун мондани чанд ғазал аз ин маҷмӯа, ки онҳо дар чопи сангии соли 1916 мавҷуданд, шояд марбут ба иқтисоди сиёсати давр бошад, чун асосан ғазалҳои наъмада бештар матолиби диниву ирфонӣ ё хусусияти муноҷотӣ ба худ касб кардаанд”. Як афзалияти дигари нашри мазкур ҳазфи ашъори илҳокӣ ва дар ин замина муайян намудани муалифони онҳо мебошад, ки ба доманаи васеъ доштани ҷараёни кори тасхеҳи муҳаққиқ ишорат мекунад.

Дар ин раванд ҳам аз 7 ташбиби овардашуда дар китоби “Гиёҳи меҳр” танҳо як ададашро моли Нақибхон Туғрал медонад, ки бо матлаи:

*Сокиё, лабрез кун паймона, омад навбахор,
Май хуш аст он ҷо, ки бошад хоса андар сабзор!*

оғоз гардида. Ковишҳои илмии муҳаққиқ дар идомаи ҳамин гуна бозёфтҳо боиси ошкор шудани заминаҳои ба Нақибхон Туғрал нисбат ёфтани 6 ташбиби қасидаи Салмони Сочаҷи гардидааст. Ҳарчанд дар нашрҳои дигар дар бахши қасидаҳои шоир ин қасидаҳо, ки матлаъашон дар зер оварда мешаванд:

*Баҳору нигору шароби ҷавонӣ,
Касеро, ки бошад, зиҳӣ комронӣ.*

*Турки охучашмам, эй оҳуи чашмат шергир,
Сайди оҳуи туам, бар сайди хеш оҳу магир;*

*Шоҳиди моҳрухи ид барандохт ниқоб,
Сокиё, чилвай хуршеди тараб деҳ зи ҳичоб!;*

*Васфи моҳи ман чу шеъреро мунаввар мекунад,
Офтоб аз матлаъи он шеър сар бар мекунад;*

*Вақти субҳ асту лаби Дачлаву айёми баҳор,
Эй писар, киштии май то хати Бағдод биёр!;*

Боди Наврӯз насими гули раъно овард,

Гарди мушки Хутан аз домани сахро овард.

ҳазф гардидаанд, вале қисмати ба Салмони Соваҷӣ оид будани ҳамин гуна гузоришот бори нахуст аз ҷониби мурағтиби нашри ҳозир ба алоқамандони каломи Туғрал манзур карда шуд, ки ин ҳам ба боз шудани як масъалаи норавшани осори Нақибхон Туғрал ишорат мекунад. Тафовутеро байни ҳунари ин ду шоир эҳсос накардан агар аз як ҷиҳат бастагӣ ба ҳунари волои суханвари Нақибхон Туғрал дар ҷодаи сурудани ҳамин гуна қасидаҳои устодонаву халлоқона дошта бошад, аз ҷониби дигар ба хатти сирилик нашр нашудани “Девон”-и Салмони Соваҷӣ низ рабт дорад, ки мутаассифона имрӯз ҳам ин мушкилӣ рафъ нагардидааст. Маҷмӯан, ҷусторҳои муҳаққиқ як андоза гироиши Нақибхон Туғралро ба рубоиёти Абӯсаиди Абалхайр, Заҳирии Форёбӣ ошкор сохтааст ва инчунин аз сабаби як будани номи Туғрал ибни Арслон ибни Туғрал ибни Султон Маликшоҳ бо таҳаллуси Нақибхон Туғрал як рубоии он низ ба суханвар нисбат дода шудааст. Як хусусияти дигари фарқкунандаи нашри нави “Девон”-и Нақибхон Туғрал дорои тааллиқот ва тавзеҳот будани он аст, ки маҷмӯан наздики 50-саҳифаро ташкил медиҳад. Дар ин бахш фарқият ва тавзеҳоти воридкардаи муҳаққиқ бо риояи тартиби “Девон” аз рӯйи матни нусхаи ҷопи сангии соли 1916 рӯйи қор омада, тафовутҳои дар раванди тасҳеҳ бавучудомада бо усули рақамгузорӣ нишон дода шудаанд.

Муҳаққиқ танзими ғазалҳое, ки аз кутубу сарчашмаҳои дигар дарёфт намудааст, бо нигоҳ доштани усули девоннигорӣ ба роҳ монда, қайдҳояшро дар тавзеҳот доир ба он ворид сохтааст. Бо овардани намунаҳо дар муқаддима ҳарчанд мулоҳизаҳояш мухтасаран ба миён омадаанд, дар бахши тавзеҳот доманаи ҷунин ибтикороташ вусъат ёфта, аз ҳар ҷиҳат ҳалли масъалаҳои мавриди назар дар асоси меъёрҳои илмӣ сураат гирифтаанд. Масалан, дар мавриди ғазали нахустини “Девон”-и Туғрал, ки бо матлаи

*Ба аҷз аз нотавониҳо агар бурдӣ ту роҳ он ҷо,
Садон кӯси навбат зан зи моҳӣ то ба моҳ он ҷо!*

оғоз шудааст, менависад: “Ин ғазал бори аввал дар китоби «Навойи кибриё» ба нашр расидааст. Дар нусхаҳои “Гиёҳи меҳр,” ва “Девони ашъор”, “Куллиёти ашъор” мавҷуд нест”. Ҳамчунин муҳаққиқ дар бораи як ғазали нави нуҳбайтаи тахти рақами 174 дар тавзеҳот овардашуда, ки матлааш “Бод муборак туро тавқи мақоми Халил, Фулбаи тавқи ту шуд бо ҳарамии ҳақ далел” мебошад, навиштааст: “Ин ғазал дар нусхаҳои дигар мавҷуд нест ва бори аввал нашр мешавад. Ғазал аз китобхонаи шахсии шодравон Шучоъ Маҳмадшоев дарёфт шудааст.” Шеваи дигари пешанамудаи муҳаққиқ ба инобат гирифтани истифодаи

васеи истилоҳот дар шеъри Туғрал ба ҳисоб рафта, дар ин замина бо ворид намудани баъзе намунаҳои ашъори сарфиназаршуда дар нашрҳои дигар кӯшиши такмил бахшидани қисматҳои ноқомили “Девон”-и шоирро анҷом додааст.

Ин равиш дар мавриди як рӯбиҳои шоир ба қор рафтааст, ки дар муқаддима муҳаққиқ ба он ишора намудааст. Ӯ барои ба асолати каломии суҳанвар роҳ пайдо намудан зарурати тавзеҳи бархе аз ин мафҳумии вожагонро эҳсос намуда, фарқиятҳои матнӣ маъноии истилоҳҳои осори суҳанварро бо нашрҳои дигар нишон додааст. Масалан перомунӣ истилоҳи “думи ақраб” дар байти “Ба назди мо чи дами мору чи думи ақраб, Ба сӯи мо мафикан беш аз ин ту санги ҷафо» менависад: «Дар нашрҳои дигар «ибораи охири мисраъ ба шакли дами ақраб» омада, ки ба назар ғалат аст. Дар соири фарҳангҳо ҳамчун истилоҳи нучум низ ибораи мазкур ба шакли «думи ақраб» ба маънии яке аз манозили қамар дар бурҷи ақраб тавзеҳ ёфтааст”.

Ҳамчунин дар мавриди истилоҳи фалсафии “кайфу кам”, ки дар нашрҳои дигар ба шакли дағали “кайфи дил” сабт гардидааст, чунин мулоҳиза дорад: “Ин дар нашрҳои ахир чунин омада: “Эътибори мову ман аз нашъаи кайфи дил”. Аммо дар нашри “Гиёҳи меҳр” ва “Қорвони муҳаббат” ба шакли саҳеҳ мазкур аст. Ба назар мерасад, ки ҳамон сурати дар матнӣ ҷопи сангӣ омада саҳеҳ мебошад, чун ба иқтисоди матлаби шоир кайфу кам бар асли маънӣ наздик аст. Кайфу кам дар луғат ба маънии чигунагӣ ва чандӣ истифода мешавад ва ба унвони истилоҳи фалсафӣ ба гунаи сифат ва миқдор тафсир мешавад. Ин ғалат танҳо дар матнӣ электронии “Китобхонаи электронии шеъри форсӣ” – Дурҷ ислоҳ гардидааст.” Бо ба инобат гирифтани робитаи маъноии калимаҳо бо мисраъҳои дохили байт имкони бартарф намудани камбудии матнӣ “Девон”-и Туғралро пайдо карда, бо ин роҳ қисматҳои шубҳаноки каломии суҳанварро бартараф кардааст, ки ин ҳолатро дар мисоли байти зер мушоҳида карда метавонем:

Кушо имрӯз абвоби тавассул,

Шаби ҳичронат, эй золим, сар омад.

“Дар нашрҳои дигар ин мисраъ ба шакли “Кушо имрӯз абвоби тавассул” омадааст. Аммо бо тавачҷӯх бар ин ки дар мисраи дувуми байт “Шаби ҳичронат, эй золим, сар омад” таъкид шуда, сурати абвоби тавассул саҳеҳтар ба назар мерасад”. Усули дигари пешанамудаи муҳаққиқ ба маъниофаринии шоир рабт дорад. Ӯ дар раванди интиҳоби шакли дурусти фарқиятҳо ба шарҳи ашъори суҳанвар пардохтааст, ки ин равиш ҳам дар тавзеҳот боиси рӯйи қор омадани шарҳи теъдоди зиёди байтҳои Туғрал гардидааст. Масалан, дар мисоли тафовутҳои

байти тахти рақами 214 дар “Девон” овардашуда менависад: “Дар нусхаҳои дигар ба шакли «То ки дидам бо қадаш гесӯи Лайлояш лафиф» омада. Аммо ин ҷо бо тақозои ин ки вожаи «лаблӯб» ду маънӣ дорад ва аввал соҳир, афсункунанда ва дувумӣ навъе аз гиёҳе, ки онро ошиқи печон ҳам гӯянд ва «лафиф» ба маънии «дар ҳам печида» корбурди ин вожа саҳеҳ аст ва ҳосили сухани Туғрал ҳам он аст, ки ба мисли сарв ман ҳам ба бори тааллуқ печидам, чун дидам, ки ба қадди ӯ гесӯи мисли гули ошиқи печон печидааш дарҳам печида буд.” Ҷамчунин дар тавзеҳи тафовутҳои байти “Баски дар баҳри маонӣ гӯта хӯрдм чун гуҳар, Муштамил бо чанд маънӣ ҳамчу илӯ гаштаам” истифодаи чунин равиш мушоҳида мешавад: “Дар нусхаи аслии ба шакли «إليّ» омадааст ва чун матлаби шоир таъкид бар бисёрмаъноӣ аст, вожаи мазкур дар “Луғатнома”-и Деххудо ба чанд маънӣ шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Аз ҷумла, Сиддиқи Акбар, номи шахрест, ки Илиёи пайғамбар ба он мансуб аст, номи Байтулмақаддас аст, номи яке аз Пайғамбарони бани Исроил аст ва амсоли ин. Маҷмӯан ин вожа ба 9 маънӣ тавзеҳ шудааст. Аз ин рӯ, ҳамин бисёрмаъноии вожаи мазкур ишорат бар он дорад, ки он ба мантиқи матн мутобиқат дорад”. Шеваи дигари истифодашуда дар ҷараёни тасвир ба тафовутҳои нусхаи асл ва бозгӯии баъзе камбудихои матнии он нигаронида шудааст, ки ин ҳам ёрмандие дар чигунагии миқдори муайяни жанрҳои адабӣ ва байтҳои алоҳида дар нусхаи ҷопи сангии “Девон” дорад. Ин равиш иловаву намунаи сурудаҳои суханварро баъди нашри нусхаи ҷопи сангӣ ошкор сохтааст. Чунин масоил дар қисмати 294-уми тавзеҳот дар мисоли ғазале, ки бо матлаи “Сарву санавбар шуд хичил аз қомати зебои ӯ, Ошуфта сунбул бо суман аз зулфи анбарсои ӯ” оғоз мешавад, оварда шудааст: “Ин ғазал дар нусхаи ҷопи сангии Девон мавҷуд нест”. Ҷамчунин пешу пас омадани банди даҳуми мухаммаси “То ба боғи хусн нахли қоматат шуд чилвагар” яке аз ҳамин гуна тафовутҳои нусхаи ҷопӣ сангӣ ошкор гардидааст. Муҳаққиқ дар забти байтҳои тазминшудаи ашъори Абдулқодири Бедил тафовутҳои ҷашмрасеро дар қиёси нусхаҳои мӯътамади девони ӯ ба қайд гирифтааст. Масалан, ин ҳолат аз қисмати 309-уми тавзеҳот доир ба байти “Шарми хусн ойина донад рӯи тобони туро, Чашми исмат сурма хонад гарди домони туро” –и банди аввали “Мухаммас бар ғазали Бедил” ба мушоҳида мерасад: “Дар аксари нусхаҳои девони Бедил байти матлаби ғазал ба шакли «Хусни шарм оина донад руи тобони туро» омадааст. Ба назар мерасад, ки дар нусхаи ҷопи сангии “Девон” ин байт иштибоҳ ҷоп шудааст ва аз рӯи он ба тамоми нашрҳои дигар ворид гардида”. Истифодаи чунин равишҳо нишон медиҳанд, ки аз ҳар чихат муҳаққиқ тавачҷӯхе ба тафовуту фарқиятҳои нусхаҳо, аз ҷумла аз ҳамон нашри ҷопи

сангӣ то рӯйи кор омадани нусхаи ҳозир зоҳир намуда, дар ҷодаи барқарор сохтани асолати матнии осори шоир ба сифати пайраву алоқаманди сухани волои Туғрал хидмати шоистаеро анҷом додааст. Баъди даргузашти фурсати начандон тӯлонӣ аз нашри ин нусхаи интиқодии “Девон”-и шоир, муҳаққиқ тариқи нашриёти “Ношир” рисолаи “Султони авранги сухан” - ро аз ҷоп баровард. Ба назар мерасад, ки дар ин ҷо ҳам нуктаву назарҳое доир ба қисматҳои ҷудоғонаи “Девон”-и суханвар таҳти унвони “Такмилае ба тасҳеҳ ва тавзеҳоти “Девон”-и Туғрал” баён гардидаанд. Бо он ки ин нашри илмӣ-интиқодӣ ба иллати кӯтоҳии вақт таъҷилӣ рӯйи ҷоп омад, табиӣ, ки имкони баргараф кардани ҳамаи ғалату фарқиятҳо дар кори таҳияи девон на ҳама вақт ба даст меояд, вале аз такмилаи мазкур бар меояд, ки дар вусъати анҷоми чунин кори ҳаҷман бузург танҳо ҷузъиётҳои алоҳидаи 15 байти “Девон” боқӣ мондааст. Ин санад ба он ишорат мекунад, ки интизориҳои тайи чанд даҳсола кашаи муҳаққиқон дар ҷодаи омода намудани ҳамин гуна “Девон”-и ҷавобгӯ ба меъёрҳои санҷидашудаи матншиносӣ бесамар намонда, бо сурат гирифтани чунин ҷусторҳо инсофан шеърӣ ин шоири хунарманд аз таъбиру ифодаҳои каммоёву бегона озод гардиданд.

Муҳаққиқ дар баробари ба рисолаи ҳозир илова кардани баҳши “Такмила...” дар вусъати саҳифаҳои 275-280, дар фасли “Матншиносӣ ва нашри ашъори Туғрал”, ки ба масоили матншиносии осори суханвар нигаронида шудааст, доир ба ифодаҳои арабӣ ва имлои калимаҳои шақлан тарзи навишташон ягонаи байтҳои мавриди назар низ тавачҷӯх зоҳир намудааст. Масалан, дар бораи калимаи “ябруҳуссанам”-и байти “Ғаштӣ аз дарси камол имрӯз ғофил мар туро, Ҳамчу ябруҳуссанам як номи инсонӣ бас аст” меҳонем: “Дар мавриди ин байт ва ҷигунагии бад ин сурат омадани он дар Девон дар баҳши “Матншиносӣ ва нашри осори Туғрал” нукоте таъкид ёфт. Мисраи дувуми ин байт дар матни ҷопи сангӣ чунин омада: “Ҳамчу ябруҳуссанам як номи инсонӣ бас аст”. Бо тақя бар матни ҷопи сангии ин мисраъ дар маҷмӯаҳои “Гиёҳи меҳр”, “Корвони муҳаббат” низ чунин омада. Дар нашрҳои баъдӣ байти мазкур тасҳеҳ ёфта, ба шакли “ябруҳуссанам” зикр гардидааст. Аммо навишти вожаи мазкур дар “Мунтхаб-ул-ашъор” ва соири фарҳангҳои форсӣ ба шакли “ябруҳуссанам” аст, ки дар нашри охири девон ба сурати мазкур ҷой гирифт”. Муҳаққиқ дар зимни баёни андеша ва ҷонибдорӣи варианти дурусти байти суханвар бо овардани дурдонаҳои пурбор истифодаи фаровоне аз ганҷинаи адабиёти классикиамон анҷом додааст. Дар қисмати фасли “Бозтоби гулу гиёҳ ва олами наботон”-и рисо-

лаи ҳозир муҳаққиқ номҳои гулу гиёҳеро дар тавсифи баҳор ба қайд гирифтааст, ки дар китоби “Гулу гиёҳ дар ҳазор соли шеърӣ форсӣ”-и Баҳроми Балғиромӣ ба назар намерасанд. Ҳамин далел ба чиғунагии нашри девон ва доманаи фарогирии таҳиягар ишорат мекунад. Албатта метавон аз ин гуна мисолҳое, ки ин ҷо иқтибос гардиданд, зиёд овард, вале худ ношгуфта пайдост, ки таҷлили сартосарии ҷашни 150-солагии суҳанвар бо чунин паёмдҳои хуби илмӣ ба анҷом расид ва дар арафаи ифтитоҳи маҷмаи фарҳангии Нақибхон Туғрал дар ноҳияи Айнӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун рамзи эҳтироми меросбарону ворисони асили Туғрали Аҳрорӣ аз ҷониби набераи шоир Саидбурҳон Икромов тақдим гардидани аввалин нусхаи нашри мазкур як андоза бозгӯи самараи таҷлили гиромидошти чунин фарзандони соҳибмақоми халқӣ тоҷик мебошад. Тасҳеҳи “Девон”-и Туғрал агарчи аз ҷиҳати матншиносӣ хеле дорои аҳамият аст, вале аз лиҳози ба инобат гирифтани асноди таърихӣ, аз ҷумла барқарорсозии номи шахсиятҳои таърихӣ ҳам муҳим ба ҳисоб меравад. Нуралӣ Нурзод бо он ки зинабазина ба олами тафаккуру ҳунари Туғрал дар ҷодаи рӯйи қор овардани ҳамин гуна пайкорҳои пурсамару пурдоманааш алоқа ҷустааст, ҳанӯз ҳам маълум мегардад, ки аз фитрату ҳикмати осори ин суҳанвари мактаби бедилӣ сар бар надошта ва бо таълифи ин рисолаву таҳияи нашри мазкур кори хешро ба интиҳо нарасонидааст. Гумон мекунем, ки ин асарҳо оғози муваффақиятҳои минбаъдаи муҳаққиқ дар матншиносии осори адабӣ аст.

Ҳамин тавр, Нуралӣ Нурзод дар раванди омӯзиши осори Туғрал дар ду самти муҳиму мушкили адабиётшиносӣ, нақд таҳқиқ ва таҳияву тасҳеҳ бо иштиёқу майли беандоза аз саҳттиву мушкилии ҷодаи пешанамудааш наҳаросида бо мақсади пайванду унс гирифтани сарчашмаҳои нодир ба шинохти осори як садсола муқаддам таълифгардида камари ҳиммат бастааст. Муҳаққиқ ба ин гуна осор аз доираи маҳдуди як аср назар нанамуда, балки ҳадафи ба ин самт гироиш пайдо карданаширо бозкушоии равзанае ба сӯйи ҳазинаи пургуҳари тамаддуни ҷаҳонӣ, ки яке аз онҳо адабиёти классикии форсу тоҷик мебошад, дидааст.

Китобнома

1. Аҳрорӣ, Туғрал. Девон.Тасҳеҳ, тавзеҳот, пешгуфтор ва баргардонӣ ба хати форсӣ аз Н.Нурзод. –Хучанд: Хуросон-Медия, 2015. –792 с.

2. Нурзод, Н. Султони авранги суҳан / Н. Нурзод. Хучанд:Ношир, 2015.–300 с.

3. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Девон.Таҳия, таҳсеҳ ва сарсухану хавошии Қодири Рустам. Олмотӣ, 2007. – 256с.

БАРРАСИИ МАСОИЛИ МАТНШИНОСИИ ОСОРИ ТУҒРАЛ ДАР ҲОШИЯИ ТАҲСЕҲ ВА ТАҲИЯИ ДЕВОНИ Ӯ

Мақола ба нақду баррасии нашри навини «Девон»-и шоири маъруфи нимаи дувуми асри нуздаҳ ва аввали асри бист Нақибхон Туғрали Ахрорӣ, ки аз ҷониби номзади илми филология Нуралӣ Нурзод таҳия шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки то кунун маҷмӯаи ашъори Нақибхон Туғрал 6 маротиба дар Тоҷикистон нашр шудааст. Нашри нави Девони Туғрал бар асоси матни нусхаи чопи сании Девони шоир, ки дар Бухоро соли 1916 рӯи ҷо омад, сурат гирифта, бо нашрҳои анҷомёфтаи маҷмӯаи ашъори шоир муқобала ва қиёс шудааст. Ҳамзамон, нуқоти фаровоне дар тавзеҳоти Девони мазкур шарҳу тавзеҳ шуданд, ки онҳо арзиши илмии қори мураттибро ҳамчун нусхаи илмӣ-интиқодӣ боло мебардоранд. Муаллифи мақола ба ҳулосае мерасад, ки нашри нави Девони Туғрал барои муайян намудани ҷанбаҳои ноомухтаи рӯзгор ва осори шоир кӯмак хоҳад кард.

Вожаҳои калидӣ: Туғрал, Девон, нақди адабӣ, матншиносӣ, таҳсеҳ ва таҳия ба нашр.

ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТУГРАЛА ПРИ КОММЕНТИРОВАНИИ И ПОДГОТОВКЕ К ИЗДАНИЮ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Статья посвящена критическому осмыслению нового издания «Дивана» известного таджикского поэта XIX и начала XX веков Накибхона Туграла Ахрори, подготовленного Нуралӣ Нурзодом.

Автор подчеркивает, что до настоящего времени в сборник стихотворений Туграла, изданного только в Таджикистане 6 раз, входили в основном избранные произведения поэта. Новый диван поэта подготовлен к печати на основе копии рукописи Дивана Туграла, изданного в Бухаре в 1916 году и в нем содержится множество сопоставлений и комментариев составителя дивана, которые многократно увеличивают научную и литературную ценность дивана и представляют его в качестве научно-критического текста.

В статье утверждается мысль, что новое издание дивана Туграла, создавая предпосылки для текстологического анализа произведений поэта, предоставляет возможность определить неизученные стороны жизни и творчества литератора.

Ключевые слова: Туграл, диван, критика, текстология, комментарий, подготовка к изданию

ON THE ANALYSIS OF TEXTUAL WORKS OF TUGRAL IN THE TIME OF CORRECTION AND PREPARATION OF HIS WORKS

The review is devoted to a critical comprehension of the new edition of "Divan" of a famous Tajik poet of XIX and early XX centuries of Naqibhon Tuqral Ahrori. Nurali Nurzod candidate of philological sciences, prepared to print it.

The reviewer points out that the collection of Tugral's poems was published 6 times in Tajikistan. The collection contained mainly selected works of the poet.. New divan of the poet is prepared for printing based on the basis of copies of the manuscript of Tugral's Divan which was published in Bukhara in 1916. It contains a lot of comparisons and comments of the compiler of the author. We can say that comments of the compiler represents it as a scientific-critical text.

The reviewer comes into conclusion that the new edition of Tugral's divan provides an opportunity to identify unexplored aspects of the life and work of the writer.

Keywords: Tugral, divan, criticism, textual criticism, correction, preparation for publication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Ромизҷон Холмуминович – номзади илми филология, сармутахассиси раёсати корҳои илмию тадқиқотии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғ.Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд), E-mail: Romizjon-84@mail.ru

Сведения об авторе: Абдуллоев Ромиздҷон Холмуминович – кандидат филологических наук, главный специалист департамента науки Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E-mail: Romizjon-84@mail.ru

About the author: Abdulloev Romizjon Kholmuminovich – Candidate of Philological Sciences, Chief Expert of Science Department, Khujand State University named after academician B.G.Gafurov (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: romizjon-84@mail.ru

БАЪЗЕ ХАСОИСИ ҒАЗАЛИЁТИ ШӢХИИ ХУЧАНДӢ

Баҳром Раҳматов

Муассисаи давлатии “Маркази илмии Камоли ХучандӢ”

Мирзо ШӢхӢ ХучандӢ дар нимаи аввали асри XVIII зода шуда, худудан то солҳои ҳафтодуми ҳамин аср ғабъолият кардааст. Ӯ аз овони ҷавонӣ барои таҳсили илм ба шаҳрҳои Хӯқанд, Бухоро ва Кеш сафар карда [3, 60-61], дар дарбори подшоҳон ва хонҳои маҳаллӣ низ хидмат намудааст. Соли вафоти ӯ дақиқан маълум нест, аммо аз он ҷо, ки дар ашъори худ борҳо вожаи “пирӣ” ва мафҳумҳои ба он алоқамандро истифода мекунад, тӯлонияти умри ӯро метавон тахмин намуд. Муҳаққиқон даргузашти ӯро дар нимаи дууми асри XVIII дар шаҳри Кеш доништаанд [2, 249].

Мероси адабии ШӢхӢ бисёр гуногуннавь аст ва ӯ чунонки дар ҷараёни адабии замонаш маъхӯд буда, ба сароидани ғазал бештар тамоюл доштааст. Аз ШӢхӢ 536 ғазал, 3 қасида, 10 рубоӣ, 2 маснавии бидуни унвон ва 3 мухаммас боқӣ монда, 1 қасида ва 1 мухаммаси ӯ ба забони ўзбакӣ иншо шудаанд, ки ин пайванди ӯро ба ҷараёни адабии замони ӯ - адабиёти дузабона (тоҷикӣ ва ўзбакӣ) нишон медиҳад.

ШӢхӢ, ҳамчунон ки ишора шуд, аз ғазалсароёни мумтози замони худ будааст ва қисмати бештари эҷодиёти ӯро ғазал – маҳбубтарин навъи шоирони форсизабон ташкил медиҳад. Баробари нуфузу ривочи сабки ҳиндӣ ба шеъри форсизабон на танҳо шеваи баёни шеър тағйир пазируфт, балки диду нигоҳ ва мавзӯоти шеъри форсӣ-тоҷикӣ низ таҳаввули ҷиддиеро аз сар гузаронид. Зимни ин таҳаввулот бештар ҳунари шоирон ва забони шеърро ба мадди назар гузоштан мумкин аст. Бо ин ҳама, тағйири самти мавзӯёгузории шуароро низ кам гирифтани дуруст нест, зеро маҳз ҳамин самтомезии шеър боис шуда, ки майлону ҷараёнҳои адабиёти форсизабонро пирояҳои нав бахшад ва ин падида дар навбати худ муҳаққиқонро водор кунад, то аз ин меҳвар низ ба ашъори шоирони сабки мазкур баҳо диҳанд. Ба наҳвае дигар агар баён шавад, шоирони сабки ҳиндӣ, ки дар оғоз як андоза мавзӯоти сабкҳои пешинро такрор мекарданд, аз ибтидои асри ҳабдаҳуми мелодӣ ба баъд ба мавзӯи асосии ғазал, яъне ишқ оҳиста-оҳиста майдонро танг карданд ва дар натиҷаи ин иҷтимоӣ ва дигар мавзӯот дар ғазали форсӣ ҷойгоҳи мустаҳкам пайдо намуд.

Ин падида, махсусан, дар ғазали Мовароуннаҳр ба хубӣ мушоҳида мешавад, зеро авзои сиёсӣ дар ин минтақа нисбат ба дигар манотиқи забони форсӣ мураккабтар буд. Дар ин миён, дар асри ҳаждаҳуми мелодӣ ғазалҳои шиквой беш аз пеш дар адабиёти тоҷик буруз карданд, ки бештар ба масоили мазбур рабт доштанд. Масалан, Шӯҳӣ гуфта:

*То сар зада аз шикваи толеъ сухани мо,
Чун хома сияҳ гашт забон дар даҳани мо.
Моро ба замин чархи ҷафокеш чунон зад,
Чун соя муяссар нашавад хостани мо [7, 21].*

Ин омилҳо бештар сабаб мешуданд, ки гоҷҳои дунёбезорӣ ва баркандагӣ аз алоқи дунявӣ ҳам дар шеърӣ шоирон, баҳусус, Шӯҳӣ мавқеи муайян пайдо кунад:

*Дур кун аз дил ҳаёли ишрати дунёи дун,
Чанд гирӣ дар канор ин пиразоли мурдаро [7, 20].*

Ин падидаро метавон ба ирфони роиҷи замони шоир нисбат дод зеро мавзӯи мазкур дар ашъори шоир бисёр дучор меояд. Чунончи:

*Хубби симу зар ба роҳи дӯст ширки аъзам аст,
То кай, эй дунёпарастон, бандагӣ тоғутро?! [7, 8].*

Вале интисоби мазкурро мутлақан дар мавриди шеърҳои Шӯҳӣ ҳисоб карда наметавонем, зеро шеърӣ замони Шӯҳӣ шеърест, ки барканда аз “осмонгардиҳо”-и шоирон аст ва намунаи боризи шеърӣ “заминӣ”-ст. Дардҳо, ангезаҳо, тасвирҳо, воқеот ва амсоли ин ҳама баргирифта аз муҳиту фазо ва меҳвари биниши шоиранд. Масалан, Шӯҳӣ ғазале дорад, ки сар то по дар накӯҳиш ва сарзаниш дунёст ва дар он шоир дар бораи ҷои осоишу роҳат набудани олам, фиреб хӯрдани донишмандон аз дунё ва амсоли ин масоил дахл мекунад ва зимнан чунин ба назар мерасад, ки масоили дар ғазали мавриди назар баёншуда дар либосу орояҳои орифонаанд, аммо бо андак тааммул равшан хоҳад шуд, ки дар асл чунин нест. Чунончи шоир ба мисли дигар урафо ба накӯҳиши дунё ва алоқи дунявӣ мепардозад, вале умқи диди ӯ бо диди орифон тафовут дорад. Ӯ зимни чунин накӯҳишҳо баъзан забон ба танқиди ҳуди сӯфиён кушода аст:

*Барои қут ту худ каш ҷафо, чӣ номардист?!
Ки бори ҳеш гузорӣ ба гардани дунё [7, 12].*

Зи худороии зуҳҳод ин маънӣ ба даст омад,

Ки дунё мешавад манзур охир мардуми дунро [7, 7].

Дар баробари ин, ҳузури ирфон ва ғояҳои сӯфиёнаро дар шеъри Шӯҳӣ ва ҳамасронаш дуруст нест, чун ҳама шоирону адибони асри мавриди назар тарбиятдидаи мактаби ақоиди бузургтарин шоирону орифони салаф будаанд. Танҳо тафовут ин қост, ки ин шоирон аз сабабҳои тангайшӣ ва вазъи ногувори сиёсӣ иқтисодӣ ягон риштаи қосибӣ ё хидмат дар дарборҳоро бар ӯҳда бигиранд. Муҳимтарин ғояҳои шеъри ирфонӣ, ба мисли худошиносӣ, баркандагӣ аз алоқи дунявӣ ва рӯй овардан ба Маъшуқи яқто, тавозуъ, парҳез ва амсоли ин дар шеъри Шӯҳӣ боиси зуҳури яке аз дигар мавзӯоти мубрами шеъри замони ӯ – панду андарз шудааст. Насихатгарӣ дар адабиёти асри XVIII ба гунаҳои мутафовит рӯи қор омада ва аз ҳама роиҷтарин услуби андарз гуфтан дар шеъри сабки ҳиндӣ истифода аз санъати ирсоли масал мебошад. Аксаран шоирони сабки мазкур ба тамсилзанӣ ва ба воситаи тамсил изҳори назар роҷеъ ба ин ё он мақсала рӯй овардаанд ва он чӣ ки шеъри сабки мавриди назари мо ро аз дигар сабқҳо имтиёз мебахшад, қасрати истеъмоли санъати ирсоли масал аст. Мисол:

*Тамкиншиор бош ба олам, ки ҳамчу кӯҳ
Олист рутба пойи ба доманкашидаро [7,23].*

*Аз хокнишинон магузар, толиби файзӣ,
К-аз реша расад баҳра, на аз шох самарро [7,20].*

Мавзӯи мавриди назар дар девони ғазалҳои шоир, ҳамчунин дар рубоҳои ӯ низ ба вафрат ба назар мерасанд ва шоир мавридҳои фаровоне ба танқиди шадиди ҷоҳилони замонааш мепардозад:

*Шамъи маъниро хатар бошад зи таҳриқи забон,
Раҳ мадеҳ дар анҷуман камдониши пургӯйро.
Бо қади ҳам мекунад ҷавгон дар ин майдон садо,
К-аз миён соҳибтавозуъ мерабояд гӯйро [7,23].*

Дар девони Шӯҳӣ ғазалҳои зиёде ҳастанд, ки дар мавзӯи ҷовидонаи адабиёти форсиҷабон – ишқ бахшида шудаанд ва бидуни тардид шоир дар ин гуна ғазалҳои ҳеш ибтикороти фаровони ҳунари ҳам кардааст. Нигоранда барои тӯл нақшидани матлаб байтҳои шоирро, ки ба мавзӯи ишқу ошиқӣ, эътироз аз вазъи номусоиди замона, истифори тавба бар даргоҳи ҳазрати лоязоль ва амсоли ин тааллуқ доранд, зикр накард. Аммо аз ҳамин чанд мисоли муҳтасари болоӣ ҳам ба осонӣ метавон пай бурд, ки “мавзӯҳои ғазалиёти Шӯҳӣ Хучандӣ

ишқу ошиқӣ, ҳасби ҳол, танқиду эътироз бар зидди замонаи номусоид, панду насиҳат, танқиди зоҳидони фиребгар” ва амсоли ин мебошад [4,179].

Шоири сабки ҳиндӣ шахсест, ки як андоза сари дуруҳа аст ва тез-тез тағйири ҳолат мекунад. Ӯ ҳамзамон бо фахрияҳои аҷиб, чунонки дар шоирӣ марсум буда, аз наҷоду рутба ва дигар авомил мефаҳрад дар айни замон нолишҳое дорад ва аз аҳли замонаву муҳити хеш безорӣ меҷӯяд. Намунаи боризи дилмондагиву яъси шуарои ин сабк дар мисоли ашъори Шӯҳӣ дар шумори чанд байти маъдуд иброз шуд. Афзун бар ин гуфтаҳо роҷеъ ба ирфони шоир ҳам ба таври қотеъ наметавон ҳукм баровард. Чун бидуни тардид Шӯҳӣ ба ҷараёнҳои ирфонии шеъри замони худ ҳам тавачҷуҳ дошта ва дар ҳонадони Шайдои Хучандӣ тарбият ёфтани ӯ ҳам ҳокӣ аз ин иддаост. Бо ин ҳама душвор аст, ки ӯро мутлақ шоири ориф номем. Азбаски Шӯҳӣ ба мисли соири шуарои асри худ дар заминаи шеъри орифонаи Мавлонову Ҳофиз, Камолу Саъдӣ ва Ҷомиву Бедил тарбият ёфтааст, баҳраҷӯии ӯро аз пешиниён метавон появу мояи чунин андешаҳои ӯ дар донист.

Ҳамчунон ки ишора рафт, ғазал дар байни эҷодиёти шоир мавқеи асосӣ дорад. Ғазалҳои ӯ бештар ба ду навъ гуфта шудаанд, ки яке услуби шоирони сабки ироқист ва дигаре услуби бедилӣ. Аз миёни шуарои сабки ироқиву хуросонӣ бештар таъсири Ҳофиз ба Шӯҳӣ ва, ҳамчунон ки дар аҳди ӯ ин расм шуда буд, ба дигар шуарои ҳамзамонаш низ дида мешавад. Азамати шеъри Ҳофиз, ки аз қарн ба қарн мефузуд, дар пешрафти шеъри Мовароуннаҳри замони Шӯҳӣ нақши муассири худро дорад. Ба ишораи У.Каримов тақрибан ҳар шоири ғазалсарои баъди Ҳофиз омада маҷнунӣ шеъри диловези ӯ гаштааст ва “бинобар ин дар қатори шоирони асрҳои дигар як зумра гӯяндагони нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX – Мирзо Содиқи Муншӣ, Парии Ҳисорӣ, Фориғи Ҳисорӣ, Мирзо Атои Бухорӣ, Шӯҳии Хучандӣ, Қонеи Насафӣ, Шавқии Каттақурғонӣ ва ғ... ба ғазалиёти Ҳофиз бештар татаббӯю тазмин ва ва пайравихо карданашон як амри қонунӣ буд” [1,140-141].

Худи Шӯҳӣ ҳам ба бардошти худ аз суҳанҳои масткунандаи Ҳофиз ишора мекунад:

*Фароғ аз миннати соқии даҳрам додааст, Шӯҳӣ,
Суҳанҳои майомези Лисонулғайби Шерозӣ [7,158].*

Ё ин ки:

Наям, Шӯҳӣ, ба кори гуфтугӯ ҳолӣ зи имдоде,

Муриди таъби назми Ҳофизи Шероз мебошам [7,124].

Аммо ин таъсирпазирии Шӯҳӣ аз Ҳофиз бештар бар мабнои рӯҳияи ӯ сурат гирифта ва ҳатто дар ғазалҳое, ки Шӯҳӣ мустақиман бар ғазалиёти Ҳофиз тазмин мебандад, шеваи гуфтори ӯро неву рӯҳияи онро пайравӣ мекунад. Масалан, бисёр шоирон бар нахустгазали девони ғазали Ҳофиз тазмин кардаанд ва Шӯҳӣ ҳам бар ин ғазал тазмини зебод дорад. Чунончи:

*Тану нафсу ҳаво садди раҳам гардидааст, ё Раб,
Саманди шавкро фармо, ки созам қатъи манзилҳо.
Аҷаб беинтиҳо афтода роҳи водии ирфон,
На солиқ кунхи ӯро дида, не пирону комилҳо [7,2-3].*

Чунончи аз абёти боло бармеояд, ин қабил тазминҳо танҳо маҳдудаи шаклӣ (вазну қофия) доранд ва буъди маънавию сабки инфиродии Ҳофиз дар онҳо тақрибан ба назар гирифта нашудааст. Чунин равишмандӣ дар тазминбандии шоирони сабки ҳиндӣ собиқаи тӯлоние дорад. Қофист, ки тазминҳои Назирии Нишопурӣ, Зухурии Туршезӣ, Бедили Дехлавӣ, Носиралӣ Сарҳиндӣ, Ғании Қашмирӣ ва дигаронро дар ин маврид зикр намоем.

Шӯҳӣ дар баробари Ҳофиз аз ашъори бисёр шоирони номвари сабки ироқӣ, ба монанди Саъдӣ, Мавлонои Рум, Қасими Анвор ва дигарон баҳраманд шуда, аз ин вижаи ашъори худ гоҳе мустақиман бо зикри номи шоири мавриди татаббуъ қароргирифта ва гоҳе бо аҳзи мисраи ӯ хабар медиҳад. Ҳамчунин, намояндагони сабки ҳиндӣ, монанди Урфии Шерозӣ, Ғайзии Даканӣ, Соибӣ Табрезӣ, Мирзо Мазҳар, Шавкати Бухороӣ, Сайидои Насафӣ ва дигарон дар ташаккули шахсияти Шӯҳӣ ҳамчун шоир саҳми беназир доранд. Шоир дар мактаи ғазалҳояш аз яқояки ин азизон бо эҳтироми хоса ёд мекунад:

*Ҷавоби он ғазал, Шӯҳӣ, ки Шавкат рост мегӯяд:
«Ки боғи дилқушое нест ғайр аз ёр ошиқро» [7,15].*

Ё:

*Ҷавоби он сухани Соиб аст ин, Шӯҳӣ:
«Ба сози мо чигари ташна чун сароб ин чо» [7,6].*

Дар байни шоирони номбурда алоқаи вижаи Шӯҳӣ ба Сайидо қобили зикр аст. Барои он ки дар усули баёни баъзе ғазалҳои шиквоӣ

ба сабаби наздик будани муҳиту фазои ҳарду шоир Шӯҳӣ бисёр ба усули Сайидо таъя мекунад:

*Он чи аз соҳибсухан сар зад, қалам таҳрир кард
В-он чӣ аз дил ҷӯш зад, як-як забон тақрир кард.
...Суст шуд аъзон мо аз беқарорихои дил,
Оқибат ташвиши султон шаҳрро таъсир кард.
Мо надонистем аз баҳри чӣ то рӯзи чазо,
Хотири моро ба худ афлок домангир кард.
Ин ҷавоби он ғазал, Шӯҳӣ, ки гуфтӣ Сайидо:
“Чаври гардун, ох, моро дар ҷавонӣ пир кард” [7, 71].*

Вале вижаи хунарии ашъори Сайидо низ мавриди таваҷҷуҳи Шӯҳӣ будааст ва ӯ ба ғазали

*Кабобам карда бепарвохироме, чашми майнӯше,
Қаландармашрабе, як шахрошӯб хонабардӯше [5, 68].*

-и Сайидо, ки саропо аз калимаҳои мураккаб иборат аст, татаббуъ намуда, ғазали зеринро иншо кардааст:

*Кабобам карда ёди чилваи он шӯҳболое,
Ки дар иқлими раъноӣ бувад маъшуқи яктое.
Қабогулгун паризоде, ба раҳ товусрафторе,
Баданоина таркибе, сафотахмираъзое.
Латофатгуфтугулаъле, назокатшевамазмуне,
Забонсанчидагуфторе, суханнашнидадоное.
Табассум шаккарomezе, тараххумпеша дилдоре,
Такаллуммунтахабшӯхе, саропо рамзимое.
Тағофулпеша майнӯше, ниғаҳошиқталабгоре,
Шикорандоз бераҳме, балочӯ, фитнаорое.
Фарида кишвари Шӯҳӣ, шаҳи авранги бедодӣ,
Бути бемисл маъшуке, биҳиштизода барное [7, 160].*

Ба шеваи гуфтори ӯ, ба қавли муҳаққиқон таъсири Мирзо Абдулқодири Бедил бузург аст [6,34; 4,179; 1,126], ки бо як мурури сода дар ашъори Шӯҳӣ аз он дарак метавон ёфт. Худи Шӯҳӣ ҳам борҳо бар ин маънӣ иқроӣ шуда ва таъсири ашъори Бедилро бар шеърҳои худ ба масобаи Ҳофиз маънидод мекунад:

*Шарбати Кавсар зи ёдам рафт, Шӯҳӣ, то расид
Ҷоми лабресе ба каф аз суҳбати Мирзо маро [7, 15].*

Шеваи гуфтори Бедил, ки ниҳояти дақиқназариву борикбинист ба ҳаде мустаъмал шуд, ки сабки ҳиндӣ пас аз ӯ ба номи бедилӣ

таъвизи ном кард. Дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ кам шуарое даст ёфтаанд, ки хасоиси шеърро (ба таври ом дар назар аст) бо ҳузуру ҳунари худ табдил диҳанд. Бедил, ҳаммонанди Саноиву Ҳофиз ва як иддаи маъдуди шуаро тавониста, ки дар наҳваи баён ва дарунмои шеъри форсӣ таҳаввулоте ҷорӣ бикунанд. Ба шеваи ӯ бузургтарин намояндагони шеъри Мовароуннаҳр низ пайравӣ кардаанд ва дар натиҷа ин сарзамин ба яке аз марказҳои бонуфузи тарвичи шеъри бедилӣ табдил ёфт. Шӯҳӣ ҳам ба шумори ин шуаро ба шеваи баёни Мирзо Бедил ишқу алокае доштааст ва дар поёни чандин ғазали худ мустақиман ба ин нукта ишора ҳам мекунад. Чун навиштаи ҳозир имкони бардошти мисолҳои зиёдро надорад, танҳо ба чанд байти шоир, ки дар он нуфузи каломии Абулмаонӣ ба шеъри Шӯҳӣ эҳсос мешавад, мурур мекунем:

*Нотавонӣ ончунон дорад сабук аъзои ман,
Мебарад парвози ранги чеҳраам аз ҷо маро [7,15].*

*Рухсати осоишам дар айни саргардонӣ аст,
Карда роҳатгоҳ моҳӣ хонаи гирдобро [7,18].*

Бо ин ҳама шеваи суҳанвари Шӯҳиро танҳо ба тақлиду пайравӣ ба ин ё он шоир маҳдуд кардан дуруст нест. Ӯ дар бисёр масоили шеърӣ (рӯҳия, сабк, забон ва ғ.) кӯшишҳои хос дорад. Роҷеъ ба масоили сабкии ашъори Шӯҳӣ метавон ҳамин нуктаро зикр кард, ки ӯ бештар тамоюл ба сабки ҳиндӣ дорад ва, чунонки ишора шуд, аз нишонаҳои боризи ин сабк – санъати ирсоли масалро зиёд дар шеър истиҳдом мекунад. Мисол:

*Сарвро бинӣ, макун таклифи бор оварданаш,
Нест тоқат бар тааллуқ мардуми озодаро [7,22].*

Ё ин ки:

*Дасте бизан ба домани афтодагон, ки нахл
Пайдо самар зи тарбияти хок мекунад [7,65].*

Бо вучуди он ки забону тарзи баёни шоир содда аст, ашъори ӯ аз тасвиrotи мураккаби парадоксӣ, ки низ аз муҳимтарин хусусиятҳои сабки ҳиндӣ замони шоиранд, холӣ нест:

*Дар канорам шуда хуршеди хаёлат, чӣ аҷаб,
К-аз гиребони шабам субҳ дамидан гирад [7,62].*

Яке аз дигар хасоиси умдаи ғазалҳои Шӯҳӣ истифодаи калимот ва ё таъбироти хоси ғӯиши форсии Мовароуннаҳр аст, ки ҳарчанд ба теъдоди кам воқеъ мешавад, вале зикр карданист. Чунончи:

*Кадомин дида дар ҳаҷрат асарнокона мегиряд,
Ки ҷӯш оварда имшаб аз дилам тӯфони маҳшарҳо [7,17].*

Ё ин ки:

*Ҳазор агар бигузори ҳазаф тилло нашавад,
Ба саъйи кас натавон гашт бадғухар некӯ [7,147].*

Дар дигар абёти шоир «дудил гаштан», дарахти «мевафикан» (манзур дарахти босамар) ва амсоли ин омадааст, ки кӯшиши шоирро аз истифодаи онҳо барои ғановатмандии забони адабӣ бозгӯ мекунад. Воқеан, нисбат ба ғановати забонии ғазалҳои шоир метавон дар саҳафоти маъдуд ҳарф зад ва аз вижаҳои иборафаринӣ ва таъбирсозии ӯ баҳс кард. Чунончи, дар ғазали дар пайравии Сайидо гуфташудаи шоир як ламъае аз иқдомҳои ӯ дар калимасозӣ мушоҳида шуд. Истифода аз таркибу ибораҳои хоси сабки ҳиндӣ, ба мисли “чаман-чаман димоғ шукуфтан”, “риштаи оҳ”, “мадди оҳи хешро тамошо кардан”, “шароби бўса”, “забони теша”, “аз ҷӯи ханҷар об хурдан”, “аз мижа назора чакидан”, “аз мавҷи нигоҳ ғубордида шудани чашм”, “ҷоми сухан”, “баҳорхез кардани чаман”, “чашмро ҳалкаи дарвоза кардан”, “аз таҳаммул дандон бар ҷигар ниҳодан”, “фаранги роҳзан”, “дайҳими истиғно фикандан” ва ғайра дар ашъори Шӯҳӣ бозгӯи ковишҳои хунарӣ ва забонии ўст.

Хулоса Шӯҳии Хучандӣ аз шоирони соҳибдевони тоҷик буда, дар тарвиҷу ташаккул ва таҳаввули шеъри замони худ саҳми шоёне дорад. Ў аз намояндагони шеъри сабки ҳиндист ва дар шеър аксаран анъанаҳои бузургтарин бузургтарин шоирони сабки мазкурро такрор ва пайравӣ кардааст. Роҷеъ ба ҳаёт ва осори ӯ дар адабиётшиносии тоҷик камтар тавачҷуҳ шудааст ва умед мебардем, ки муҳаққиқон бештар ба омӯзиши вижаҳои ашъор ва шохисаҳои рӯзгори ӯ мепардозанд.

Китобнома

1. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX. / У.Каримов. – Душанбе: Дониш, 1974. -188 с.
2. Насриддин, Абдулманнон. Тазкираи шуарои Хучанд. / А. Насриддин. – Хучанд: Ношир, 2015. -512 с.
3. Насриддин, Абдулманнон. Шайдо ва Шӯҳӣ / А. Насриддин / Куллиёти осор. – Ҷ.б. – Хучанд: Ношир, 2013. – С. 57-62.

4. Неъматзода Т. Шӯҳии Хучандӣ / Т.Неъматзода / ЭСТ. - Ҷ. 8. – Душанбе, 1988. – С. 179.

5. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаб / Ба кӯшиши А. Мирзоев. / С.Насафӣ. –Душанбе, 1944. - 212 с.

6. Шодиев Эргашалӣ. Тазкираи шоирони Хучанд. / Э.Шодиев. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 1996. - 152 с

7. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. Нусхаи хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Ш. Хучандӣ, – № 2313. - 333 с.

БАЪЗЕ ХАСОИСИ ҶАЗАЛИЁТИ ШҶХИИ ХУЧАНДӢ

Дар мақола дар мавриди муҳимтарин хусусиятҳои ғазалҳои яке аз шоирони соҳибдевони садаи XVIII – Мирзо Шӯҳии Хучандӣ баҳс рафтааст. Муаллиф зимни баррасии мавзӯи мухтасаран роҷеъ ба осори шоир, миқдор ва мавзӯҳои асосии осори ӯ, хунари шоирӣ ва падидаҳои забонии Шӯҳӣ маълумот оварда, таъсири ғазалсароӣ ни салафро бар шеъри шоир низ мавриди пажӯҳишу кӯиш қарор додааст. Дар ин замина, муаллиф ашъори Шӯҳиро бо дигар шоирон муқоиса намуда, нақшу саҳми ӯро дар тарвиҷи ғазали замони худ (дар ҳавзаи адабии Хӯқанд) муайян мекунад. Муҳаққиқ дар заминаи маводи ашъор кӯшида, то ҳаҳонбинии шоирро низ дақиқ созад ва роҷеъ ба таъсири тасаввуф ба афкори Шӯҳӣ ҳам далелҳои ҳолиб меорад.

Вожаҳои калидӣ: Шӯҳии Хучандӣ, доираи адабии Хӯқанд, осори Шӯҳӣ, сабки ҳиндӣ, тасаввуф, татаббуъ, ғазал.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ ШУХИИ ХУДЖАНДИ

В статье анализируются важнейшие идейно-художественные особенности газелей поэта XVIII столетия – Мирзо Шухи Худжанди, диван которого сохранился до наши дней. Особое внимание уделено жанровому составу дивана, тематике поэтического наследия, поэтическому мастерству и языку газелей Шухи Худжанди. На основе сопоставления газелей Шухи устанавливается степень влияния предыдущих литераторов на творчество Шухи, определяются роль и вклад поэта в развитие газели в Хукандском литературном круге в XVIII веке. Предпринята попытка на основе творчества поэта определить мировоззрение Шухи приводятся интересные аргументы о влиянии суфизма на воззрения поэта.

Ключевые слова: история таджикской литературы, Хукандский литературный круг, творчество Шуки Худжанди, индийский стиль, суфизм, татаббу, газель

SOME PECULIARITIES OF GHAZALS BY SHUKHI KHUJANDI

This article examines peculiarities of *ghazals* of one of the 18th century poets – Mirzo Shukhi Khujandi preserved in his *divan*. Special attention is paid to genre composition of *divan*, thematic of poetical heritages as well as poetical mastership and the language usage of Shukhi Khujandi's *gazels*. Proceeding from correlation of Shukhi's *gazels* the author ascertains the level of influence of the poets from centuries prior to the Shukhi who has influenced his school of poetry. In addition author determines the role and contribution of the poet in the development of *ghaal* in Khukand literary circles of the 18th century. Based on the works of the poet author makes an endeavor to determine Shukhi's outlook, adduces interesting arguments concerning the impact of Sufism in poet's view.

Keywords: history of Tajik literature, the XVIII-th century, Khukand literary circle, creation of Shukhi Khujandi, Indian style, Sufism, *tatabbu*, *gazel*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматов Баҳром, муовини директори Муассисаи давлатии “Маркази илмии Камоли Хучандӣ”, унвонҷӯи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров; тел: +992 92 794 41 09, E-mail: rahmatov.1987@mail.ru

Сведения об авторе: Раҳматов Баҳром, заместитель директора государственного учреждения «Научный центр Камола Худжанди», соискатель ХГУ им. академика Бобаджана Гафурова. тел: +992 92 794 41 09, E-mail: rahmatov.1987@mail.ru

About the author: Bahrom Rahmatov, vice-director of state institution «Scientific centre of Kamoli Khujandi» claimant for candidate's scientific degree of of Khujand State University named after acad. B. Gafurov (Tadjikistan, Khujand), тел: +992 92 794 41 09, E-mail: rahmatov.1987@mail.ru

ВИЖАГИҲОИ ҒАЗАЛИЁТИ ОЗОРАХШ ВА ҲУНАРИ РАДИФСОЗИИ Ӯ

*Шарифов Шоджул Ҳасанович,
ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров*

Яке аз улуми шинохти шеър– қофия, ки радиф низ шомили он аст, таҳлили шеърро аз калимаи охирин ва ҳатто аз ҳарфи охирини решагӣ–равӣ оғоз мекунад. Ачиб ин аст, ки ҳарфи равӣ низ охирин чузъи шеър–мисраъ ё байт нест, зеро баъд аз он дар аксар маврид чузъи зебову маънирасон ва оҳангбахши шеър –радиф мавҷуд аст. Бино ба навиштаи Шафеи Кадканӣ “радиф яке аз неъматҳои бузурги шеъри форсӣ” аст, ба шарти он ки “балои ҷони маъонӣ ва эҳсоси шоир набошад” [4,138]. Истифодаи радиф дар шеъри форсии тоҷикӣ аз шоир ҳунари баландро талаб мекунад. Аз ин рӯ, на ҳама шоирон аз уҳдаи корбурди дурусти радиф баромада тавонистаанду метавонанд. Дар ин мақола сухан аз боби шеъри Озарахш, ҳунари шоирии ӯ дар мисоли радифсозӣ дар ғазалиёт меравад.

Мавқеи ғазал дар эҷодиёти Озарахш. Озарахш бо он ки дар бештари анвои суннативу муосири шеър дасти тавоно дорад, ғазал дар ҳақиқат ҳамчун писандидатарин навъ мавриди тавачҷуҳи хоси ӯ қарор гирифтааст. Шоир дар эҷоди ин навъи шеър ҳарчанд ҳунари тамоми аз худ нишон диҳад ҳам, ҳусни сурату сирати ғазалҳояш коста нагаштааст. Ба ҷумлаи дигар, тақаллуфи шоирона дар ғазалиёти ӯ зери партави табиияти суннатӣ–классикии шеър монда, сояравшане дилнишин аз худ ба вучуд овардааст. Сарчашмаи илҳом, муҳотаб, масали ширини Озарахш “зебоғазал”-е аст, ки шоири ошиқ бе вучуди ӯ на ғазал дораду на масал:

*Зебоғазали ман ту набошӣ, ғазалам нест,
Ширинмасали ман ту набошӣ, масалам нест [8, 53].*

Аз байти зерини омехта аз ифтихору иқрори пур аз ихлосу ҳушӯи шоир ба Камоли Хучандӣ бармеояд, ки “ғазалҳои машқӣ”-и то соли 1996 сурудаи Озарахш аз камоли ҳунари шоирии ӯ дарак меодаанд:

*Дар шаҳри Камол мекунам машқи ғазал,
Эй рӯҳи Камол, бар камолам бирасон! [7,102; 8,189].*

Азбаски Озарахш ба нишонаи баҳорон аз гул ғазал месарояду хонандаро ба ҳақи як шакарнам водор ба хурмати шакарона [8,190] – ғазалтарин таронааш [8,209] мекунад, дафтари шеъраш ҳам гоҳе аз шоирона нахондани ғазал, яъне аз беғазалӣ аз соҳиби худаш дида бештар таассуф мехӯрад [8,217]. Таъбирҳои шоиронаи “аз гул ғазал сурудан”, “ғазал хондани дафтар” ва “аз манзари чашми шаффоф шукуфтани як ғазал” [8,238] -и Озарахш шаҳодат аз тарзи ғазалсароиву оҳанги хос доштани ғазалхояш аст:

*Дило, танҳо ту медонӣ ниёзи Озарахшатро,
Аз ин тарзи ғазалхонию ин оҳанги танҳой [8, 224].*

Дар байти боло таъбири ихомноки “оҳанги танҳой” ду маъно дорад: оҳанги дар танҳой офаридашуда [1]; оҳанги мутааллиқ танҳо ба як нафар [2]. Калимаи “танҳой” дар ғӯиши мардуми водии Зарафшон, ғайр аз маънои луғавии маъмулӣ – танҳо будану танҳо мондан, дар таркиби ибораҳои “танҳой хӯрдани чизе” (таннохур-танноихур//танҳохӯр-танҳоихӯр; маҷозан ҳарису бахилу мумсик), “танҳой кардани коре” (тавоною бақувват, босабру таҳаммул; маҷозан бовикору боору нанг) маънои маҷозӣ касб карда, ба як нафар хос будан ё тааллуқ доштани чизе ё кореро ифода мекунад. Чи тавре аз маъноҳои асливу маҷозии таъбирҳои мазкур бармеояд, онҳо зимни корбурд дар ғӯиш аз ҷиҳати баёни матлаб ду мавриди ба ҳам муҳолифи истифода доранд: аввалӣ манфӣ ва дуюмӣ мусбат. Аммо таъбири “оҳанги танҳой”-и Озарахш ба ду маъно ҳам хусусияти мусбат дорад. Ин таъбир идомаи тақвиятбахши таъбири “тарзи ғазалхонӣ” буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки Озарахш на фақат дар ғазалсароӣ ба тарзи хос ноил шудааст, балки дар офаридани оҳанг ҳам соҳиби тарзу мақом мебошад. Дар шеър соҳиби усули хоси худ будани Озарахшро аҳли таҳқиқу адаби кишвар эътироф кардаанд. Пасиҳам омадани калимаҳои “ғазал, шеъру оҳанг” дар абёти ғазалҳои Озарахш ғӯи омезиши шеъру мусиқӣ дар корхонаи эҷодии ӯст, ки аз мусиқияти баланду нотакрори ғазалҳо ва таъби мусиқишори шоир дарак медиҳанд:

*Ба Озарахш, ки оҳанги нав ба дил дорад,
Барои як ғазали наонавишта омин ғӯ [8, 248].*

*Мушти шеъру мушти оҳангам расид,
Дар сари санги раҳи Сарводаам [8, 172].*

Дар радифи “ту мехонд ғазал” ғазали хеле зебою самимӣ гуфта-ни Озарахш равшантарин ҳуччати тамоюли равонии ӯ ба ин навъи шеъри равон аст, ки ин чо пурра овардани он аз ғоида холи нест:

*Рӯзе, ки таманнои ту мехонд ғазал,
Дунё ба тамошои ту мехонд ғазал.
Ҳастӣ ҳама афсонаи мастии ту буд,
Мастана ба руъёи ту мехонд ғазал.
Куқофия, ку вазн? Ҳама лутфи калом,
Бо шеваи шеваи ту мехонд ғазал.
Он лаҳзаи ширин зи худаи бохабар аст?
К-аз чехраи зебои ту мехонд ғазал?!
Аз номи баланди шоирӣ шармидам,
Дидам, қади болои ту мехонд ғазал.
Охир чӣ хато бесару бепо шуданам,
Вақте ки саропои ту мехонд ғазал?!
Девонаи барги нози девони туям,
Як умр зи маънои ту мехонд ғазал.
Дар соати марги Озарахшат, эй кош,
Хомӯшии лабҳои ту мехонд ғазал...[8, 138].*

Дар “Девони ишқ” ном китоб гирдоварӣ шудани ғазалиёти Озарахш далели дигари барҷаста аз таваҷҷӯҳи хоси ӯ ба ин навъи шеър ва қабули хотири аҳли дилу назар шудани ғазалиёту сарояндаи он аст. Тартибдихандаи “Девони ишқ” Фарзонаи Зарафшонӣ 250 ғазалро аз миёни ғазалиёти шоир баргузида, аз рӯйи қоидаи тадвини суннати девон фароҳам овардааст. Ин китоб бо ду хат: кирилии тоҷикӣ ва форсии муосир бо ташаббуси хайрхоҳонаи намояндаи Вобастагии фарҳангии ҶИЭ дар вилояти Суғд чаноби Масъуди Аҳмадванд дар нашриёти “Ношир” бо сифати баланд ба чоп расидааст. Муҳаррири матни форсии “Девони ишқ” шоир Аъзам Хучаста мебошад. Ногуфта намонад, ки якчанд саҳви техникӣ дар матни кирилии тоҷикии “Девони ишқ” ба назар мерасад. Яке аз чунин саҳвҳо аз “Девони ишқ” афтодани ғазали матлаъаш “Хотираи манзараҳо нав шуда” аст, ки мувофиқи мундариҷа мебоист дар саҳифаи 215 ҷой дошта бошад. Аммо дар саҳифаи 215 ғазали “Дар шаҳри бахт бе ном паскӯчае намонда” омадааст. Ин аст, ки аз 250 ғазали баргузида як ғазал аз беаҳамиятии масъулони таҳия фуруғзор шудааст.

Вижагиҳои ғазалиёти Озарахш. Доир ба ин мавзӯ муҳаққиконе чун адабиётшиносон Матлубаи Мирзоюнус [6, 185- 190], Субҳони

Аъзамзод [1,110], шоирону муҳаққиқон Низом Қосим [5, 6], Сурайё Ҳақимова [12, 96-105], ҳаводорони муҳаққиқ Идибек Идизод [3,10], Фарзонаи Зарафшонӣ [2, 10] дар робита бо мавзӯи таҳқиқашон ба таври фишурда изҳори назар кардаанд, ки такрори онҳо ҷоиз нест. Ин ҷо баъзе хусусиятҳои ханӯз таҳқиқнашудаи ғазалиёти шоир баррасӣ хоҳад шуд.

Ҳаҷман хотирмону дилнишин будани ғазалҳои Озарахш. Баррасии омории 249 ғазали “Девони ишқ” нишон дод, ки аз лиҳози теъдоди абёт ғазалҳои Озарахш 4-байтӣ, 5-байтӣ, 6-байтӣ, 7-байтӣ, 8-байтӣ, 9-байтӣ, 10-байтӣ, 11-байтӣ ва 12-байтӣ буда, зиёда аз се як ҳиссаи ғазалҳоро ғазалҳои ҳафтбайтӣ, як ҳисса камтарро ғазалҳои шашбайтӣ ва як ҳиссаи пурраи боқимондари ғазалҳои 4, 5, 7, 9, 10, 11 ва 12-байтӣ ташкил медиҳанд:

Теъдоди абёти ғазалҳо	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Теъдоди ғазалҳо	3	34	76	88	31	8	7	1	1

Ин омор бори дигар таъбирҳои “машқи ғазал дар шаҳри Камол қардан” ва “имдоди маънавий хостани Озарахш аз равони Ҳоча Камол”-ро, ки болотар оварда шуд, тақвият бахшида, дар ҳаҷми ғазал ба меъёри андалеби чаманҳои Хучанд содиқ монадани ўро собит мекунад. Камҳаҷмӣ ё ихчамӣ шоирро водор мекунад, ки дар гуфтани ғазал бештар хунари шоирӣ ба қор барад, то битавонад паёми ишқиву ахлоқӣ ва ҳикамии худро бекаму қосат ба забони сода аз қоронаи эҷодияш ба зеҳни хонанда интиқол диҳад.

Лоиқона будан ё содагии забон ва дилрасӣ-таъсирбахшии ғазалҳои Озарахш. Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои ғазалиёти Озарахш, ки ин навъи шеърӣ ўро аз дигар ашъори ҳамқаламонаш имтиёз медиҳад, лоиқона будани онҳост ва ин ҷойи аҷобат надорад. Зеро вай яке аз шогирдони тавонои мактаби шоирии Лоиқ Шералӣ аст, ки иродати хос ба ин устоди беназири суҳан дорад. Ин иродати Озарахш на фақат дар шеърҳои ӯ, ҳатто дар номгузориҳои маҷмӯаи ғазалиёташ “Девони ишқ” ҳам, ки дар ҷодаи бепоёни шеър идомаи бениҳоят

зебои “Девони пирӣ” ва “Девони дил”-и устодаш аст, баръало мушоҳида мешавад. Дар вазну қофияю радиф, мавзӯ ба Лоиқ Шералӣ пайравӣ кардани Озарахшро ҳеч гоҳ ба маънои комилан лоиқона будани шеърӣ вай пазируфтанд. Дуруст нест, чунки лоиқонаҳои Озарахш аз ашъори Лоиқ хеле фарқ мекунад. Озарахш бо истифода аз донишу таҷрибаи хунари аз пайроҳаи бардошту пайравӣ ба шоҳроҳи такмили ибтикор гузашта, лоиқонаҳояшро рӯҳи озарахшона бахшидааст. Ибтикороти Озарахш дар ғазал ин тақвиятбахшии ҷанбаи мусиқӣ ва коркарди озарахшонаи тарзи баёни Лоиқ Шералӣ аст. Ғазалҳои Озарахш хеле содаву дилрас буда, хондану сурудан ва шунидани онҳо ба хонандаву шунаванда таъсирбахшу роҳатафзо аст ва баробари ин ҳама осониву сахлӣ зоҳиран мушқилтафсиру нақддастнорас мебошад.

Бозӣ бо калимот ё такрор ва таъбирсозию мазмунофарӣ. Калимаҳоро бозӣ дорондан дар масоҳати як байт ва ҳатто як мисраъи ғазал ва бар ин замина таъбирсозию мазмунофарӣ аз ҷумлаи ибтикороти Озарахш дар самти зуҳури хунари шоирӣ аст. Тавачҷух ба намунаи зерин ин нуктаро собит мекунад:

*Як қадам аз қадам бурун рафтам,
Аз қадам як қадам бурун рафтам [8, 141].*

Шоир дар байти боло калимаҳои “қад”, “қадам”, “як” ва пешоянди “аз”-ро бозӣ дошта, яъне ҷойи онҳоро дар мисраъҳои матлаъ иваз намуда, ҳусни матлаъи ғазалашро таъмин кардааст. Мазмуни байт: Аз қадам –роҳи худ ба андозаи як қадам дар ҷустуҷӯи худ берун рафтам. Дар натиҷа аз пайкари худ – қад ба дарозии як қад ҷонам дур шуд. Шоир ҳарчанд дар ин ҷо аз ҷону қолаб ва шинохту маърифат сухане ба миён наорад ҳам мазмуни ирфонӣ доштани ин матлаъро абёти дигари ғазал бозгӯ мекунад [8, 141]. Ин буд бозрасии бозии калимот дар ҳаҷми як байт. Ин хунаро шоир дар ҳаҷми як мисраъ низ хеле моҳирона таҷриба карда, ба натиҷаҳои дилхоҳ расидааст. Намунаҳо:

Магӯ, ки чора надорам, биёву чора биёр [8, 116].

Ҷавобе бар саволи бечавобам ой, ё модар! (8, с.118)

Наврӯзи ноз омад, гул ноз мекунад боз [8, 123].

Такрори баҷои калимаҳо дар ҳаҷми як мисраъ сабаби равонӣ, хушоҳангӣ, ҷаззобиву дилкашии шеър мегардад. Матлаъи зер аз ғазал

ле пур аз такрори зебост, ки ба як чӯши чашмаи илҳом аз дил ба лаби шоир чорӣ шуда:

*Дигарбора шабовез, дигарбора таманно,
Дигарбора сапеда, дигарбора тамошо [8, 7].*

Чи тавре мушоҳида шуд, Озарахш дар ҳар мисраъи матлаъ ду бор вожаи “дигарбора”-ро ба кор гирифтааст. Ба ҳамин минвол ӯ дар ҳар як байти ғазали панҷбайта (ба чуз аз байти мактаъ панҷ маротиба) чаҳор маротибагӣ вожаи дигарбораро ба кор бурдааст. Маҷмӯан 21 маротиба калимаи дигарбора дар як ғазал такрор шудааст, аммо дар ягон маврид ҳатто ҳашви малех будани ин такрор эҳсос намешавад.

Халқият ё оҳанги мардумӣ доштани ғазалҳо. Озарахш барои он ки аз инҳисори шеърӣ лоикона берун ояду шеърӣ озарахшона гӯяд, лоиквор халқияти адабиётро ҳамеша мадди назар дошта, дарди дили мардумро бо истифода аз забони шевои мардумӣ баён карда, бар ғазали тоҷикӣ рӯҳи мусиқоии халқии тозае бахшид. Хотирнишон кардан зарур аст, ки таъбиру калимоти мардумӣ, на фақат маъноӣ асливу маҷозии хоси муассир доранд, балки онҳо дорои мусиқияти вижае низ ҳастанд, ки ба рӯҳи хонандаву шунаванда таъсири бештаре расонида метавонанд. Калимаи “қасдбақасд” [7, 190] ва таъбирҳои зерин: “ба сару рӯ тилоча часпидан” [8, 104], “аз сар мондани молу мулк” [7, 214] “қонуни нонавишта будани зиндагӣ” [7, 198], “рӯзи рӯшноӣ” [7, 86] “лаб ба лаб” [7, 168], “сахти санг” [7, 57], “ҷонамоз андохтан” [8, 42] “маҳкам доштан” (216) барои намуна муште аз хирворанд. Тавачҷух ба байти зерин мусиқияти баланд доштани яке аз ибораҳои халқиро дар перояи бадеӣ нишон медиҳад:

*Нафси дунё дастгират нест рӯзи мочаро,
Молу мулкат аз сарат монад, дилеро пос дор! [8, 115].*

Озарахш маъноӣ таркиби халқии “набошад, не”-ро, ки дар ҳолати номақбул омадани чизе ба касе мавриди истифода қарор дода мешавад, дуруст дарк карда, ба он калимаи “пазиро”-ро пайваста, як радифи тоза дар шеърӣ тоҷикӣ сохтааст:

*Азизо, дафтари розам пазироят набошад, не...
Дилангезу сарафрозам, пазироят набошад, не! [8, 240]*

Истифодаи таъбиру таркибҳои халқӣ дар дохили мисраъҳо кори чандон душворе нест. Аммо аз онҳо сохтани радиф қорест ниҳоят

мушкил ва захматталаб, ки аз уҳдаи он на ҳар шоир баромада метавонад.

Паёми ахлоқӣ доштани ғазалиёти Озарахш. Ҳадафи ҳар як шоири ростин, на фақат шоду хуррам кардани таъби мардум, дар афтодагиҳову мусибат бо шеър ҳамнафаси халқ будан аст, балки ҳимояту хидояти маънавии онҳо низ рисолати шоирӣ аст. Озарахш вақте дар ғазалҳояш меҳодад паёми ахлоқӣ ба мардум бирасонад, забони ниҳоят ширинро бо пурсишҳои орифона ба қор мебарад, то хонандаву шунавандаро ба фикр водор кунад:

*Муҳаббати банӣ одам қучост, эй мардум,
Зи нуру маърифати ошиқонаҳо чӣ хабар? [8, 121]
Дилогоҳон, дилогоҳон, дилам танг аст, медонед?
Ҳадисам аз мақоли шишаву санг аст, медонед? [8, 110]*

Чое дигар вақте эҳсос мекунад, ки мардум ба панди аз Ёри дилбанд расида, яъне ба паёми Худо ҳам эътино надоранду аз қангу ҷудоихоҳӣ бо мақсади ваҳдати умумибашарӣ даст намекашанд, бевоСИТА бо хитоби вижа шарҳи он паёмро ба гӯши онҳо шоирона мерасонад:

*Ҳарчанд мерасад панд аз сӯи ёри дилбанд,
Эй одамон, шиносед оҳанги ҳамнидоӣ:
Бухрони бенавоӣ мебигзарад ҳамон дам,
К-аз мо гузар бисозад бухрони беҳудоӣ! [8, 225]*

Хунари шоирии Озарахш дар мисоли радифсозӣ дар ғазалиёт. Таърифи асримиёнагӣ ва муосири радиф. Таърифи нисбатан комили асримиёнагии радифро дар адабиёти форсии тоҷикӣ бештар аз соҳиби “ал-Муъҷам” гирифтаанд. Шамси Қайси Розӣ гуфтааст: “радиф калимае бошад мустақили мунфасил аз қофия, ки баъд аз итмоми он дар лафз ояд бар ваҷҳе, ки шеърро дар вазну маънӣ бад-он ҳоҷат бошад ва ба ҳамон маънӣ дар охири ҷумлаи абёт мутақаррар шавад” [9, 210] ва “чун калимаи радиф дар мавзӯи хеш мутамаккин наафтад, яъне аз рӯи маънӣ ба он эҳтиёҷ набувад, маъйиб бошад [9, 211]. Аксар муҳаққиқони гузаштаву имрӯзаи адабиёти форсии тоҷикӣ ба ин таъриф таъяқардананд, аз ҷумла Ваҳидиён Қомёр ва Сируси Шамисо, ки бар ин асос таърифи муосири радифро гуфтаанд. Яхё Толибиён ном муҳаққиқи эронӣ таърифи зерини доктор Алимӯҳаммад Ҳақшиносро таърифи нисбатан қомеи муосири радиф донистааст, ки дар он ҳам заъф ба мушоҳида мерасад: “Радиф ҳамгунии қомилест, ки аз тақрори як унсӯри

дастурии ягона (вожа, гурӯҳ, банд ё ҷумла) бо таволии (пайдархамӣ–Ш.Ш.) яксон ва бо нақшҳои савтӣ, сарфӣ, нахвӣ ва маъноии яксон дар поёни масореъ ё абёти шеър баъд аз қофия меояд” [10, 10]. Бояд таъкид кард, ки радиф шаклан яксон такрор мешавад, аммо мазмунан, яъне аз рӯи маъно на ҳама вақт як хел такрор шуда меояд. Зеро радиф дар охири ҳар байт метавонад ба маъноҳои дигар биёяд, ки мо инро дар мисоли радифи “дарахт-дарахт”-и яке аз ғазалҳои Озарахш низ собит карда метавонем. Албатта, ҳар ду таъриф дар зоти худ бо андаке ислоҳ вобаста ба замони зуҳур дурустанд. Аммо таърихи адабиёт дар доираи шеър гувоҳӣ медиҳад, ки рӯйкардҳо—тахаввулу ташаккули сохториву нахвӣ шеър марзи ин таърифҳоро бе ҳеч монета убур кардаанду хоҳанд кард. Инро дар таърифи Шамси Қайси Розӣ дар ду вачҳ мушоҳида кардан мумкин аст. Яқум, дар “ал-Муъҷам” ҳаҷми радиф бо воҳиди “калима” муайян шудааст, ҳол он ки имрӯз пасоянду пасванд, ҷонишинҳои шахсӣ, ки зотан калима нестанд, ҳамчун ҳарфи васл баъди қофия омада радиф шуда метавонанд. Дуюм, ҷумлаҳое, ки дар ашъори шоироне чун Мавлоно Балхӣ, Ҳоконӣ радиф шуда омадаанд, калима нестанд. Ин ноҳинҷорӣ дар таърифи муосири радиф низ ба назар мерасад. Аз рӯи таърифи ҷомеъ радиф бояд аз паси қофия ояд, аммо дар шеъри сафед имкон дорад, ки пеш аз қофия ва ҳатто дар оғози ҳар мисраъ ё сатр ояд. Аҷибтар ин аст, ки такрори як калима ё гурӯҳи калимаҳоро дар оғози мисраъ ё сатр муҳаққиқони эронӣ “радифи оғозӣ” [11, 1999] гуфтаанд, ки хилофи таъриф аст. Мақсад аз зикри ин ноҳинҷорӣҳо гурез аз дақиқнигариву дақиқнигорӣ нест, балки нишон додани мушкilotи дақиқ нигаристану дақиқ нигоштан аст.

Ихтироӣи шоирони форсизабон будани радифро пешинагон ишорат кардаанд, аз ҷумла Рашиди Ватвот [10, 8]. Аз муосирон хоси шеъри форсӣ будани радифро доктор Шафеии Кадканӣ дар фасли “Радиф: вижагии шеъри эронӣ”-и асарии “Муסיқии шеър”-аш бо далелҳои зерин собит намудааст: серистеъмол будани радиф дар шеъри форсӣ нисбат ба шеъри туркиву арабӣ; хангоми тарҷума кардани шеъри форсӣ ба забонҳои аврупоӣ аз байни рафтани радиф, яъне ба табиати шеъри ағлаби забонҳои аврупоӣ мувофиқ набудани радиф; дар шеъри арабӣ мавҷуд набудани радиф ва аввалин ғӯяндагони шеъри арабии радифдор маҳсуб ёфтани шоирони эронинаҷоди арабизабон ва ё шоирони таъсирпазируфта аз шеъри форсӣ; пайвастагии табиӣ (зотӣ) доштани радиф бо шеъри форсӣ ва ҷанбаи санъат (сохтагӣ)доштани он дар шеъри арабӣ; ба таъсири шеъри фаронсавӣ аз шеъри туркӣ бардошта шудани радиф дар охири қарни XIX ... [4,

125–137]. Ба таъкиди адабиётшиноси мазкур хаштод дар сади ғазалиёти хуби забони форсӣ ҳама дорои радиф ҳастанд [4,138]. Агар дар ашъори Рӯдакӣ радиф бештар аз феълҳо сохта мешуд, рафта-рафта дар ашъори Унсурӣ, Саной, Усмон Мухторӣ, Анварӣ, Ҳоқонӣ, Камолуддин Исфаҳонӣ, Чалолуддини Балхӣ доманаи аз дигар ҳиссаҳои нутқ сохтани радиф вусъат пайдо кард. Шеърӣ Ҳоқонӣ авҷи бозӣ бо радиф аст [4, 153] ва дар девони ӯ аз 300 ғазал 22 ғазал ва аз 150 қасида 50 қасида бидуни радиф мебошад [4,157 – 158]. Аз 495 ғазали Ҳофиз 328 ғазал дорои радиф (68%) буда, аз ин шумор 229 радифи феълӣ, 9 радифи исмӣ, 11 радифи чонишинӣ, 8 радифи сифатӣ, 3 радифи қайдӣ, 9 радифи ҳарфӣ, 25 радифи (гурӯҳӣ исмӣ ё гурӯҳе, ки на чумлаанду на гурӯҳи исмӣ), 29 радифи чумлагӣ [10, 20] мебошад.

Ҷойгоҳи радиф дар ғазалиёти Озарахш. Радифро Озарахш на фақат ҳамчун унсури тақвиятбахши чанбаи мусикӣ ғазал, балки ҳамчун як унсури фасохатбахшу мазмунофар мавриди истифода қарор додааст. Таваччуҳи ӯ ба радиф на фақат дар ғазал, балки дар шеърӣ озоду сапед, рубоӣ низ зиёд асту дар анвои шеърӣ номбурда шоир ҳунари радифсозии худро ба тарзҳои гуногун нишон додааст. Ин ҷо фақат мо дар доираи ғазал радифсозиро ба таҳқиқ мегирем.

Аз 249 ғазали “Девони ишқ” 215 ғазал дорои радиф буда, 35 ғазал радиф надорад. Аз 35 ғазали берадиф 23 ғазал ҳарфи васл дорад, ки онҳоро ҳамчун радиф пазируфтани имкон дорад. Омори мазкур собит мекунад, ки дар ҳақиқат Озарахш таваччуҳи зиёде ба радифи ғазал дорад.

Аз рӯйи мансубият ба ҳиссаи нутқ 160 радиф бо феъл, 23 радиф бо исм, 16 радиф бо чонишин, 7 радиф бо сифат ва боқимонда радифҳо бо зарф, нидо ва ҳатто пайвандак сохта шудааст.

Инчунин радифҳоро аз рӯйи ҳаҷму таркиб шартан ба калимагӣ, иборавиву таркибӣ, гурӯҳи калимаҳо ҷудо кардем. Аз 215 радиф 104 радиф радифи калимагӣ, 47 радифи бо ду ва зиёда калимаҳо ба таври омехта сохта шуда, ки онҳоро гурӯҳи калимаҳо гуфтем, 37 радифи чумлагӣ, 27 радифи иборавӣ мебошанд.

Дар поён намунаҳои радифҳо оварда мешавад:

Радиф бо феъл (калимагӣ):

Кабӯтарбоз дар оби кабӯтарҳо шакар андохт,

Каме андохт, баргаштанд, як бори дигар андохт [8, 23].

Радиф бо исму феъл (ҷумлагӣ):

Ишқ гуфтам, рӯди Сайхун печ хӯрду ҳеч гуфт,

Дида шодон, сина пурхун печ хӯрду ҳеч гуфт [8, 27].

Радиф бо феълу исм (гурӯҳи калимаҳо):

Дили соғарпарасте дошт дарё,
Лабони бӯсамасте дошт дарё [8, 14].

Радиф бо исм (калимагӣ, такрор шуда омадани исм сабаби ба зарф табдилёбии он ҳам мешавад):

Ба бозҳо дилу ҷон бастаам дарахт-дарахт,
Дар интизори ту биншастаам дарахт-дарахт [8, 24].

Радиф бо исм (гурӯҳи калимаҳо):

Эй нозчаман, нози чаманҳо ба саломат!
Зебогазали сарву суманҳо ба саломат! [8, 22]

Радиф бо ҷонишин (шахсӣ):

Эй садои омаданҳоят муборакбоди ман,
Омаданҳоят муборак бод, бар милоди ман [8, 195].

Радиф бо ҷонишин (нафсӣ-таъкидӣ):

Меравам аз шаҳри ту ҳамчун Камол аз шаҳри хеш,
Аз барат мебигзарам монанди хеш аз баҳри хеш [8, 132].

Радиф бо сифат (калимагӣ):

Дуруди ишқ ба номат, ба номи ширинат!
Сафои меҳр ба комат, ба коми ширинат! [8, 18]

Радиф бо сифат (гурӯҳи калимаҳо):

Лаб ба лаб розем, аммо лаб ба лаб,
Мӯ ба мӯ созем, аммо лаб ба лаб [8, 17].

Радиф бо зарф:

Наврӯзи ноз омад, гул ноз мекунад боз,
Бо ноз сураташро пардоз мекунад боз [8, 123].

Радиф бо нидо:

Рухсораҳо зард! Э вой, э вой,
Аз хоку аз гард, э вой, э вой... [8, 226]

Радиф бо пайвандак (пайваस्तкунанда):

Он қадар холпарешонам, ки...
Синагирёнаму хандонам, ки... [8, 223]
Дилатро зарқи гул бикшодаӣ, аммо... вале... лекин,
Каломе пушти лаб бинҳодаӣ, аммо... вале... лекин [8, 205]

Таъсири радиф дар офаридани маъноӣ нав. Шафеии Кадканӣ судҳои радифро дар офарида шудани маъноии нав доништааст [4, 144]. Инро мо дар байтҳои зерини Озарахш мушоҳида карда метавонем:

Дӯст буду дӯст омад, дӯст монду дӯст рафт,
Дӯстдорӣ қард модар пеши даргоҳи Худо [8, 5].

Дар байти боло радиф “*кард модар пеши даргоҳи Худо*” аст ва иборае, ки дар робита ва таносуб бо вожаи сертакрори “*дӯст*” маънои нав касб кардааст, “*дӯстдорӣ кардани модар пеши даргоҳи Худо*” мебошад. “*Дӯстдорӣ*” ҳамчун як вожаи алоҳида дар таъбири мазкур фаротар аз мазмуни аслии худ – “*меҳру муҳаббат варзидан, меҳрубонию навозиш кардан*” рафта, маънои тоза – “*доштан-ҳифзи ҳисси муҳаббат ба Дӯст (Худо) ва дӯстӣ (меҳр ба Худо ё худодорӣ)*” ба худ гирифтааст. Аз ин рӯ, таъбири шоиронаи мазкури Озарахш ду маъно дорад, якум маънои маъмулӣ ва дуюм маънои нав. Шоир ғазале дорад бо радифи такрори “*дарахт-дарахт*”, ки дар он радиф сабаби офаридани маъноҳои нав шудааст [8, 24].

Дар зер таъбирҳои шоиронаи он ғазал, ки бо таъсири радиф маънои нав ба худ касб кардаанд, намуна оварда мешавад: *дарахт-дарахт ба боғҳо дилу ҷон бастан (ниҳояти дилбастагӣ ба зебӣ, рӯишу сабзиш), дарахт-дарахт дар интизор ништастан (камоли сабру тоқати ошиқона дар интизорӣ ва устуворӣ дар аҳд), дарахт-дарахт ба набз - набз пайвастан (ғояти наздикиву пайванд), дарахт-дарахт шоха - шоха зи ҷо ҷастан (авҷи рӯишу боландагӣ аз шодобӣ), дарахт-дарахт шикастани ҳазор дона (кашидани ранҷи зиёд, тачриба кардани азоби бисёр), дарахт - дарахт саломии хуррами гулдаста будан (паёмовари хайру хубӣ будан, ниҳоят некӯкору некандеш будан), дарахт - дарахт ба мағз - мағзи ҷаҳон хастан (пай бурдан ба розҳои ниҳонии олам), дарахт - дарахт панҷа - панҷа ҷустан (бо тамоми ҳастӣ пайваста дар ҷустуҷӯ будан), дарахт-дарахт ворастан (мавсиман [ҳар сол] ва тадриҷан [дар давоми умр] аз худ раҳо шудан ва ба беҳудӣ расидан).*

Чи тавре мушоҳида шуд, радиф таъсири бачо дар офаридани мазмунҳои тоза ба деҳа дар ҳар як мисраъ ва байти ғазал гаштааст.

Саҳми мусиқии радиф. Радифро Шаффеи Кадканӣ “*шакли дигаре аз мусиқии шеър ва дар ҳақиқат такмили мусиқии қофия ё шакли ғанитаршудаи қофияҳо*” медонад [4, 9]. Ин вижагии радиф дар байти зерини Озарахш баръало эҳсос мешавад:

*Дилатро ғарҷи гул бикшодаӣ, аммо... вале... лекин,
Каломе пушти лаб бинҳодаӣ, аммо...вале...лекин [8, 205].*

Зоҳиран радифи ба зоти худ нодир, ки аз такрори пайвандҳои хилофӣ сохта шудааст, дар байти мазкур бечову бемавқеъ метобад, зеро гӯё маънои аслии абётро қофияҳо (бикшодаӣ, бинҳодаӣ) як навъ чамбаст кардаанд. Аммо дар асл радифи мазкур на фақат “*такмили мусиқии қофия*”, балки шомилу ҳомили бори маъноии шоирона низ

хаст. Чунки, агар радиф аз байти мазкур гирифта шавад, мусикии дилнишину чаззоби байт қариб ки аз байн бардошта мешавад ва маънои дилхоҳе, ки шоир барои ироа дар назар доштааст, ногуфта мемонад. Радифи “аммо... вале... лекин” дар байти мазкур ва дигар абёти ғазал “нотамомӣ”, “нотамомӣ”, “дақиқ набудани натиҷаи коре”, “тахминӣ будан, ё баръақс таваккули будани амале”-ро, инчунин “тардиду дудилағӣ”-ро низ ифода мекунад.

Дар байти зерин радиф аз ҳадди як “такмилиаи мусиқӣ ва маъноии шеър” берун рафта, ба ҳашви ниҳоят малеху зебо табдил шуда, пайкараи асосии тарошхӯрдаи ғазалро ташкил додааст:

*Манзури ман номи ту аст аз номи ҳар гул дар забон,
Номи гуландоми ту аст аз номи ҳар гул дар забон [8, 188].*

Бо ин таъкид, ки радиф дар дасти шоири тавоное чун Озарахш қисмати асосии пайкараи ғазал ҳам шуда метавонад, доманаи бахсро барои натиҷагирӣ кӯтоҳ хоҳем кард:

1. Озарахш шоири тавоно ва ҳунармандест, ки дар радифсозии ғазал аз худ санъати баланди шоирӣ нишон дода, ба сохтани радифҳои нодире ноил омадааст, ки назари онҳоро дар адабиёти муосир ва то он ҷое, ки иттилоъ дорем, дар адабиёти классикӣ низ пайдо кардан ғайриимкон аст.

2. Озарахш аз радиф на фақат ҳамчун унсури ёвари мусикибахш, балки ҳамчун як унсури меҳварии маънобахши шеър-ғазал истифода бурда, рӯҳияи классикии ғазали муосири тоҷикиро ҳифз намуда, илова бар ин бо ибтикороти худ дар радифсозӣ байни ҳамқаламон ҷойгоҳи хосеро касб кардааст.

3. Ӯ анъанаи радифсозии суннатиро, ки аз ҷониби шоирони давраи классикӣ андархӯри таъбу истеъдод ва ҳунари адабӣ риоят мешуд, бо ихлосу иродат идома бахшида, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, ҳатто аз пайвандакҳо радифҳои нодир ва зебои шоирона сохтааст.

4. Таъкид бояд кард, ки бозрасии ҳунари шоирии Озарахш дар доираи радифсозии ғазал кӯшише дар самти таҳқиқи нисбатан дақику амиқи шеъри шоир буда, таҳқиқи дигар ҷанбаҳои адабии ашъори ин устои сухан ханӯз дар пеш аст.

Китобнома:

1. Аъзамзод, Субҳон. Адабиёт ва маърифати нақд (Масъалаҳои шинохти таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист): маҷмӯаи мақолаҳо/ Субҳон Аъзамзод. –Хучанд: Анис, 2012.–200 с.

2. Зарафшонӣ, Фарзона. Сабз аст нахли навбари андешаҳои ман/Фарзонаи Зарафшонӣ // Адабиёт ва санъат. № 33(1692), 15-уми августи 2013.– С.10

3. Идизод, Идибек. Озарахш Бозору Гулрухсору Гулназар нест/Идибек Идизод// Тоҷикистон. №12 (1158), 23-юми марти соли 2016.– С.10

4. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафey. Мусиқии шеър/ Муҳаммадризо Шафeyи Кадканӣ. –Техрон: Нашри оғах, 1368, 42+679 с.

5. Қосим, Низом. Ӯро, ки бизодааст модар шоир/ Низом Қосим// Адабиёт ва санъат. № 47(1692), 23-юми ноябри 2006.– С.6

6. Мирзоюнус, Матлуба. Адабиёти миллӣ ва муколамаи фарҳангҳо (маҷмӯаи мақолаҳои адабиётшиносӣ)/ Матлубаи Мирзоюнус.–Хучанд: Ношир, 2015.–516 с.

7. Озарахш. Девони ишқ[Матн: ғазал].–Хучанд: Ношир, 2016.–257(кирилӣ)+257(форсӣ) с.

8. Озарахш. Ҷӯйбори сари хирман[Маҷмӯаи ашъор].–Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳими Ҷалил, 2011.–394 с.

9. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам (муаллифи сарсухане тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп Урватулло Тоиров)/ Шамси Қайс Розӣ.– Душанбе: Адиб, 1991.–464 с.

10. Толибиён Яҳё. Арзиши чандҷонибаи радиф дар шеъри Ҳофиз/ Яҳё Толибиён// Фаслномаи пажӯҳиши адабӣ. Шумораи 80, тобистони 1384. – С. 7-30 (www.side.ir)

11. Фозилӣ Фирӯз, Озод, Рукия. Коркарди ҳунарии қофия ва радиф дар шеъри сапед/ Фирӯз Фозилӣ, Рукия Озод//Парниёни сухан: маҷмӯаи мақолаҳои Панҷумин ҷамоиши пажӯҳишҳои забон ва адабиёти форсӣ. – С. 1990-2003

12. Ҳақимова Сурайё. Мисрае дар варақи сабзи хаёл/ Сурайё Ҳақимова //Паёми Суғд.№8, 2013. – С.96-105

ВИЖАГИҲОИ ҒАЗАЛИЁТИ ОЗАРАХШ ВА ҲУНАРИ РАДИФСОЗИИ Ӯ

Дар мақола муаллиф ҳунари радифсозии шоири тоҷик Толиби Карими Озарахшро дар асоси маводи “Девони ишқ”-и ӯ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Таҳқиқи ҷамаҷонибаи ғазалиёти Озарахш, аз ҷумла дар доираи радифсозӣ ҳанӯз аз тарафи муҳаққиқон рӯи кор наомадааст. Аз ин рӯ, мавзӯи инхтиҳобкардаи муаллифи мақола дастнохӯрдаю тоза мебошад. Муаллиф зимни таълиф собит наму-

дааст, ки шоири номбурда аз миёни анвои шеъри классикиву муосир таваччуҳи бештаре ба ғазал дошта, дар сурудани ин навъи шеър аз худ ибтикороту навоварӣ нишон дода тавонистааст. Муаллиф ҳамчунин нишон медиҳад, ки Озарахш аз пайравони тавонои устод Лоиқ Шералӣ буда, баробари идома додани анъанаҳои ғазалсароии ӯ ба тозақориҳое дар сохтани радифҳои аз ҳар ҷиҳат зебо ноил омадааст. Аз рӯи таҳқиқи муаллиф радифҳои ҳунармандона сохтаи Озарахш, на фақат ҳамчун унсури ёвари мусиқоибахши ғазал, балки ҳамчун унсури меҳварии маънобахши ғазал дар ҷаззобу дилнишин ва пурмазмун бародамани ин навъи шеър хидмат кардааст. Аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, аз ҷумла аз пайвандакҳо сохтани радифҳои ба сурат зебо ва ба маъно расо ҳосили ҳунари шоирии ӯ дар доираи радифсозии ғазали муосири тоҷикӣ мебошад. Ҳамчунин нигоҳи муаллифи ба таърифи радиф нигоҳи муҳаққиқона ва навоварона мебошад.

Вожагони калидӣ: адабиёти муосири тоҷик, “Девони ишқ”-и Озарахш, шеър, ғазал, қофия, радиф, ҳунари шоирӣ

ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ ОЗАРАХША И ЕГО МАСТЕРСТВА В СОЗДАНИИ РЕДИФОВ

Статья посвящена анализу поэтического мастерства таджикского поэта Толиба Озарахша на основе сборника его газелей “Девони ишқ” (“Диван любви”). Актуальность темы определяется тем, что на сегодняшний день его творчество не было подвергнуто вностороннему изучению творчество Озарахша, в плане создания редифов. Автор считает, что из всех классических и современных поэтических жанров Озарахш уделяет большое внимание к газели, и именно в данном жанре более выпукло проявляются его новаторские начинания. Отмечается особое искусство Озарахша в создании редифов газелей, которые не только усиливают музыкальность стиха, но и несут смысловую нагрузку. Создание оригинальных редифов из слов разных частей речи, в том числе из союзов, что редко встречается в современной таджикской литературе, является свидетельством его поэтического мастерства. Кроме того, предпринята попытка теоритического обобщения определений понятия “редиф”, предложенного средневековыми теоретиками литературы и современными исследователями.

Ключевые слова: современная таджикская поэзия, “Диван любви” Озарахша, поэзия, газель, рифма, редиф, поэтическое мастерство.

**PECULIAR FEATURES OF THE OZARAKHSH
IN HIS GHAZAL COMPOSITIONS**

The focus of the article is the analysis of the ghazal poetry of the on of the modern Tajik poets Tolib Karim Ozarakhsh. The analysis is based on the collection of his ghazals titled «Divan of Love». The actuality of the theme is determined by the fact that Ozarakhsh's works has not been subjected to any research up to now in the context of use of *radīf* in ghazal composition. Author points out that Ozarakhsh's peculiar art in the creation of *radīf* not only intensifies a musical coloring of the verse, but bears a meaningful tone as well. Creativity of the poet is displayed in his use of the original *radīf* made of different parts of speech, which is rare occurrence in modern Tajik poetry.

Keywords: Modern Tajik poetry, «Divan of Love» by Ozarakhsh, poetry, ghazal, rhyme, *radīf*, poetical mastership

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Шодикул Ҳасанович (Шарифниё Шодии Ҳасан) – омӯзгори кафедраи адабиёти классикии тоҷики ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров; тел.: 92-713-33-27; e-mail: sharifniyo_shodi@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифов Шодикул Ҳасанович (Шарифниё Шоди Ҳасан) – преподаватель кафедры классической литературы ХГУ им. акад. Б. Гафурова (Таджикистан, Худжанд); тел.: 92-713-33-27; e-mail: sharifniyo_shodi@mail.ru

About the author: Sharifov Shodikul Hasanovich (Sharifniyo Shodi Hasan) – assistant of the department of classical literature under Khudjand State University named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khudjand); tel.: 92-713-33-27; e-mail: sharifniyo_shodi@mail.ru

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК: №39 (575,3)
Ё-76

НАВРӢЗ ДАР ЯҒНОБ

Ёров Тағоймурод

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

Зиндагӣ, таърих ва фарҳанги ҳар қавму миллат дар забони вай мунъакис мегардад ва ин амр ба мо имконият медиҳад, то ба ривоёту асотир, эътиқодот ва таъбирот, расму ойини ҳар қавму миллат ошно шавем.

Мардуми Яғноби Бостон чун дигар тоҷикони муқими Тоҷикистон дорои фолклор, этнография, боварҳо ва таъбирот, эҷодиёти фарҳангӣ, расму русуми аҷдодӣ буда, фикру муносибатҳои хешро ба ҳодисаҳои зиндагӣ воқеиҳои таърихӣ баён кардаанд, ки дар онҳо ҳама ранҷу заҳмат, орзуо омол ва ободию озодии хешро тариқи образҳои бадеӣ инъикос мешаванд. Чун анъанаи ниёгон чашни Наврӯз ба мардуми Яғноб низ ба мерос мондааст ва имрӯз низ ин анъана дар миёни ин мардуми кӯҳанганҷ дар водии Яғноб идома дорад. Ин мардуми кӯҳантаърих аз авлоди бевоситаи сугдиён буда, Яғноб дар асрҳои миёна ва охири қарни XX Кӯҳистон ном дошт, танҳо бо кӯшиши шарқшиносҳои рус ва хоричӣ омӯзиши он оғоз гардид, ки имрӯз соҳибони ин забон низ ба таҳқиқи он машғул мебошанд.

Зикр намудан бамаврид аст, ки адабиёти шифоҳии ин мардум чун ҳикмати бебаҳои гузашта ва мероси гаронбаҳои таърихӣ то ба имрӯз аз ҷониби муҳаққиқони ин соҳа ба таври мукамал омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, месазад Яғнобро воқеӣ ва ҳамаҷониба биомӯзем, ки барои худшиносии миллии насли оянда замина фароҳам ояд ва дар ин кор ҳидоят бошад.

Дар соли 2010 чашни Наврӯз аз тарафи СММ ҳамчун чашни байналмилалӣ эътироф гардид ва ҳамасола дар ҷаҳон таҷлил мешавад, ки ин амр бар қидмати таърихӣ ва ҷаҳоншумул будани он далолат мекунад.

Наврӯз ва ойину маросимҳои марбут ба Соли нав, ки яғнобиён онро (solī - sar) “сари сол” меноманд, дар асоси сарчашмаҳои нодири хаттӣ ва фолклорӣ тадқиқ гардида, ба омӯзиши шуғли деҳқонӣ, хунармандӣ ва афкори бостонӣ-фалсафии яғнобиён ба анҷом расидааст. Аз рӯи анъанаву расму русум маълум мегардад, ки ҷашни Наврӯз барои мардуми Осиёи Марказӣ як силсила рамзҳои ифода мекунад.

Ҷашни Наврӯз қабл аз ҳама, рамзи эҳё ва бедории табиат, ҷавонии оламу одам мебошад. Мардуми бостонии Яғноб, ки дар кӯхистони дурдасти саҳту сангин умр ба сар мебаранд, ин ҷашнро, ки марбут ба кишоварзӣ деҳқонӣ ва шуғли инсон бо замин аст, аз даврони (иски- iski) қадим бо як силсила расму ойинҳои дилангез таҷлил менамоянд. Дар Яғноб пас аз истилои арабҳо, “ҳафт шин” (haft šin) ва “ҳафт син” (haft sin) расм нашудааст, шояд аз нарасидани гизоҳои рӯи дастархон истилоҳи “ҳафт шин” (haft šin) ба “сафедӣ” (safidī) тағйир ёфта бошад, зеро сафедӣ рамзи рӯшноӣ, покӣ, нерӯи поки деҳқонӣ бо дили пок, фазилатҳои хуби инсонӣ, барфи сафед, рамзи деви сафед бошад, ки ба одамон хушбахтӣ меорад [3, 191]. Баҳор бо гулу гулдастаҳо зимистонро гусел мекунад. Бар асоси бовару эътиқод мардум чунин ақида доранд, ки агар барф ҷӣ қадар об шуда ба боло равад, рӯи заминро сабзаи нарм фаро мегирад ва ҷонварони “сиёҳ” – dev-дев, jin-чин, numnosak-номгирок ol-ол бо хурсандӣ дар ҳар як хама талу теппаҳо, рустоҳо омада, ҷой мешаванд. Аз ин хотир, мардуми Яғнобро агар дар як русто ҷаҳор гузар бошад, дар ҳар як гузар гулхан дармегиронанд, то ин ки дева чин ва ол ба деҳа наздик нашаванд ва зарар нарасонанд. Як анъанави хуби дигари мардуми Яғноб ин аст, ки бачаҳо ва духтарон ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, яке “сафедон” бо либоси сафед, дигарон бо либоси сабз “сабзпӯшон”-сафедпӯшонро бо эҳтиром бо гулу гулдастаҳо ва пиразани сафедро, ки яғнобиён ӯро “Холҷун” мегӯянд, ба самте, ки он ҷо барф бошад, хайрбод мегӯянд [4, 64].

Этнографи варзида М.С.Андреев аз рӯи нақлу ривоятҳои мардумӣ дар бораи деви сафед чунин изҳори назар мекунад, ки ҷолиби диққат аст: “Деви сафед дар тасаввури яғнобиён ба сурати зани зебои қоматбаланд ва дар танаи либоси сафед намудор мешудааст. Деви сафед ба гурӯҳи махлуқони хуб дохил буда, дар ҳар хона, ки пайдо шавад, гӯё дар он хона ҷайзу баракат зиёд мешудааст” [11, 7]. Ин дев баъзе вақтҳо дар шакли ҷавон ва гоҳе ба сурати зани пир намудор мегардидааст. Баъзеҳо онро дар шакли пӯкҷаи ҷароғ тасаввур мекарданд ва ҳамин ки даст дароз кунанд, нопадид мешудааст. Деви сафед хоми

занҳо буда, ба мушкилоти онҳо осонӣ ва дар корҳои занона аз қабилӣ равшанкашӣ, ширдӯшию чорводорӣ файзу баракат меовардааст. Аз ин рӯ, занҳо дар вақти говдӯшӣ ба ӯ мурочиат карда мегуфтаанд: “Бисмиллоҳир-рахмонир-рахим, аз пайи деви сафед, ту хурр кун, ман пур кунам”.

Дар манотиқи кӯҳсори Тоҷикистон кампири Очуза ё Ачузакампир ҳамчун образи сармо ва зимистони қаҳратун маҳсуб мешавад. Дар Язгулом дар аввали қарни гузашта тибқи маълумоти М.С.Андреев [1, 170], рӯзҳои сарди зимистонро “кампир дар ғор” мегузаронад ва дар фасли баҳор вай ба маконаш меояд, ё ин ки ба мулчари худ меояд”.

Дар Ягноб образи сарморо ба ҷои Очуз ё Ачузакампир-Холҷун меномиданд, ки ба андешаи М.С.Андреев [1, 168]. Очуз калимаи арабии “очиз” буда, истилоҳи “кампири Холҷун” вожаи нисбатан қадимитари он мебошад.

Дар Ягноб сабаби хунуқиҳоро дар он миданд, ки ҷисми кампири Холҷун ғавтида ва ғур нокарда менамояд. Ҳамон вақте ки ӯро ғур карданд, гармӣ оғоз мешавад. Аз ин рӯ, байни мардум дар бораи деви сафеди Холҷун ду ақида мавҷуд аст: нафаре мегӯяд: “онро мегӯронанд” ва дигаре мегӯяд: “Холҷун намирандааст” ва дилаш барои одамизод месӯзад. Байте аз тарафи Холҷун гуфта шудааст, ки ин аст:

*Маним ноаюн, маним Холҷуни Сафед,
Начукерт, хур кунум, рискт пун кунум.*

Аз ин байт чунин бармеояд, ки вақте ки Холҷун пайдо мешудааст, одамро оғоҳ мекардааст, ки “ман Холҷуни Сафедам натарсед”.

Ин ҷашн барои мардуми ориёӣ ва эронитабор пирӯзии нур бар торикӣ, гармӣ бар сардӣ, ҷавонӣ бар пирӣ, маърифат бар ҷаҳолат, хубӣ бар бадӣ, ишқу муҳаббат, хайру саховат ва назофат бар касофат маънидод мешавад. Наврӯз ҷашни омад-омади баҳори нозанин, иди тақоӣи замин, эҷоди зебогиҳои табиат ва зиндагӣ ва дубора зинда шудани табиат аст.

Дар бораи таърихи пайдоиши Наврӯз дар асарҳои муаррихону адибон маълумотҳои зиёди судбахш мавҷуд аст. Олим ва файласуфи бузурги тоҷик Абӯрайҳони Берунӣ оғози ҷашнгирии “Наврӯз”-ро ба даврони яке аз қаҳрамонони асотирии Эрон – Ҷамшед нисбат дода мегӯяд: “Чун Ҷамшед барои худ тахт бисохт ва дар ин рӯз бар он нишаст ва ҷину шаётин онро ҳамл карданд ва дар як рӯз ба болои кӯҳҳои Дамованду Бобул омад ва мардум ҳама ба тамошои он баромаданд ва ин рӯзро эронӣён ид эълон карданд” [2, 259].

Ё ин ки Муҳаммад Наршаҳи Бухороӣ дар “Таърихи Бухоро” чунин овардааст: “Наврӯзро чӣ аҳли дарбор ва чӣ мардуми одӣ истикбол мегиранд ва баъди панҷ рӯзи он Муғон қайд мегардад, ки якеро Наврӯзи кишоварзон ва дигареро Наврӯзи Муғон мегӯянд” [7, 23].

Олим ва шоири бузург Умари Хайём дар бораи чашни Наврӯз дар “Наврӯзнама” ишора карда, зикр менамояд, ки асосгузори ин чашни хучастапай Чамшед аст.

Роҷеъ ба таърихи пайдоиши Наврӯз донишмандон, шоирон ва нависандагони гузашта ва имрӯза иттилооти хеле зиёд додаанд.

Таҷлили чашни Наврӯз дар байни мардуми кӯҳантаърихи Яғноб вижагиҳои хоси худро дорад.

Мардуми Яғноб баробари омадани “сари сол” (soli sar), яъне як ҳафта ё ду ҳафта пеш ба тоза кардани хонаҳо, чӯйҳо ва заминҳои кишт, ки ҳанӯз барфпӯшанд, оғоз карда ба болои онҳо хоку хокистар мепоянд. Барои мавсими кишт ба тайёр намудани олатҳои меҳнат ба монанди бел, хоркан, юғ, испор, омоч, отанг ва ғ. Мепардозанд, ва ҳамчунин барзаговҳои чуфтиро хунук мекунад. Ва ин рӯзро яғнобиён *урагасак-бедор кардан* меноманд. Дар ин рӯзи мубораки омад-омади “Баҳор” кӯдакон ба тан либоси нав пӯшида, хона ба хона гашта, пирамардон, пиразанон ва деҳқонони асилро табрик мекарданд.

Субҳи Наврӯз пас аз намози бомдод як пири хирадманд, деҳқони асил ба болои бом ё баландӣ баромада, тулӯи офтобро мунтазир мешавад ва дар ин вақт занҳое, ки дар хонашон бемордоранд, кӯза бар сар ниҳода, дар ҷустуҷӯи оби “*zam-zam – зам-зам*” барои шифои дарди онҳо ба кӯҳҳо баромада, аз чашмаҳои кӯҳӣ ба нияти нек оби шифо мегиранд. Агар ба ин рустоҳо меҳмонон оянд, қадбонузан ба пухтани Суманак ба таври шарикӣ шурӯъ мекунад. Се, панҷ ё ҳафт нафар духтарони ба балоғат расида, бо нияти нек гирдаҳои суманакро барои чуфт шудан ба фарқи сарашон гузошта, ба назди қадбонузани ҳунарманд меоранд ва дар ин вақт ба қадбонузан ҳам кӯмак намуда, таронаи гурӯҳии зеринро меҳонанд:

Кочӣ пасим

*Ҳавомох беғубору соф вот,
Қадбунӣ мох дастш ширин вот.
Пачим, пачим, кочӣ пачим,
Пачим, пачим, кочӣ пачим.*

Тарҷума:

Шарбати суманак пазем.

*Ҳавоямон софу беғубор бод,
Дасти кадбонуамон ширин бод.
Пазем, пазем, шарбати суманак пазем,
Пазем, пазем, шарбати суманак пазем.*

Баробари пайдо шудани нури офтоб боз ҳамон пири хирадманд бо як садоу нидои форам мардумро бо ин тарона огоҳ мекунад:

*Ҳой мардумт, инур Наврӯз!
Хуйр чи зимистуни кат аниж.
Бухори бари кати атис,
Қароқӯ авов, соли сар атис.*

Тарчума:

*Ҳой мардум, имрӯз Наврӯз!
Офтоб аз хонаи зимистон баромад.
Ба бари хона баҳор даромад,
Турна омад, соли нав даромад.*

Пас аз огоҳ намудани мардум ин байт хонда мешавад:

*Чӣ Чамшеди тулӯхай тухӯла авов,
Чӣ тулӯхайш файзат баракаш авов.*

Тарчума:

*Аз нури Чамшед нур омад,
Аз нураш файзу баракат омад.*

Ин байтро хонда, ҳамаи огоҳшудагони аҳли деҳа ба як майдончаи васеъ омада, дастархони наврӯзиро кушода, бар он ҳар гуна нозу неъмат аз чумла: суманак, нонҳои бузург, кумочӣ-кулча (sinčova)-и наврӯзиро ба рӯи дастархон гузошта, ба тайёр намудани ғизоҳо машғул мешаванд. Дар Яғноб пас аз истилои араб “ҳафт шин” (haft šin) ва “ҳафт син” (haft sin) расм нашудааст, аммо ҳар навъ ғизое, ки бар рӯи дастархон гузошта мешавад, бар рӯи он ганҷи сафедӣ (safedi) мегузоранд. Аз ғизоҳои омодашуда, боз ҳамон пири хирад аввалан кочӣ-шарбати аз суманак омодашударо ба ҳамаи пиру ҷавон ва боқимондаи онро ба маъҷубон ва дардмандон мефиристонд, ки онҳо ҳам чашида аз шарбати соли нав баҳра бигиранд.

Боз як анъанайи аҷиби яғнобиёни тоҷикзабон дар рустоҳои Сарҳад, Яғноби боло, Кирёнте, Кансе, Деҳқалон ва Навобод ин аст, ки хангоми шунидани садои пири табаррук аз самти поёни деҳаашон агар касе ба меҳмонӣ ояд, ўро дошта ва рӯи барф хобонида, ба сару

рӯяш барф мемоланд, яъне чазояш медиҳанд. Дар байни мардум ақидае ҳаст, ки дар вақти фарорасии соли нав агар касе аз самти болои деҳа ояд, он сол хуб ва бобаракат мешудааст, агар аз поён ояд, он сол душвору мушкил меомадааст. Барои ҳамин агар меҳмоне аз самти боло ояд, ўро меҳмондорӣ ва зиёфат мекунад ва ўро хушқадам низ меноманд. Аз ин хотир меҳмоне, ки аз поён меояд, бояд роҳе чуста аз болои деҳа ояд.

Пас аз оши наҳор мардум ба базми чашни Наврӯз шурӯъ меку-
нанд.

Ойинҳои оштикуни ва хонадоршавӣ, мусобиқаҳои варзишӣ аз кабили гуштингирӣ, бузқашӣ, чалаку лофбозӣ, зубзувакон, бучулбозӣ, бачошавакон, хоначасозӣ, ҷавгонбозӣ, дав-давак бозӣ, лагадзанӣ (аз ноф поён бачаҳо иҷро мекунанд), ғув-ғувакбозӣ, бозиҳои духтарона: панчалаксанкабозӣ⁴, сангчилбозӣ, тӯбчабозӣ, луфтакбозӣ, алғочакбозӣ (аз лой), аспакбозӣ, арӯсбозӣ ва ғайра машғул шуда, бо суруду мусиқӣ ва рақс барпо гашта, ҳама бо ҳаловат вақтхушӣ мекунанд.

Вақте ки ин базм анҷом пазируфт, ҳама ба тамошои маросими “Киштай живарак”, яъне “Ҷуфтбаророн” ба самти саҳро раҳсипор шуда, баробари ба майдони кишт расидан, боз ҳамон пири хирад бо умеду орзуҳои нек ба доманаш гандум гирифта, ба нияти файзу баракати он сол ба замин гандум мепошад ва мегӯяд:

*Ӯ дунайм сад дунай,
Ӯ дунайм сад дунай,
Буҳор файзим тифарот арасотӣ,
Ҳаво борунакт рихсот, киштотӣ.
Ӯ дунайм сад дунай,
Ӯ дунайм сад дунай,
Думанай рангш ани аву, ҳамока кабуду,
Худо файзмох тифарот, кишокти мадоро.
дунайм сад дунай,
Ӯ дунайм сад дунай.*

*ī dunaym sad dunay,
ī dunaym sad dunay,
Buhor fayzim tifarot arasoī,
Havo borunakt rixsot, kiš toī.
ī dunaym sad dunay,
ī dunaym sad dunay,*

⁴ Панчалаксанка-сангчаҳои қиматбахое, ки духтарони шоҳ сангчилбозӣ мекарданд.

*Dumanay rangš ani avu, hamoka kabudo,
Xudo fayzmoх tifarot, kišokti madoro.
I dunaym sad dunay,
I dunaym sad dunay.*

Тарҷума:

*Як донаам сад дона,
Як донаам сад дона,
Баҳор файзам диҳад бисёр,
Ҳаво боронат резад ба киштзор.
Як донаам сад дона,
Як донаам сад дона,
Ранги сахро дигар шуд, ҳама ҷо кабудизор.
Худо файзам бидеху ба барзаговон мадоро
Як донаам сад дона,
Як донаам сад дона.*

Барзгарон равғани чарбро, ки яғнобиён онро чарпа- ҷагра ме-
гӯянд, ба шоҳу гардани барзагов молида, аз паси бобои деҳқон каме
кишт ронда, пас ба манзили хеш бо хондани суруду тарона бармегар-
данд.

Равған дар боварҳои мардум ҳамчун рамзи файзу баракат ва аз
барфу борони баҳорӣ эмин нигоҳ доштани узвҳои биноии барзагов аз
хунукӣ мебошад.

Як қатор рубоӣҳо ва порчаҳои шеърӣ таронаҳо низ ба истиқ-
боли ҷашни Наврӯз ва мавсими кишту кори баҳорӣ бахшида шуда-
анд, аз ҷумла:

*Бухор авов, вант бидунт маҳкам,
Кишта куним, дам ба дам.
Ҳосил носим, роҳати ҷун куним,
Дастархун мох пунни нун куним.*

*Buhor avov: vant bidunt mahkam,
Kišta kunim, dam ba dam.
Hosil nosim, rohati jun kunim,
Dastarxun mox punni nun kunim.*

Тарҷума:

*Баҳор омад, миёро банд маҳкам,
Кишт кунем дам ба дам.
Ҳосил гирем, роҳати ҷон кунем,*

Дастархонамонро пури нон кунем.

Азбаски шуғли асосии мардуми кӯҳсори Ягноб кишоварзӣ ва чорводорӣ аст, дар суруду таронаҳои онҳо ин мавзӯи зиёд ба мушоҳида мерасад, ки ин суруду таронаҳо бо тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ баргардон шудаанд, ки танҳо мазмуну маънии онҳоро ифода мекунад. Чунончи:

*Наврӯз бобой думинш пунни дун,
Кишокти авур, Даврун.
Ҳама саҳрой ақунор даврун,
Кишта ақунор, и майдун.*

*Navrūz boboy duminš punni dun,
Kiškoti avur, Davrun.
Hama sahroy akunor davrun,
Kišta akunor ī maydun.*

Тарҷума:

*Наврӯз боборо доманаш пур аз дон,
Барзаговҳоро овард Даврон.
Ҳама дар саҳро карданд даврон⁵,
Кишт карданд як майдон*

Дар бораи чашни Наврӯз дар байни ягнобиён суруду таронаҳои зиёде мавҷуданд, ки мо чанд намунаи онро дар зер меоварем:

Наврӯз нуборак!

*Наврӯзи мет аву, соли сар атис, обадун,
Гулу сабзот кабуд чи сар имишки борун.
Думанай рангш ани аву, вудш обадун,
Чи ғари сар тармот авесор, нахширт овар, ҳайрун.
Кишокти киштай аживар, бобойи деҳқун,
Булбули тавуш адуғуш кишта ақун, и майдун.
Наврӯз тахтаҳаст, мох майнат думанай меҳмун,
Вовт, арғушт шавим, шаҳримоҳ ухта меҳмун.
Тоҷикистони Наврӯз аст, арасоти меҳмун,
Ҳам чи Эрун, ҳам чи Авғунистуну Олмун.*

Navruz nuborak!

*Navruzi met avu, soli sar atis, obadun,
Gulu sabzot kabud či sar imiški borun.
Dumanay rangš ani avu, vudš obadun,*

⁵ Даврон -- хурсандӣ

*Či yari sar tarmot avesor, naxširt avor, hayrun.
Kišokti kištay azivar, bobyi dehqun,
Bulbuli tavuš aduüş kišta akun, ī maydun.
Navruz taxtaxast, tox maynat dumanay mehmun,
Vovt aryušt šavim, šahrimox uxtaor mehmun.
Tojikistoni Navruz ast, arasoti mehmun,
Ham či Erun, ham či Avyunistunu Olmun.*

Тарчума:

Наврӯз муборак!

*Рӯзи Наврӯз шуд, сари сол файзборон,
Гулу сабзаҳо кабуд, аз боло каме борон.
Ранги табиат дигар шуд, бўяш форам,
Аз болои кӯҳ тармаҳо фароянд, нахчирон ҳайрон.
Барзаговҳоро ба кишт баровард Бобои Дехқон.
Садои булбулонро шунида, кишт қард як майдон.
Наврӯз даромадааст, меҳмони деҳаи мо.
Биёед, рақс кунем, ба шахрамон омадааст меҳмон.
Тоҷикистон Наврӯз дорад, меҳмон бисёр,
Ҳам аз Эрон, ҳам аз Афғонистону Олмон.*

Момочуним

*Момочуним саманаки чанголи авур,
Ворза пун хой, ахваром базур.
Дарамох сер аву, раҳмат момоим,
Момом хушрux, офсуна вовчӣ гули
Намунчи и одам, кати нидот бекор,
Вовчӣ, китоб жойт адаб ёд ност.
Катак авитӣ, раҳмат дуғушт,
Одамӣ чи адабиш ҳурматш гули.*

Момојуним

*Momojunim samonaki čangoli avur,
Vorza pun xoy, axvarom bazur.
Daramox ser avu, rahmat momoym,
Momot xušrux ofsuna vovči ğuli.
Namunči i odam, kati nidot bekor,
Vovči, kitob žoyt, adab yod nost.
Katak aviti, rahmat duğušt,
Odami či adabiš hurmatš ğuli.*

Тарчума:

*Модаркалонам чанголии суманак овард,
Табақ пур буд, хӯрдем базӯр.
Шикамамон сер шуд, раҳмат ба модаркалон,
Зебост модаркалонам, афсона гӯяд бисёр,
Намемонад дар хона як одам нишинад бекор,
Меғӯяд, китоб хонед, адаб ёд гиред.
Калон шавед, ба шумо раҳмат гӯянд.
Одамиро аз адабаш эҳтироми зиёд мекунанд.*

Меҳнат кунт, оламӣ

*Бухор авов: кишта кунт оламӣ,
Меҳнат кунт, мадормоҳ чи деҳқунӣ.
Замин зар тифорчӣ, ҳам ширинӣ,
Сарат либосмоҳ чи заминӣ.
Ҳосил ност, арасотӣ, накунт камӣ,
Шукр хури, файзмоҳ хаст, чи деҳқунӣ.
Шукри давлатмоҳ, ҳамокай серӣ,
Олам сер вот, ҳамокай бардамӣ.*

Mehnat kunt olami

*Buhor avov, kišta kunt olamī,
Mehnat kunt, madormoḥ čī dehqunī.
Zamin zar tiforčī, ham širinī,
Sarat libosmoḥ čī zaminī.
Hosil nost, arasoṭī, nakunt kamī,
Šukr xūyri, fayzmoḥ xast, čī dehqunī.
Šukri davlatmoḥ, hamokay serī,
Olam ser vot, hamokay bardamī.*

Тарчума:

Меҳнат кунед фаровон

*Баҳор омад, кишт кунед фаровонӣ,
Меҳнат кунед, қувватамон аз деҳқонӣ.
Замин зар медиҳаду ҳам ширинӣ,
Сару либосамон аз замин.
Ҳосил шавад фаровон, накунед камӣ,
Шукри офтоб файзамон аз деҳқонӣ.
Шукри давлатамон дар ҳама ҷо серӣ,
Олам сер шавад дар ҳама ҷо бардамӣ.*

*Бухор авов, вант бидунт маҳкам,
Кишта куним, дам ба дам.
Ҳосил носим, роҳати чун куним,
Дастархун мох пунни нун куним.
Buhor avov: vant bidunt mahkam,
Kišta kunim, dam ba dam.
Nosil nosim, rohati jun kunim,
Dastarxun tox punni nun kunim.*

Тарҷума:

*Баҳор омад, миёнро банд маҳкам,
Кишт кунем дам ба дам.
Ҳосил гирем, роҳати ҷон кунем,
Дастархонамонро пури нон кунем.*

Наврӯз авов

*Наврӯз авов! Вовт, пуллот тамошой шавим,
Ҳамамох суруд жойим, арғушт шавим.
Абрти даводав астӣ, ман инур шодим,
Чи думана гул чиним, кати варим.*

Navrūz avov

*Navrūz avov! ovt, pullot tamošoy šavim,
Hamamox surud žoyim, arğušť šavim.
Abrti davodav astī, man inur šodim,
Či dumana gul činim, kati varim.*

Тарҷума:

*Наврӯз омад
Наврӯз омад! Биёед, бачаҳо ба тамошо равем,
Ҳамамон суруд хонем, рақс кунем.
Абрҳо тохтутоз доранд, ман имрӯз шодам,
Аз дашт гул чинем, ба хонамон барем.*

*Эй пуллот, бухор сечӣ авов,
Қароқӯт қатор ор, нава сол авов.
Ит соли файзат баракат астиш,
Вовт меҳнат куним, роҳатш авов.*

*Ey pullot! Buhor seʿī avov,
Qaroqūt qator or, nava sol avov.
It soli fayzat barakat astiš,
Vovt mehnat kunim, rohatš avov.*

Тарчума:

*Эй бачаҳо! Сол баланд омад,
Турнаҳо қаторанд, соли нав омад.
Ин сол соли аҷаб файзу баракат омад,
Биёед, меҳнат кунем, роҳаташ омад.*

Баробари аз сахро баргаштани барзгарон яғнобиён дар ин рӯз гурӯҳ-гурӯҳ шуда, ба зиёрати чойҳои муқаддас, барои шод кардани рӯҳи гузаштагон ва ба орзую муроди худ расидан, мераванд. Чӣ тавре ки мо дар бораи Наврӯзи яғнобиён дар рустоҳои яғнобнишини ноҳияи Варзоб андаке маълумот додем, маълум мешавад, ки дар миёни ин рустоҳо дар заминаи таҷлил кардани ҷашну маросимҳо андаке тафовут ба мушоҳида мерасад. Мо кӯшиш кардем, ки то ҷое ки имкон дорад, ин анъанаи неки аҷдодии хешро барои Шумо шарҳ диҳем.

Пас аз поён ёфтани ҷашни Наврӯз дар байни русто гулхан афрӯхта, аловпарак мекунанд ва мегӯянд: “зардим чи тав, сурхит чи ман”, яъне зардии ман аз ту, сурхии ту аз ман ва ин ҷумларо тақрор карда аз болои оташ се бор мепаранд ва пас аз ҳафт қадам задан, ба паси худ нигоҳ мекунанд.

Ҷашни Наврӯз ва фазилатҳои онро мардуми Яғноб хеле арҷгузорӣ мекунанд. Онҳо беҳтарин суруду таронахоро дар ин бора эҷод намудаанд, ки далел бар васфи нек ва таҷлили шоистаи ин ҷашн дар миёни мардуми Яғноб мебошад.

Адабиёт:

1. Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба / М.С. Андреев. – Душанбе: Дониш, 1970.
2. Берунӣ, Абӯрайҳон. Осор-ул-боқия / Абӯрайҳони Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 400 с.
3. Ёров Т. Примети поверья связаны с воспитанием ребёнка в ягнабском языке // Т. Ёров. Вестник Университета. №3, (29). 2010.
4. Ёров Т. Фолклори Яғноб. Наврӯз дар Яғноб. / Т. Ёров. - Душанбе: ИмпериаЛ- Групп, 2007. – 330 сах.
5. Қосимӣ, Саъдӣ, Қосимов Диловар. Дастури Наврӯзӣ. Наврӯзи Дарвоз / Саъдӣ Қосимӣ. – Душанбе: 2012.
6. Маҷнунов Абдуламин. Дастури Наврӯзӣ. Наврӯзи Бадахшон / А. Маҷнунов. . – Душанбе: 2012.

7. Нархашӣ Абубакр Мухаммад ибни Чаъфар. Таърихи Бухоро / Нархашӣ, Абубакр. – Душанбе: Дониш, 1979.

8. Обидов Додочон. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон. Рӯзи Наврӯзӣ / Д.Обидов. – Душанбе: Илм, 2009.

9. Раҳимов Дилшод. Сада- чашни аз ёд рафтаи эронӣ. Чинори пургул / Д. Раҳимов. – Душанбе: Фан, 2008.

10. Турсон, Акбар. Дастури Наврӯзӣ. Пайванди аслҳо ва наслҳо / Акбари Турсон. – Душанбе: 2012.

11. Фурункина Р.И. Цвет смысл сходство. Аспекти психологического анализа/ Фурункина Р.И. – М.: Наука, 1984.

12. Гӯянда: Саъдуллоев Нурулло. с.т. 1960.

НАВРӢЗ ДАР ЯҒНОБ

Дар мақола сухан дар бораи чашни соли нав дар Яғноб меравад. Муаллиф бар он аст, мардуми бостонии Яғноб дар кӯхистони дурдасти саҳту сангин умр ба сар мебаранд, ин чашнро, ки марбут ба кишоварзӣю деҳқонӣ ва шугли инсон бо замин аст, аз даврони (иски-iski) қадим бо як силсила расму ойинҳои дилангез таҷлил менамоянд. Мавзуи суруду таронаҳои мардуми ин мавзё чун дигар минтақаҳои кӯхистонии кишвари мо вобаста ба табиат мебошад.

Чашни Наврӯз ва фазилятҳои онро мардуми Яғноб хеле арҷгузорӣ мекунад. Онҳо бехтарин суруду таронахоро дар ин бора эҷод намудаанд, ки далел бар васфи нек ва таҷлили шоиста қардани ин чашн дар миёни мардуми Яғноб мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Чашни Наврӯз, Яғноб, суруду таронаҳо, фольклор, ойинҳои наврӯзӣ.

НАВРУЗ В ЯГНОБЕ

В статье речь идет о праздновании новогоднем празднике (Наврӯза) в Ягнобе. Как полагает автор, древние жители Ягнабом, проживающие в труднодоступно отдаленном горном районе Таджикистана, отмечают этот праздник с глубокой древности в соответствии с особенностями своей занятости в сельском хозяйстве. Поэтому окружающая их природа стала приоритетной темой их стихов и песен, как и у жителей других регионов страны.

Ключевые слова: Праздник Навруз, Ягноб, музыка, стихи, фольклор, праздничные традиции..

NOWRUZ IN YAGHNOB

The focus of this article is celebration of Nowruz festival in Yaghnob Valley among. In particular author connects of the elements of this festival called iski which is rooted in the agricultural mode of habit of the Yaghnobi people, but also is very ancient traditional element observed in the Nowruz festival of the sedentary populations of the Asia. The examination also considers the folk and traditional songs and poems of the Yaghnobi related to the natural world and their correlation with other societies.

Keywords: Nowruz festival, Yaghnob, music, verses, folklore, festive traditions

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёров Тағоймурод, ходими калони илмии шӯбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 547 48 71; e-майл: yorzoda51@mail.ru.

Сведения об авторе: Ёров Тағоймурод, старший научный сотрудник отдела фолклора Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 547 48 71; e-майл: yorzoda51@mail.ru.

About the author: Yorov Tagoimurod, is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan: Phone: (+992) 93 547 48 71; e-mail: yorzoda51@mail.ru.

УДК : 891.550.09Ф

О-39

САНЪАТИ МАҶОЗ ДАР РУБОИӢТИ ШИФОӢИИ МАРДУМИ ТОҶИК

Рустам Оймаҳмадов

*Институти забон, адабиёт, шарҳшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Абӯабдулло Ҷудакии АИ ҶТ*

Бар ҳамагон, баҳусус, аҳли адаб равшан аст, ки илми санъати сухан воситае аст барои шарҳи мавзӯъ ва маънӣ бо шеваҳои мухталиф, ки маҷоз муҳимтарин ва бо аҳмияттарини ин шеваҳо аст. Маҷоз яке аз беҳтарин абзорҳои баён аст, ки бо табиати одамӣ сиришта шудааст ва яке аз анвои суvari ҳаёл ба ҳисоб меояд. Дар ин мақола маҷозро, ки корбурди густурда дар шеър ва адабиёт дорад, дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик пайдо ва баррасӣ намудаем. Нахуст маълумоти ба сурати хулоса дар бораи маҷоз додаем ва сипас бо ёфтани маҷоз аз рубоиёт онҳоро тавзеҳ ва шарҳ додаем. Ва дар охир ба аносурӣ истифода шуда, дар маҷозҳои ёфта шуда ва иртиботи он бо муҳити зиндагии мардуми оддӣ ишора кардаем.

Бо дониستاني маҷоз ва шинохти он дар рубоиёти шифоҳӣ, метавон ба гӯшае аз ҳаёл, тасовир ва мафохими истифода шуда дар онҳо, ки гӯяндагони аслии онҳо мардуми оддӣ ҳастанд, пай бурд. Ва ҳамчунин метавон андеша, руҳиёту ҳолат ва авотифи гӯяндагони ин осорро нисбат ба табиат ва ҳастӣ ва ҳатто таҷрибаҳои онро дар зиндагии иҷтимоӣ ва шахсӣ, дарк намуд. Гузашта аз ин, дониستاني маҷоз ба мо кӯмак мекунад, ки шеърро беҳтар дарк кунем ва аз он лаззат бибарем.

Маҷоз дар луғат ба маънии “таҷовуз кардан аз ҳадди чизе ва дар истилоҳ он аст, ки лафз ё иборатро дар маънии ғайриаслии он истеъмол кунанд”. (Сатторзода, 108, 109). Ба ибораи дигар, маҷоз ба кор бурдани вожа дар маъноӣ ғайриҳақиқӣ аст ба шартӣ он, ки миёни маъноӣ ҳақиқӣ ва ғайриҳақиқӣ робита ва қаринае вучуд дошта бошад. Робита таносубе аст миёни маъноӣ ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва қарина нишонае аст, ки зехро аз маъноӣ ҳақиқӣ ва маҷозӣ чудо мекунад. Масалан «сарамро тарошидам», ё «сарам сафед шуд», ки мақсад мӯйи сар аст на ҳуди сар. Робита байни сар ва мӯй, яъне зикри

кул «сар» иродаи чузь «мӯй» аст. Қарина ё нишона, сафед шудан ва тарошидан аст.

Дар маҷоз ду гуна қарина мавҷуд аст:

- Қаринаи лафзӣ, вожа ё вожагоне, ки ошкоро дар сухан оварда мешавад. Масалан, «Гар бад бошам, лаънати дунё ба сарам», ки дунё маҷозан мардум аст ва мо инро аз қаринаи лафзии лаънат фаҳмидем. Чаро, ки дунё наметавонад лаънат бифиристад, балки мардуми дунё ҳастанд, ки ин корро метавонанд анҷом диҳанд.
- Қаринаи маънавӣ, вожа ё вожагоне аст, ки ошкоро дар сухан оварда намешавад, балки аз мафҳуми сухан дармеёбем, ки вожа дар маънои ғайри маъноӣ асли ба кор бурда шудааст. Масалан, ба касе ки муҳандисӣ меҳонад, аммо ҳанӯз донишгоҳро тамома накардааст мегӯем, муҳандис, чаро ки дар оянда баъд аз итмоми донишгоҳ муҳандис хоҳад шуд. Қаринаи маънавӣ ҳамон таҳсил дар ин ихтисос аст.

Маҷоз анвое дорад. Мисли маҷози куллия, маҳаллия, лозимия, сабабият ва ғайра, ки ҳар кадом аз ин гуна маҷозҳоро бо ёфтани дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик ба алоқамандони шеър ва адаб ироа хоҳем намуд.

Акнун ба шарҳ ва баёни маҷоз дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик мепардозем. Маъхазии истифода аз ин рубоиёт китобӣ буда ва номи манбаъ дар адабиёт ва сарчашма зикр шудааст. Дар ин мақола нахуст яке аз гунаҳои маҷозро зикр кардаем ва сипас бо овардани мисол дар байт, онро шарҳ додаем ва дар охири мақола таҳлил ва натиҷагирӣ кардаем.

1. Алоқии куллия ва чузъия

Ба ин маъно, ки метавон кулро дар маъноӣ чузь ё чузьро дар маъноӣ кул ба кор бурд. (Шамисо, 24), яъне дар маҷози куллия кули як чиз ба ҷои чузье аз он ба кор меравад. Дар маҷози чузъия, чузье аз як чиз ба ҷои тамоми он ба кор меравад.

Дар байти зерин “дунё” маҷозан ба маъноӣ “мардум” аст, ба алоқии кул ба чузь, яъне дунё (кул) мегӯем, аммо муроди мо мардум (чузь) аст:

Гар бад бошам, лаънати дунё ба сарум,

Гар неқ бошам, ягон-ягон ёдам кун.

“Хун” маҷозан ба маъноӣ “ҷон” аст, ба алоқии чузь аз кул, яъне зикри чузь (хун) ва иродаи кул (ҷон) шудааст:

Моро мекушад бахшаки як хандаи ту,

Хуни мани бегуноҳ дар гардани ту.

“Хона” маҷозан ба маънои “зиндагонӣ” аст, ба алоқаи чузь аз кул:

*Ҳар кас ки маро аз ту чудоғӣ фармуд
Хонаш пури оташ асту гураш пури дуд*

“Чандин” маҷозан ба маънои “ҳамагон” аст. Ба алоқаи чузь аз кул:

*Ғамгин мабош, кори дунё инай,
Ин зиндачудойӣ бар сари чандинай.*

“Қад” маҷозан ба маънои “тан” аст, ба алоқаи чузь аз кул:

*Моле надорам, ки атата розӣ кунам,
Мубоф шавам ба қади ту бозӣ кунам.*

“Теғ” маҷозан ба маънои “кӯҳ” аст ба алоқаи чузь аз кул:

*Ё домани маҳ гирам ё домани теғ,
Умри мани носуда гузашту эй дарег.*

“Сесад” маҷозан ба маънои “шумори бисёр” аст, ба алоқаи чузь аз кул:

*Дар даштаки шӯробод **сесад** сангай,
Дар ҳар сари санг кабутари хафтрангай.*

“Бом ба бом” маҷозан ба маънои “хона ба хона” аст, ба алоқаи чузь аз кул:

*Кафшам дарид ай гаштани **бом ба бом**,
Ай боиси як лоларухе химчамиён.*

2. Алоқаи сабабият ё иллат ва маълуӣ

Сабаб ё илллати чизе ҷонишини он чиз мешавад. Яъне ба кор бурдани рафтор ва амал ба ҷойи якдигар.

Дар байти зерин “доғ” маҷозан ба маънои “ишқ” аст, ба алоқаи сабабият. Яъне ишқ ба илллати дӯст доштан ва меҳр ба вучуд меояд.

*Себарга ба гул қатор монам, нашавад,
Доғи ту дар ин диёр монам, биравам.*

“Банд” маҷозан ба маънои “зиндон” аст, ба алоқаи сабабият:

*Ай рафтанакои ту касалманд шудам,
Дар доми муҳаббатат задам, **банд** шудам.*

“Хона” маҷозан ба маънои “тавонгар ва молдор” аст, ба алоқаи сабабият:

*Аз баҳри тамаъ ранги маро зард кадӣ,
Муҳтоҷи дари **хонаи** номард нақун.*

“Чашми пурнам” маҷозан ба маънои “андӯҳи ҳамвора” аст, ба алоқаи сабабият:

*Холиқ ту маро ду **чашми пурнам** додӣ,
Аз рӯзи азал ризқи маро кам додӣ.*

“Хок” маҷозан ба маънои “гӯр” аст, ба алоқаи сабабият:

Оё зи кадом чашма нушам дами об,

*Оё ба кадом гӯша бошад **хокам**.*

«Қатраи об» маҷозан ба маънои ашк аст, ба алоқаи сабабият:

Ёрам рафтаи дилам харобай имрӯз,

*Дар мижаам **қатраи об**ай имрӯз.*

3. Алоқаи бадалият

Бад-ин шакл, ки чизе (Маҷоз) бадал аз чизи дигаре бошад.
(Алҳошимӣ 121).

“Савдо” маҷозан ба маънои “назар” аст, ба алоқаи бадалият:

*Гуфтам биравам **савдоша** бар гардонам,*

Ҳайфи гули қиматам ба арзонӣ рафт.

“Гумон” маҷозан ба маънои “бовар” аст, ба алоқаи бадалият:

Аз мушки сиёҳ хушабрувонат ба қалам,

*Ошиқ ба туям, ҳеч **гумон** дорӣ?*

“Дидор” маҷозан ба маънои “чеҳра” аст, ба алоқаи бадалият:

Ситора миёни осмон омад рост

*Моро ҳаваси дидани **дидори** шумост.*

“Имрӯзу пагоҳ” маҷозан ба маънои “ба зудӣ” аст, ба алоқаи бадалият:

Гар одати чарх ин буд дар олам,

***Имрӯзу паго** навбати мо хоҳад буд.*

“Хумор” маҷозан ба маънои “орзу” аст, ба алоқаи бадалият:

*Ҳар гаҳ ки маро **хумори** руют гирад,*

Андар назарам замину осмон чархай.

“Шарфа” маҷозан ба маънои “саррасидан” ва омадан аст, ба алоқаи бадалият:

Остинма такидуму салом талбидам,

*Ай **шарфай** акаҳом тарсидам.*

4. Алоқаи лозимият ва малзумият.

Ба кор бурдани лозим ва малзум ба ҷои якдигар. Яъне чизе ба далели ҳамроҳии доимӣ бо чизе ба ҷои он ба кор меравад.

“Дучор” маҷозан ба маънои “гирифторӣ” аст, ба алоқаи лозимият:

*Аз хона баромадам **дучори** ту шудам,*

Ошиқ ба ду чашми пурхумори ту шудам.

“Нав ва куҳна” маҷозан ба маънои “зан ё ёри аввал ва дуввум” аст, ба алоқаи лозимият:

*Мардум меган: «**нав** хубай ё **куҳна**?»*

Нав роҳати ҷон, қадрдонай куҳна.

5. Алокаи муҷовират.

Вожаи ба сабаби муҷовират ба ҷои вожаи дигар ба кор равад. Мисли итлоқи араб ба эронӣ дар муҷовирати бархе аз мардуми ғарби Эрон. (Таҷлил, 29).

“Сухбат” маҷозан ба маънои “ҳаёт ва зиндагӣ” аст, ба алокаи муҷовират:

Додар бошад, суҳбатаком ободай,

Додар нестай, умри ширин бар бодай.

“Остин” маҷозан ба маънои “даст” аст, ба алокаи муҷовират:

Остинма такидуму салом талбидум,

Ай шарфаи акаҳом тарсидум.

6. Алокаи маҳалия.

Истеъмоли ҷои ҷойгир. Яъне зикри ҳол ва иродаи маҳал ё зикри маҳал ва иродаи ҳол.

“Дил” маҷозан ба маънои “орзу” аст, ба алокаи маҳалия:

Э бор Худо, дилма худат медонӣ,

Дилхоҳи мана насиби ман гардонӣ.

Ҳамон гуна ки дидем, дар ин рубоиёти халқӣ, маҷоз нақши муҳим дорад ва дар рубоиёти баррасишуда, маҷозии кулия ва ҷузъия нисбат ба дигар анвои маҷоз корбурди бештаре дорад. Сипас маҷозии сабабият ва бақия ба теъдоди андак аз онҳо истифода шудааст. Бо ин, ки гӯяндагони ин рубоиёт мардумони оддӣ ҳастанд, на шоирони расмӣ, мо шоҳиди истифодаи чунин санъати сухан дар осори онҳо ҳастем. Ва ин нишондиҳандаи завқи онҳост, ки ба шакли нохудоғоҳ дар осорашон дида мешавад. Аносири созандаи ҳаёл дар ин маҷозҳои иртиботи зиёде бо муҳити зиндагии иҷтимоии онҳо дорад. Нахуст аносири истифодашуда дар ин маҷозҳои бештар аҷзӣ инсон аст. Монанди “хуни мани бегуноҳ” “ҷашми пурнам” “дар мижа қатраи об доштан”, “остин такидан”, “суҳбатаком ободай”, ки ҳамаи ин маҷозҳои аз аносири аҷзӣ бадан ташкил ёфтаанд. Аносири зиндагии иҷтимоӣ, ки дарбаргирандаи мафҳуми ишқ: “аз шарфаи ака тарсидан” “доғи ту” ва шиква ва шикоят: “лаънати дунё” ва дуо: “хонаш пурдуд” ва “муҳтоҷи дари хонаи номард нашудан” ё “хуб будани нав ё кӯҳна” аст, ки ҳамаи ин маҷозҳои масоили зиндагии иҷтимоиро баён мекунанд. Аммо нуктаи ҷолиб ин аст, ки дар ин навъ суварии ҳаёл, яъне маҷоз, аз аносири табиат дар маҷозҳои ёфташуда танҳо якбор ба сурати “хобидан дар гӯшаи ҳоке”, истифода шудааст, ки гӯяндаи он таҷрибаи зиндагии шахсии худро бо гӯшае аз табиат, ки хок аст, пайванд задааст. Ин маҷозҳои робитаи мураккаб бо

таҷрибаи зиндагии мардуми оддӣ ва рустой дорад, ки дағдағаи аслии ин мазомин, ҳамон тавр ки қаблан ишора кардем: ишқ, андух, номардӣ, ноумедӣ, орзу ва чандзани доштан ва ғайра аст, ки мазомини иҷтимоӣ ҳастанд. Гузашта аз ин, муҳимтарин вижагии дар тасовири ин маҷозҳо, малмус будани аксари онҳост, ки дар дунёи берун ба шакли воқеӣ дар зиндагии гӯяндагони ин рубоӣёт чараён доранд.

Китобнома:

1. Абдунабӣ С. Такмилаи бадеӣ форсии тоҷикӣ, Дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ / С. Абдунабӣ. – Душанбе: Адиб, 2011, - 379 с.
2. Ҷалил Т. Маъонӣ ва баён / Т.Ҷалил. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, чопи аввал, 1362, - 78 с.
3. Шамисо С. Баён ва маъонӣ / С. Шамисо. -Техрон: Митро. 1390, - 229 с.
4. Ҷавохир-ул-балоғат (тарҷумаи Ҳасани Ирфон). Ҷ.2. / А. Алҳошим. – Техрон: Балоғат, 1385, -179 с.
5. Фатҳуллоев С. Муродов Ф. Фолклори Кулоб. С. Фатҳуллоев, Ф. Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006, - 577 с.

САНЪАТИ МАҶОЗ ДАР РУБОӢӢ ШИФОӢӢИ МАРДУМИ ТОҶИК

Дар ин мақола маҷозро, ки корбурди густурда дар шеър ва адабиёт дорад, дар рубоӣёти шифоӣ мардуми тоҷик пайдо ва баррасӣ намудаем. Нахуст маълумоти ба сурати хулоса дар бораи маҷоз додаем ва сипас бо ёфтани маҷоз аз рубоӣёт онҳоро тавзеҳ ва шарҳ додаем. Ва дар охир ба аносурӣ истифода шуда, дар маҷозҳои ёфта шуда ва иртиботи он бо муҳити зиндагии мардуми оддӣ ишора кардаем.

Калидвожаҳо: Санъати маҷоз, рубоӣёти шифоӣ, адабиёт, фолклор, гӯянда.

МЕТАФОРА В ТАДЖИКСКИХ РУБАИ

В статье рассматривается метафора, которая широко использовалась классической таджикской литературе и нашла применение в устном народном творчестве таджиков. В начале была раскрыта суть метафоры, а затем показано их применение в народных рубаи.

Ключевые слова: метафора, рубаи, искусство, литература, фольклор, сказители.

METAPHOR IN RUBAI OF THE TAJIK PEOPLE

In article the metaphor which is widely applied in classical Tajik literature and which was a exposure in oral creativity of the Tajik people . Short information about a metaphor are provided in the beginning, then is opened them and used in national rubai.

Keywords: metaphor, rubai, art, literature, folklore, storytellers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймахмадов Рустам, ходими илмии шӯъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 109 39 99; e-майл: rustamjon99@gmail. ru.

Сведения об авторе: Оймахмадов Рустам, научный сотрудник отдела фолклора Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 109 39 99; e-майл: rustamjon99@gmail. ru.

About the author: Oymahmadov Rustam, is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan: Phone: (+992) 93 109 39 99; e-mail: rustamjon99@gmail. ru.

ТАСВИРИ СИМОИ АБӢАЛӢ ИБНИ СИНО ДАР САРЧАШ-
МАӢОИ ТАӢРИХӢ ВА АДАБӢ

МаӢина Ниёзова

*Институти забон, адабиёт, шарӢшиносӢ ва мероси хаттии ба номи
АбӢабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

Зиндагии нисбатан кутоҳ, аммо пур аз фаъолияти босамари АбӢалӢ Сино чунон нуфузе доштааст, ки тақрибан ҳама илму фарҳанги асраш аз назари таҳқиқи ӯ гузашта, натиҷаҳои он тавассути асарҳои пурарзишаш барои наслҳои оянда ҳамчун мероси гаронбаҳо интиқол ёфтааст. Аз ин ҷост, ки нисбат ба зиндагӣ ва фаъолияти сермаҳсули ӯ халқ ҳикоятҳои ривоятҳои зиёде офаридаанд. Мардум тавассути ин ҳикояву ривоятҳо тавонистаанд ба баъзе лаҳзаҳои зиндагӣ ва фаъолияти ӯ ошно гардида, дар асоси ин ривоятҳо ба қадри имкон сурат ва сирати Ибни Синоро дар зеҳни худ таҷассум намояд.

Симои АбӢалӢ ибни Сино дар миёни халқ, пеш аз ҳама, ҳамчун табиби беҳамто, ҳаким ва дастгири мардуми оддӣ тасвир гардидааст. Аз ин сабаб, дар қисми зиёди ривоятҳои ҳикоятҳои бадеӣ ва халқии нисбат ба Сино бахшидашуда ин соҳаи фаъолияти ӯ мавқеи аксарро ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, мувофиқи сарчашмаҳо, дар баробари пешаи табибии ӯ доир ба паҳлуҳои гуногуни фаъолият ва эҷодиёти ин нобиға нақлу ривоятҳои ҷолибе аз ҷониби фолклоршиносону дӯстдорони адабиёти шифоҳӣ ҷамъоварӣ гаштаанд. Силсилае аз ин нақлу ривоятҳо, ки баъзе намунашон дар тӯли солҳо аз ҷониби шахсони алоҳида, адибон, муаррихон ва фолклоршиносон тавассути маҷмӯаю тазкираҳо ва асарҳои илмию бадеӣ манзури хонандагон гардидаанд, аслан манбаи китобӣ доранд. Вале бо сабаби дар давоми асрҳо тавассути аз насл ба насл ба таври шифоҳӣ интиқол ёфтанишон ба дигаргунӣҳо дучор омадаву таҳрир шуда вариантҳои пайдо кардаанд.

Инчунин, вобаста ба ин мавзӯ асари машҳури «Равзат-ул-ҷаннат» аз ҷониби Муҳаммадбоқирӣ Хонсорӣ, ки асри XVIII таълиф гардидааст, шарҳи ҳоли 742 нафар орифон ва фозилону шоирони асрҳои пешинро дар бар мегирад, ки дар ин қатор Ибни Сино ҳам ҷой дода шудааст. Ҳикояте, ки дар ин асар қайд гардидааст, аз забони шогирди Сино Баҳманёр нақл мешавад. Дар ривояти мазкур аз беҳуда зоеъ намудани вақт ва сабаби норухати Сино гаштани ин рафтори шогирдон суҳан меравад.

Ҳамчунин «Қисас-ул-уламо» - аз ҷумлаи сарчашмаҳоест, ки доир ба 153 уламои мазҳаби ший (асри X-XIX) маълумот медиҳад. Муаллифи асари мазкур Муҳаммад ибни Сулаймони Тунақобунӣ (вафоташ соли 1890-91) мебошад. Муаллиф дар асари худ дар қатори дигар олимону шоирон, доир ба Абӯалӣ Сино низ маълумот дода ҳикоятҳои: меҳмон шудани дарвеш ба хонаи падари Абӯалӣ, Шайхурраис унвон гирифтани Сино, мусоҳибаи Сино бо Абӯсаид Абулхайр, ҳикояти охунд ва Абӯалӣ Сино ва ғайраҳоро дар асари худ ҷой додааст. «Афсонаҳои Бӯалӣ Сино»-и Субҳӣ (асри XX) ҳикоятҳои: зеҳни Абӯалӣ Сино, қувваи чашми Абӯалӣ Сино, қувваи ҳофизаи Абӯалӣ, дар роҳ, гурбаи бемор ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳоянд.

Ҳамин тариқ чамбоварӣ, таҳқиқ ва таъбу наشري ривоятҳои аз ҷониби адибон ва пажӯҳишгарон вобаста ба ҳаёту фаъолияти Абӯалӣ ибни Сино эҷодшуда ҳанӯз аз замони зиндагонии ҳуди ӯ – асрҳои X-XI оғоз гардида, дар замони Шӯравӣ низ идома ёфта, дар бозтоби тасвири характери Сино сахми арзанда гузоштаанд. Дар бораи паҳлуҳои гуногуни фаъолияти Сино олимон, фолклоршиносон ва пажӯҳишгарони илму адаби тоҷику форс - Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Зайниддин Восифӣ, М.Субҳӣ, Садриддин Айни, Абдулағани Мирзоев, Бобочон Ғафуров, Амрияздон Алимардонов, Додочон Обидов, инчунин шарқшиноси рус Е.Э.Бертелс ва дигарон ба хоҳири миёни мардум тарғибу талқин намудани бузургии Сино ва нишон додани садоқати халқ нисбат ба ӯ асару мақола ва рисолаҳои илмӣ навиштаанд.

Дар ҳамин замина бояд гуфт, ки таърихи адабиёти ҷаҳонӣ шахсиятҳои таърихиеро медонад, ки онҳо баъд аз фавт ба қаҳрамонони асарҳои адабӣ ва фолклорӣ табдил ёфтаанд. Дар нақлу ривоят ва мақолаҳои ёдбудие, ки нисбат ба ин ва ё он шахсиятҳои таърихӣ гуфта мешаванд, пеш аз ҳама тасвире аз рӯзгор ва фаъолияти эҷодии онҳо таъкид мегардад ва ба ин восита саҳифаҳое аз тарҷумаи ҳоли онҳо боз карда мешавад. Вобаста ба ин мавзӯъ бисёр кам ба мушоҳида расидааст, ки вақти дар ҳаёт будани бузурге ё шахсияти таърихӣ оид ба шахсият ва чеҳраи нотакрор будани ӯ мақолаву рисола ва нақлу ривоятҳои мардумӣ эҷод шуда бошад.

Дар асарҳои бадеӣ ва шифоҳӣ тасвири чеҳраи зоҳирии қаҳрамон, монанди қиёфа, сару либос, хислат, ҳиссу ҳаяҷони ӯ, дунёи ботиниву олами рӯҳии вай барои кушодани симои қаҳрамон мусоидат мекунад. Дар тасвири симои зоҳирии персонажҳо нақлу ривоятҳое, ки аз тарафи гӯяндагон гуфта шудаанд, аҳамияти калонеро доро мебошанд. Мардум махсусан аломату нишона ва сифатҳои зоҳирии

қахрамони худ Синоро дар нақлу ривоятҳо хеле хунармандона ва ҷолиб офаридааст, ки боиси побарҷо мондани ин гуна асарҳои фолклорӣ шудаанд.

Дар ин мақола, мо ба баррасии чехраи Сино ва тасвири он дар адабиёти хатӣ ва нақлу ривоятҳои мардумӣ, ки тавассути муҳаққиқони соҳаи адабиёт ва фолклор дар китобу мақолаҳои алоҳида нашр шудаанд, рӯ меорем. Ибни Сино шахсияте буд, ки сарнавишти худро ба тақдири халқаш пайваस्त ва ҳарчи дониш ва маҳорату қудрат дошт, дар хидмати халқи заҳматкаш қарор дод. Ӯ бо асарҳои худ моҳияти илми тиб ва тавоноии онро ба оламиён нишон дод.

Чехраи Абӯалӣ ибни Сино дар асл чӣ гуна буд, ба мо маълум нест. Зеро дар ислом кашидани сурати одам мамнӯъ буд. Агарчи Низомии Арӯзӣ дар китоби «Чаҳор мақола» ривоят мекунад [5, 1986], ки султон Маҳмуди Ғазнавӣ барои дастгир кардани Сино сурати ӯро кашида, ба шахрҳои гирду атроф фиристод, вале ин ривоят баъди яқсаду бист соли вафоти Шайхурраис навишта шуда ва имрӯз то кадом андоза дуруст будани онро муайян кардан душвор аст. Мо тасвири сурати Синоро надорем. Суратҳое, ки аз ӯ дар Аврупо пас аз тарҷумаи «Ал-қонун» ба забони лотинӣ ва баъдан дар асри мо аз ҷониби рассомони шӯравӣ ва эронӣ кашида шудаанд, ҳама тахминӣ мебошанд. Саид Нафисӣ дар Ҷамадон ҳангоми кофтани қабри ӯ акси як тарафи рӯи ӯро гирифта тавонистааст, баъдан дотсенти Институти тиббии Андичон математик Ш.Х.Ҷамидуллин аз рӯи он акс бо амали математикӣ нисфи дигари суратро бозсозӣ карда, сипас олимони М.М.Герасимов ва В.Н.Герновский бо методи антропологӣ шамоили Шайхурраисро барқарор кардаанд [Ниг: 8].

Инчунин, ба истиқболи чашни ҳазораи зодрӯзи Абӯалӣ ибни Сино рассом Р.М.Токман [6] дар асоси амали рассоми эронӣ Абулҳасани Сиддиқӣ бо як маҳорати хос тасвири симои Шайхурраисро хеле эҷодкорона ва моҳирона офаридааст. Дар ин амали рассом ҷиҳатҳои асосии чехраи Сино, хусусиятҳои хоси ӯ, симои гарму дилкаш, назари амиқу мутафаккиронаи махсус инъикос карда шудааст.

Мутобиқи тасвирҳое, ки мо дар даст дорем, чехраи Синоро ба таври зайл тасвир кардан мумкин аст: пешонаи фарроҳи барҷаста, абрӯвони дарози сермӯй, чашмони калони бодомӣ, бинии рости теғдор, лабони борик, қиёфаи хароби дарозрӯя, дорои риши начандон дароз, гардани баланд, китфони васеъ, қади баланд, қомати рост, ангуштони дасташ харобу дароз, умуман марди хушсурату зебо; тарзи либоспӯшиаш: дар сар салаи начандон калон, ки дар баъзе маврид

як гӯшааш аз тарафи чап овезон аст, сару либоси хоси донишмандони ҳамон давру замон. Инчунин чехраи Сино дар китобҳои адибону нависандагон ба таври зайл тасвир шудааст: дар айёми тифлӣ дар оғӯши модар, дар даст китоб ё ҳангоми мутолиа ё навиштани рисола, дар назди устодонаш, дар ҳалқайи шогирдон, дар наздаш хома ва рангдон, ё ин ки дар миёни гулу гиёҳон, зери осмони пур аз сайёраву ситораҳо, дар паҳлӯи ӯ тасвири мор, ки рамзи илми тиб аст, расми корвон, ҷому кӯзаи шароб ва аксҳои таҷҳизоти техникӣ тасвир карда шудааст, ки ҳамаи инҳо аз тарҷумаи ҳоли ӯ ва нақлу ривоятҳои мардумӣ маншаъ мегиранд ва аз он шаҳодат медиҳанд, ки Сино дар ҳақиқат ҳамаи илмҳои замонаашро ба таври кофӣ аз худ карда, тариқи асару китобҳои илмӣ андешаву таҷрибаҳои ба ҷаҳониён ба таври абадӣ боқӣ гузоштааст.

Чуноне қаблан зикр кардем, Сино дар асарҳои илмӣ хеш ҷо-ҷо лаҳзаҳои аз рӯзгорашро ишора намуда, баъдан ба эҷоди китоби тарҷумаи ҳолаш, ки тавассути шогирдаш Абуубайди Ҷузҷонӣ навишта шудааст, худро ба хонанда шиносонидааст. Бояд қайд намоём, ки аз муҳтавои ҳамаи ин фикру ақида ва ситоишҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи он нақлу ривоятҳои, ки оид ба қору фаъолият ва ҳаёту зиндагии Ибни Сино ба вучуд омадаанд, манбаи китоби доранд ва дар асоси фикру андешаи олимону донишмандон ва аксаран дар заминаи таҷрибаю кашфиёти амиқу домнадори илмӣ ҳуди Сино арзи ҳастӣ намудаанд.

Падидаи портретсозии олимону адибон дар мавриди Сино нишон медиҳад, ки сурат ва сирати ӯ торафт боиси тавачҷуҳи онҳо мегардад ва ҳама вақт ҷузъиёти наверо дар навиштаҳои ин ё он олим ва шогирдони Сино хондан мумкин аст. Чунончи, Абӯубайди Ҷузҷонӣ, шогирди садоқатманди Сино симои ӯро тасвир намуда, чунин ибраз доштааст: *«Мегӯянд, ки вай дар кӯдакӣ аз зеботарин мардуми рӯзгор буд ва гузарҳо дар камин мебуданд, ҳангоме ки аз хона ба масҷиди ҷомеъ мерафт, бар зебоии ҷамолаш бингаранд».*

Чуноне аз муҳтавои ин гуфтаи Ҷузҷонӣ бармеояд, яъне **«вай дар кӯдакӣ аз зеботарин мардуми рӯзгор буд»** ба хулосае омадан мумкин аст, ки Сино дар ҳақиқат дар баробари соҳибилму бомаърифат буданаш марди зебо будааст. Албатта зери мафҳуми истилоҳи «зеботарин» мо шахси дорандаи чехраи зебо, қаду андоми зебо, гуфтору рафтори зебо, умуман, инсонии комили дорои сурат ва сирати зеборо тасаввур мекунем.

Вобаста ба ин мавзӯ мо ба сарчашмаҳои илмӣ рӯ оварда, гуфтаҳои устодонро роҷеъ ба ин масъала таҳлил ва баррасӣ

менамоем. Чуноне аз тасвирҳо ва сарчашмаҳои илмӣ маълум мешавад, симои Сино ҳамчун мутафаккири муаззам, марди зиндагидӯст ва хуштаъбу завқ, марди басо нуронӣ, чозибадор ва меҳнатдӯст ба назар меояд.

Ривояте ҳаст, ки боре дар вақти гурезагии Сино дар бозори Рай як нафар табиби он шаҳр иттифоқан Синоро дида мешиносад. Шайх аз ӯ мепурсад, ки ӯро чӣ гуна шинохтааст? Он мард чунин ҷавоб медиҳад: соҳиби ин салобат ва ин чехра, ки аз вай нури маърифат меборад, танҳо Шайхурраис буда метавонад. Чунонки мебинем дар ин ривоят гӯянда тавассути табиб чехраи Ибни Синоро **«соҳиби ин салобат ва ин чехра, ки аз вай нури маърифат меборад»** тасвир кардааст, ки бори дигар соҳиби маърифат будан ва аз чехраи пурнур доштани Сино дарак медиҳад.

Вобаста ба ин мавзӯё устод Ш.Хусейнзода дар мақолаи хеш таҳти унвони «Сурат ва сирати ибни Сино» чунин иброз намудааст: «Нақши сурати Ибни Синоро ҳатто дар замони ҳаёташ кашида буданд ва баъдтар тасвири ҳаёлии ӯ дар ҳамаи асрҳо зебу зиннати китобҳои қадими шарқӣ ва аврупоӣ, тоқу айвонҳои китобхонаҳо ва калисоҳо гардида будааст. Яке аз куҳнатарин тасвири Сино дар нусхаи фаронсавии асри XIII дида мешавад. Лекин тасвире, ки ҳама хислату хусусиятҳои ӯро дар бар гирифта нишон дода бошад, нест» [7, 5].

Чуноне аз маъхазҳо маълум мешавад, Ибни Сино на танҳо тавассути фаҳму идрок, донишдӯстӣ, таъби расо ва кушодазабонӣ, балки бо ҳусну ҷамол ва одоби писандидаи худ низ маҳбуб ва ангуштнамое мардум гардида будааст. Инчунин дар тамоми тӯли асрҳои гузашта, адибе ва ё донишманде нест, ки дар бораи шахсият ва зиндагии Ибни Сино чизе нагуфта бошад. Яке аз чунин донишмандон Байҳақӣ буда, ки ӯ низ дар китоби «Татиммату савон-ал-ҳикмат» аз **ҷомаи дорой дар тан, аммомаи ҳабашӣ бар сар, ки рӯи зебо ва зарифашро ороиш меоданд**, нақл кардааст, ки маълумоти мазкур низ нисабт ба марди зебо ва саховатманд будани Сино шаке оварда наметавонад. Вобаста ба ин мавзӯё яке аз шоирони асри XII Нусратдини Ҷомакабуд низ ба ҳусни зебои Сино ишорае намуда гуфта будааст:

*Рӯи чун хуршеди ӯро ҳар ки дидӣ як назар,
Ҳамчу ман шайдо шудӣ, гар Бӯалӣ Синост.*

Ҷамолиддини Балхӣ ҳам дар дафтари якуми «Маснавӣ» ҳикояти мансуб ба Синоро, ки дар бораи муолиҷаи канизаки ошиқшуда ба заргарбачаи самарқандӣ нақл мекунад, ба назм овардааст ва симои нуронии табиб, яъне Синоро ба ин тариқ тасвир карда мегӯяд:

Дид *шахсе комиле пурмоёе,*
Офтобе дар миёни сояе.
Мерасад аз дур *монанди ҳилол.*
Нест буду ҳаст бар *шакли хиёл,*
Он валии ҳақ чу пайдо шуд зи дур,
Аз сару пояш ҳаме метофт нур...

Аз ин гуфтаҳо чунон ба назар мерасад, ки Сино аз мардони комилаъзо буда, қаду қомаи раъно, рухсораҳои гулгун, чашмони пурфурӯғи шахло, пешонаи фарроҳ, бинии кашида, манаҳи гирд, синаи паҳно, дар тан чомаи дорой дорад. Вале он чи маълум аст нишон медиҳад, ки вай ҳама хислат ва сифатҳои хубию зебоии ба инсонии комил муносиб ва мувофиқро дошта будааст. Зеро ҳақиқат он ки камали инсон зебой аст. Лекин он танҳо аз зебоии зоҳирӣ, ҷисмонӣ иборат нест. Ба қавли Абӯнастри Форобӣ инсонии комил чанде хислатҳои дигар ҳам дорад, ки қобили писанд мебошад: комилаъзо, он чиро дарк кунаду бубинаду бишунавад фикру андеша кунаду ба хубӣ дар хифз нигоҳ дорад, бохуш ва зирак бошад, дӯстдори таълим, дӯстдори дӯстӣ ва душмани дурӯғ, бузургҳиммат ва дӯстдори бахшандагӣ, дур аз хирсу моли дунё, дӯстдори одилон ва душмани золимон, додгару нарм, қавиירוда ва шучоъ дар баробари ҳақ бошад.

«Ғамоми ин навъ хислатҳои инъикоси инсонии комил аст. Инсонии комил аз тақомули ҳамоҳангии он хислатҳои, яъне ҳамаи хислатҳои дар боло зикршуда баробар, ҳамоҳанг тақомул ёфта бошанд, инсонии комил шинохта мешавад» [7, 7]. Мутобиқи манбаъҳои мавҷуда, Абӯалӣ Сино низ ҳамаи хислатҳои зикршударо дар худ дорад ва ин гуна шахсияти аҷиб ва инсонии комилро дар суратҳои некӯ ва дилчасп дидан ва тасвир кардан раво аст. Вобаста ба ин мавзӯ А.Мирзоев дар рисолаи худ «Ҳикоятҳои оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ» дар боби тарҷумаи ҳоли аслии Ибни Сино ишора намудааст, ки аз рӯи гуфтаи Ҷузҷонӣ *Сино марди қавипайкари бузургҷусса* буд. Вале ин маълумоти мазкурро дар дигар маъхазҳо пайдо накардем. Яъне саҳми А.Мирзоев тавассути тарҷумаи ҳоли навиштаи Ҷузҷонӣ барои офаридани чехраи Сино бениҳоят бузург аст [3, 77].

Ҳамчунин китоби дигаре, ки тайи солҳои 1980 аз тарафи адиби рус Валерий Воскобойников ба дасти чоп расидааст, “Ҳақими бузург” [1, 245] унвон дорад, ки ин китоб аз саргузашти аҷибу рӯзгори наҷиби ҳақими бузург Абӯалӣ ибни Сино ҳикоят мекунад. Нависанда маълумоти сарчашмаҳои таърихиву адабӣ ва таълифоти худӣ нобиғаро дақиқназарона омӯхта ва муҳити сиёсиву иҷтимоии даврро заминаи тасвири бадеӣ қарор дода, симои Ибни Синоро офаридааст.

Инчунин дар китоби мазкур ба ривоятҳое, ки нисбат ба Ибни Сино эҷод гардидаанд, ҷо-ҷо ишора карда шудааст. Мутобиқи маълумоти В.Воскобойников бо фармони Султон Маҳмуди Ғазнавӣ 40 дона акси Ибни Синоро дӯсти ӯ Арроқӣ, ки аз Гурганҷ ба хизмати султон рафта буд, кашида ба ҳамаи амирони шаҳрҳои ҳамон давраи минтақа раво карда фармуда будааст, ки агар касе Синоро дар шаҳри худ пайдо кунад, ба дарбори ӯ тахвил диҳад. Ҳамин тариқ аксҳои Синоро ба деворҳои масҷидҳо овехта буданд. Рӯзе Сино ба табобати Абӯмуҳаммади Шерозӣ, яке аз шахсони илмдӯст меравад. Шерозӣ Синоро шинохта, аз воқеаи қор беҳабар ба ӯ муждагонӣ медиҳад, ки Султон Маҳмуд ӯро ба девони дарбори худ даъват мекунад. Вале чун мебинад Сино аз шунидани ин хабар хурсанд нест мефаҳмад, ки ӯ ба дарбори Маҳмуд рафта намехоҳад, ба Сино некӣ намуда, дар ҳамсоягии худ ҳонаеро барои ӯ меҳарад ва ин сирро аз амири шаҳр пинҳон медорад. Бар ивази ин некии худ Шерозӣ аз Сино хоҳиш менамояд, ки барои ӯ китоб нависад. Абӯалӣ чунон саргарми қор мешавад, ки якбора ду китоб, яъне «Ал-мабдаъ в-ал-маод» ва «Ал-ирсод ил-куллия»-ро менависад. Вале зиндагии Сино дар ин шаҳр низ дар давом намекунад. Ӯ ҳамроҳи шогирди худ Ҷузҷонӣ ба шаҳри Рай, ки малика Саида ҳукмронӣ мекард меравад.

Ҳамин тавр, донишмандон ҳар кадоме тайи солҳои тӯлонӣ тавассути асарҳои пурмухтавои хеш чеҳраи Синоро аз рӯи нақлу ривоятҳои медониста ва то он ҷое, ки дар борааш маълумот доштаанд, тасвир намудаанд.

Симои офаридаи М.Қаноат дар достони «Ғаҳвораи Сино» низ хеле ҷолибу хотирмон тасвир шудааст: Дар достони мазкур тасвири симои Синоӣ ҷавон аз ҷониби Нуҳи Сомонӣ пас аз шифо ёфтан аз беморие, ки тамоми табибони давр аз дармонаш очиз монда буданд, чунин аст:

Ҷавони навхати болобаланде бо маром омад,

Ба сар имои таъзими намуда, дар мақом омад [4, 116].

Чӣ тавре ки маълум аст дар ин қисмат, Сино ба *ҷароғу чашми бино* ташбеҳ дода шуда ва **ҷавони навхати болобаланде**, ки бо маром дар мақомаш меояд тасвир карда шудааст. Инчунин дар ин ташбеҳот сатри «*Ба сар имои таъзими намуда дар мақом омад*» симои Синоро ҳамчун инсонии дорандаи хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ва дорандаи мақом дар ҷамъият тасвир намудааст. Ин ташбеҳоти М.Қаноат аз забони Нуҳи Сомонӣ дар достони мазкур хеле ҷолиб буда, бори дигар собит месозад, ки Ибни Сино аз овони ҷавонӣ ҷароғу чашми биноӣ

мардум ва мададгори дармондагон ҳамчун хуршеди тобон дар Бухоро будааст.

Дар достони мазкур аз кадом дарвоза ҳамроҳи бародараш бурун шудан ва ба тан чӣ гуна либос доштани онҳо дар ин мисраъҳои шоир чунин тасвир гардидааст:

Бурун омад шаб аз дарвозаи нур⁶,
Ридоъ пӯшидаю дастори кофур [4,15].

Маълум аст, *Дарвозаи нур* номи яке аз дувоздаҳ дарвозаи Бухоро буд, ки ба сӯи Хоразм кушода мешуд. *Ридоъ* бошад, қабои аҳли зуҳд аст, ки дар ҳамон давру замон хангоми сафар ба китф партофта мешуд ва ба хотири шинохта нашудан Сино аз ин гуна либос истифода карда, ба сафари пур аз монеаву хатар оғоз мекунад. Шоир хангоми навиштани ин мисраъҳо низ аз маълумоти сарчашмаҳо ва нақлу ривоятҳои мардумӣ истифода намуда, дар навиштани достони қолиби худ муваффақ шудааст. Тавассути достони мазкур саргузашти Ибни Сино ба назм дароварда шуда, лаҳзаҳои қолиби он ба тасвир оварда шудааст.

Дар маҷмӯъи шоир М.Қаноат дар ин дoston бо истифода аз нақлу ривоятҳои мардумӣ, ки дар онҳо Сино подшоҳи Бухоро Нӯҳи Сомониро таъобат кардааст; ривояти дигаре, ки шоҳ қувваи дарку эҳсос ва ҳақимии Синоро фаҳмиданӣ шуда аз ӯ мепурсад, ки аз кадом дар берун меравад; ривояте, ки қувваи ҳисси ӯро фаҳмиданӣ шуда, рафиқонаш ба зери курсии Сино як қабат доқаро паҳн мекунад; ривояти даво кардани шоҳзода Мачидуддавла ва ғайраҳо истифода намудааст. Инчунин аз тарҷумаи ҳоли Ибни Сино тавассути образҳои бадеии худ, яъне Нӯҳи Сомонӣ, сорбон ва пири Мейҳанӣ, ки мо дар ин мақола аз ҳамин ду - се образи офаридаи ӯ истифода намудем, чеҳраи Ибни Синоро дар қору фаъолияти илмӣ ва ҳаёту зиндагии рӯзмарааш, хеле хуб ба тасвир додааст, ки барои пешбурди омӯзишу таҳқиқ дар бораи ин нобиға арзиши илмиро доро мебошад.

Хулоса, ривояту ёдномаҳо дар бораи нобиғаи ҷаҳонӣ Шайхурраис, Абӯалӣ ибни Сино саҳифаҳое аз рӯзгор ва фаъолияти ҳамаҷониба ва сермаҳсули ӯро инъикос мекунад. Чеҳраи Ибни Синоро шогирдонаш - Абӯубайди Ҷузҷонӣ, Абулхусайн Баҳманёр, инчунин олимону донишмандони давр ва асрҳои минбаъда, дар мисоли Абурайҳони Берунӣ, Абусаҳли Масеҳӣ, Носири Хусрав, Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Рашиддидуни Ватвот, Муҳаммад

⁶ Дарвозаи нур - яке аз дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, ки ба сӯи Хоразм кушода мешавад.

ибни Мунаввар, Абулҳасани Байҳақӣ, Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Муинуддин Замҷии Исфизорӣ, Зайнуддин Маҳмуди Восифӣ, олимону донишмандони хоричиву тоҷик аз қабили Э.Е. Бертелс, И.Брагинский, А.А. Семенов, А.В. Сагадеев, Э.Б. Тейлор, С.Айнӣ, Б.Ғафуров, С.Улуғзода, М.Субҳӣ, А.Мирзоев, М.Қаноат, А. Алимардонов, Д.Обидов ва ғайраҳо тавассути мақолаву маҷмӯаҳо, хеле хуб ва моҳирона ба тасвир додаанд. Дар маҷмӯъ, портрети Абӯали ибни Сино шахсияти таърихӣ бузургеро мемонад, ки ин аз эҷодиёти пурғановату такрорнашавандаи ҳуди ӯ шаходат медиҳад.

Китобнома:

1. Воскобойников В. Шифокори бузург. / В. Воскобойников. - Душанбе: Ирфон, 1980.
2. Восифӣ, Зайниддин Маҳмуд. Бадоеъ-улвақоъ. / Зайниддин Маҳмуд Восифӣ. – Душанбе: Адиб, 2006.
3. Мирзоев А. Ҳикоятҳои оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ. / А. Мирзоев. - Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1953.
4. М. Қаноат. Гаҳвораи Сино. / Қаноат М. – Душанбе: Ирфон, 1983.
5. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. / Низомии Арӯзии Самарқандӣ.
6. Токман Р.М. рассом як силсила асарҳои гуногунмавзӯ офаридааст. // Токман Р.М. - Тоҷикистони советӣ. 1980. №219 (16.512).
7. Хусейнзода Ш. Сурат ва сирати ибни Сино. // Мушкилоти ибни Сино. - Душанбе, соли 1980.
8. Отабоев Ю.А., Соколов Е.С., Ҳамидуллин Ш.Х., Бюст Ибна Сино. /Ю.А.Отабоев. - Тошкент, 1978.

ТАСВИРИ СИМОИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО ДАР САРЧАШ- МАҲӢИ ТАЪРИХӢ ВА АДАБӢ

Дар мақолаи мазкур тасвири симои Абӯалӣ ибни Сино дар сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. тасвири образи Сино дар ҳар даври замон мавриди тавачҷуҳи олимону донишмандон будааст. Онҳо дар эҷодиёти худ аз сарчашмаҳо ва нақлу ривоятҳои халқӣ ба таври фаровон истифода намуда, симои ибни Синоро ба кадри имкон чи тавре ки дар ҳаёт буд тасвир намуда-

анд. Инчунин ҳамаи он тасвирхот Ибни Сино, ки аз ҷониби донишмандон ва рассомон офарида шудааст ҳама тахминӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: Абӯалӣ ибни Сино, нақл, ривоят, адабиёт, таърих, образ, сим.

ПОРТРЕТ АБУАЛИ ИБН СИНО В ИСТОРИЧЕСКИХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКАХ

В статье рассматривается портрет Абуали ибн Сино по историческим и литературным источникам, письменным памятникам и рукописям. Образ Ибн Сино во все времена привлекал ученых и мыслителей и они в своем творчестве использовали народные сказания о нем, притчи, легенды, его духовное наследие, где Сино предстает таким, каким он был в реальной жизни. В итоге автор приходит к выводу, что все его изображение и портрет различных источниках являются приблизительными.

Ключевые слова: Абуали ибн Сино, предание, легенда, литература, история, образ, портрет.

THE IMAGE OF ABUALI IBN SINO (AVICENNA) IN THE HISTORICAL AND LITERARY SOURCES

In this article was explored the portrait of Avicenna in the historical and literary sources, such as published books and manuscripts. The image of Avicenna during the centuries attracted literary researchers and historians, which placed some stories and legends about Avicenna. Finally author comes to conclusion that the image and portrait of Avicenna from the historical and literatures sources are artistic depiction.

Keywords: Avicenna, legends, literature, history, image, portrait.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзова Махина, ходими хурди илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 511 91 51; e-mail: mahin_n@mail. ru.

Сведения об авторе: Ниязова Махина, младший научный сотрудник отдела фолклора Институт языка, литературы, востоковедения

ния и письменного наследия имени Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 511 91 51; e-mail: mahin_n@mail. ru.

About the author: Niyazova Mahina, is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan: Phone: (+992) 93 511 91 51; e-mail: mahin_n@mail. ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризиҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҷамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили тавачҷуш бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафедаи андозаи стандартӣ (А4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳои истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳаҷми ниҳои дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақризиҳо - 4 саҳифа;

• рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр чудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қўтоҳ, таҳриру ислоҳ қунад ва ё ба муаллифон чихати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва мухтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена на редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan

№ 1.
2017

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.

Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary
Shamsiddin Muhammadiev,
Ph.D

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 27, Huseynzoda St. 35, Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J.Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D.Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A.Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G.Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017

Ба матбаа 12.09.2017 тахвил гардид. Чопаш __.09.2017
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70x100 1/16.
Чузъи чопии шартӣ 8,9. Адади нашр __ нусха.
Супориши № __. Нархаш шартномавӣ.

Дар матбааи ҶДММ «ЭР-граф» ба табъ расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: r-graph@mail.ru